

NOTAT

Til: Landsstyret

Fra: Hege Iren Frantzen

Dato: 05.11.2019

NJs arbeid med kildeutvalgets rapport: «Sa hun virkelig det?»

Kildeutvalget, nedsatt av Norsk Presseforbund, har lagt frem rapporten «Sa hun virkelig det?» hvor utvalget både gjennomgår journalisters forhold til kilder og hvordan vi siterer kildene. Utvalget har også flere konkrete forslag til endringer i pressens etiske regelverk Vær Varsom-plakaten. Vi må sikre at rapporten diskuteres blant våre medlemmer og at vi får tilbakemeldinger om hva medlemmene i NJ mener om de foreslåtte endringene i VVP.

I april satte Norsk Presseforbund ned Kildeutvalget, som har hatt som mandat å utarbeide en rapport om medienes kildebruk. Utvalget ble bedt om å se særlig på:

- Medienes omgang med ulike typer kilder
- Bruk av anonyme kilder og utfordringer med dette
- Sitatpraksis og sitatregler
- Premisser i kontakten med kilder og intervjuobjektet
- Kildevern og upublisert materiale

Utvalgets leder, Sven Egil Omdal, presenterte utvalgets funn og anbefalinger på en pressekonferanse 5. november. Rapporten inneholder blant annet erfaringene som erfarne og uerfarne kilder har med oss journalister og hvordan vi siterer kildene. Utvalget legger frem flere konkrete forslag til endringer i Vær Varsom-plakaten. Prosessen for om det skal vedtas endringer i Vær Varsom-plakaten avklares i styret i Norsk Presseforbund på deres neste møte som er 29. november. NJ bør uavhengig av dette ha en egen plan for å høre vår organisasjon om forslagene og innholdet i rapporten.

NJ har oppfordret våre lokallag til å arrangere møteplasser der rapporten kan diskuteres og gjennomgås. Det er viktig for NJ at vi hører hva våre medlemmer mener om funnene og forslagene i rapporten før vi går inn i prosessen med å evt. endre presseetikken. For å sikre at vi vet hva som diskuteres på møtene er det bra om medlemmene av landsstyret kan delta og lytte til det som blir sagt slik at vi i felleskap har god oversikt over hva våre medlemmer mener om forslagene. Før landsstyret diskuterer om vi skal støtte forslagene til endringer i VVP må vi også vurdere om vi skal be om høringsinnspill fra klubber og lag.

I første omgang er det viktig at landsstyrets medlemmer leser hele rapporten og ikke bare forslagene. Vi bruker litt tid i møtet i november på å gjennomgå forslagene og hører gjerne landsstyrets forslag til hvordan vi på best mulig vis bidrar til at rapporten blir godt debattert i landets redaksjoner og at innspillene fra medlemmene kommer til oss.

Forslag til vedtak

- *Utformes i møtet*

«Sa hun virkelig det?»

Medienes forhold til kildene

Rapport fra Kildeutvalget oppnevnt av Norsk Presseforbund, 2019

Sven Egil Omdal (leder), Anki Gerhardsen, Eva Sannum, Simen Sætre

Innhold

1. Prolog VG og videoen fra Vulkan	3	9.5.3 Argumenter for endring	44
2. Sammensetning, mandat og metode	4	9.5.4 Strikt praksis allerede	45
2.1 Mandat	4	9.6 Holdninger hos kildene	46
2.2 Utvalgets sammensetning	4	9.7 Utvalgets vurdering	49
2.3 Utvalgets arbeid	4	10. Krav til dokumentasjon	51
3. Innledning	5	10.1 Fravær av dokumentasjon	51
4. Lærdommer fra VG-saken	6	10.2 Lyddopptak som dokumentasjon	51
5. Kilde og journalist – et spenningsforhold	7	10.3 Utvalgets vurdering	52
5.1 Retten til fritt kildevalg	7	11. Sitatsjekk	53
5.2 Ensretting av kilde tilfanget	9	11.1 Internasjonale standarder	53
5.3 Integritet og bindinger	10	11.2 Sitatsjekk på norsk	55
5.4 Tidspress skader kildearbeidet	11	11.3 Bare sitat – eller også sammenhengen?	56
5.5 Krav om skriftlig intervju	12	11.4 Sprikende standarder	57
5.6 Sosiale medier som kilde	14	11.5 Avtales sitatsjekk ved intervjuets start?	58
5.7 Digital og flermedial publisering	16	11.6 Behandlingen av urutinerte kilder	59
5.8 Kildenes klager	17	11.7 Gjennomføring av sitatsjekk	60
6. Kildevern og upublisert materiale	18	11.8 Sitatsjekk ved skriftlig intervju	60
6.1 Hva er upublisert materiale?	18	12. Utdanning og opplæring	62
6.2 Kildevernet	19	12.1 Pensum	62
7. Anonyme kilder	21	12.2 Kunnskap om urutinerte kilder	62
7.1 Formelle regler og holdninger	21	12.3 Utvalgets vurdering	63
7.2 Forholdet mellom teori og praksis	23	13. Etisk røkt	64
7.3 Utvalgets vurdering	24	13.1 Interne regler	64
7.4 Anonyme kilder og pressens arbeid med #metoo	26	13.2 Opplæring av nye medarbeidere	65
7.5 Utvalgets vurdering	27	13.3 Informasjon til kildene	65
8. Premisser i kontakt med kilder og intervjuobjekt	28	13.4 Utvalgets vurdering	66
8.1 Klargjøring av premissene	28	14. Konklusjoner og anbefalinger	67
8.2 Premisser overfor urutinerte kilder	31	14.1 Konklusjoner	67
8.3 Utvalgets vurdering	33	14.2 Forslag til endringer i Vær Varsom-plakaten	68
8.4 Vinkling og låste narrativ	34	14.2.1 Anonyme kilder	68
8.5 Utvalgets vurdering	36	14.2.2 Klargjøring av premissene	68
9. Sitatpraksis og sitatregler	37	14.2.3 Upublisert materiale	69
9.1 Internasjonale etikkplakater	37	14.2.4 Sitatskikk	69
9.2 Praksis blant europeiske journalister	38	14.2.5 Sitatsjekk	70
9.3 Nordisk sitatpraksis	40	14.2.6 Forholdet til urutinerte kilder	70
9.4 Situasjonen i Norge	41	14.3 Andre forslag	71
9.5 Holdninger hos redaktører og journalister	43	14.3.1 Behov for «djevelens advokat»	71
9.5.1 Argumenter for dagens praksis	43	14.3.2 Synliggjøre bindinger	71
9.5.2 Frykt for endring	43	14.3.3 Redusere bruken av skriftlige intervju	71
9.5.3 Argumenter for endring	44	14.3.4 Enkel informasjon til kildene	71
9.5.4 Strikt praksis allerede	45	15. Kilder	72
9.6 Holdninger hos kildene	46		
9.7 Utvalgets vurdering	49		

1. Prolog VG og videoen fra Vulkan

KLOKKEN DRAR SEG mot 19.00 onsdag 27. mars 2019. Litt nølende og motstrebende finner landsmøtedelegatene i Norsk Journalistlag veien inn til festmiddagen, som vanligvis er høydepunktet på landsmøtene. Men denne kvelden sliter toastmasteren med å få salens oppmerksomhet. Fra de runde bordene lyser mobilskjermene, folk sitter med hodene bøyd og følger med på nyhetsmeldinger og twitterstrømmer. Noen har ørepropper og følger streamingen fra en pressekonferanse noen kilometer unna. Rett før festen er meldingen kommet om at VG endelig ville legge fram den interne evalueringen av hva som gikk galt i avisens behandling av saken som noen kaller «Giske-videoen», mens andre snakker om «VG-saken». Svært mange av delegatene ville heller vært i VG-huset enn på fest denne kvelden. Pressekonferansen som avisens ledelse har innkalt til, er en del av et stykke moderne pressehistorie.

I over en måned hadde avisen holdt helt tett om det som skjedde i redaksjonen før og etter at VG om kvelden 21. februar 2019 publiserte en artikkel om en bekymringsmelding til Arbeiderpartiets ledelse. Meldingen var kommet fra en tillitsvalgt i Fagforbundet som ikke var medlem av partiet. Den var basert på en seks sekunders video der Arbeiderpartiets tidligere nestleder, Trond Giske, danset med en ung kvinne på Bar Vulkan i Oslo. I artikkelen ble kvinnen sitert på følgende: «– Vi danset og hadde det hyggelig, så ble det litt mye, så jeg og venninnen min dro derfra.»

Samme kveld publiserte nrk.no en artikkel der kvinnen ble sitert helt annerledes. Til NRK sa hun: «– Videoen ser verre ut enn det var. Det var ikke noe mer enn en dans. Det var vi som tok kontakt med han, ikke omvendt. Det var ikke noe annet enn hyggelig tone. Vi opplevde det som uproblematisk og greit, og han gikk vel fra utestedet før vi gjorde.»

Til tross for at NRKs artikkel reiste betydelig tvil om den var riktig, fikk VGs versjon umiddelbare politiske konsekvenser. Dagen etter trakk Giske sitt kandidatur til arbeidsutvalget i Trøndelag Arbeiderparti. Samtidig besluttet valgkomiteen enstemmig å heller ikke nominere ham til en plass i styret.

Både innad i pressen og i offentligheten gikk en livlig debatt om VGs behandling av saken, mens avisens

ledelse hele tiden viste til at de var i gang med en grundig intern evaluering, og derfor ikke ville si noe mer før den var avsluttet.

20. mars ble imidlertid kvinnen intervjuet av TV2. For første gang siden hendelsen på Bar Vulkan, sto «Sofie» fram for åpent kamera. Der nektet hun for at hun hadde sagt at «det ble litt mye», slik det var blitt gjengitt. I dette intervjuet sa hun også at VGs journalist hadde vært klar over at hun ikke oppfattet møtet med Trond Giske som ubehagelig.

Brått var VGs redaksjon og arbeidsmetoder gjenstand for en av de største offentlige debattene om presseskikk noensinne. Det helt uvanlige skjedde at et stort mediehus ble utsatt for et massivt medietrykk og et kritisk søkelys som de selv vanligvis retter mot andre. Mange noterte seg at en ressurssterk redaksjon ba offentligheten om tid til å områ seg internt før de var i stand til å svare på alle spørsmålene. VG var i gang med en intern evaluering og det ville komme en offentlig rapport. Pågående journalister fra andre medier ble bedt om å vente i flere uker.

Presentasjonen av rapporten falt altså sammen med NJs landsmøtefest. Generalsekretær Elin Floberghagen i Norsk Presseforbund var gjest på landsmøtet. Hun fikk lite glede av det kjøkkenet kunne by på denne kvelden. Mange redaksjoner ville høre hennes reaksjon. Var VGs granskning av seg selv tilstrekkelig, eller ville Presseforbundet foreta en egen, uavhengig granskning? Floberghagen svarte at en slik granskning ville være utfordrende, fordi ord stod mot ord om det som var sakens kjerne. En ekstern granskning ville neppe føre nærmere en avklaring av hva som ble sagt på møtet mellom Sofie og VGs journalist, eller i telefonsamtalene mellom Sofie og flere representanter for VG, inkludert sjefredaktøren. I stedet tok Floberghagen initiativ til en bredere granskning av norsk presses forhold til kildene. Vulkan-saken hadde utløst debatt av både faglig og presseetisk karakter. Mange hevdet at den hadde avdekket problemer og svakheter som ikke kunne begrenses til VG. Over hele landet spurte redaktører og journalister seg: Kunne noe slikt skjedd hos oss?

Det var på tide å se nærmere på grunnlaget for all god journalistikk: Tilliten mellom kilde og redaksjon.

2. Sammensetning, mandat og metode

2.1 Mandat

Norsk Presseforbund oppnevnte i mars 2019 et utvalg som fikk i oppdrag å utarbeide en rapport om mediens kildebruk. Mandatet sier at rapporten skal beskrive utfordringer og fallgruver med kildebruk i et presseetisk perspektiv, herunder:

- ❖ Medienes omgang med ulike typer kilder.
- ❖ Bruk av anonyme kilder og utfordringer med dette.
- ❖ Kildevern og upublisert materiale.
- ❖ Sitatpraksis og sitatregler.
- ❖ Premisser i kontakten med kilder og intervjuobjekter.

De aktuelle områdene berører store deler av kapittel 3 i Vær Varsom-plakaten. Utvalget ble bedt om å vurdere om det er behov for endringer av plakaten. Utvalget ble videre bedt om å innhente innspill og synspunkter fra redaktører/journalister i ulike typer medier (gjerne i samarbeid med regionforeninger i NR og lokallag i NJ), samt fra ulike typer kilder som brukes av mediene. Utvalget skal legge fram sin rapport senest ved utgangen av oktober 2019.

2.2 Utvalget

Sven Egil Omdal, leder
Anki Gerhardsen
Eva Sannum
Simen Sætre

2.3 Utvalgets arbeid

I perioden fra april til ut oktober 2019 har utvalget:

- ❖ deltatt på flere åpne møter med presserepresentanter
- ❖ intervjuet 23 redaktører og 18 journalister fra ulike typer redaksjoner og medietyper, spredt over hele landet
- ❖ innhentet informasjon om praksis og regelverk i andre land, med god og viktig hjelp fra utenlandske korrespondenter i Norge, medlemmer av journalistnettverket Investigate Europe, og den svenske presseforsker og tidligere redaktør Torbjörn von Krogh
- ❖ intervjuet og hatt møter med 7 kommunikasjonsrådgivere med erfaring både fra offentlig forvaltning og privat næringsliv
- ❖ intervjuet 13 erfarne kilder (politikk, næringsliv, offentlige etater) og 10 urutinerte kilder med fersk erfaring fra møter med pressen
- ❖ gjennomført en kvantitativ undersøkelse i samarbeid med YouGov, blant kilder som hadde blitt intervjuet av til sammen 10 aviser høsten 2019
- ❖ bestilt delutredninger og vurderinger fra jurister i presseorganisasjonene
- ❖ gått gjennom alle relevante kjennelser fra Pressens Faglige utvalg fra de 10 siste årene
- ❖ vurdert relevant faglitteratur
- ❖ innhentet oversikt over pensum ved utdanningsinstitusjonene
- ❖ studert interne husregler fra en lang rekke redaksjoner
- ❖ i tillegg mottatt en rekke innspill fra mediebedrifter, redaksjoner og privatpersoner

I arbeidet med å intervju uerfarne kilder og med den kvantitative undersøkelsen har utvalget fått god assistanse av journalistene Hennie Firing-Hansen, Linn Yttervik og Zahresht Wasiri. Sekretariatene til Norsk Journalistlag, Norsk Redaktørforening og Norsk Presseforbund har også vært viktige samarbeidspartnere.

Unar Vegstein har hatt ansvar for design og utforming av rapporten.

Arbeidet ble avsluttet 24. oktober 2019. Anbefalingene fra utvalget er enstemmige.

3. Innledning

JOURNALISTIKK ER AKUTT. Den skjer i øyeblikket. Journalistikk er å fortelle om verden mens verden blir til. Den kan ikke overskue alle konsekvenser, og den kan ikke garantere at ikke morgendagen finner ut at gårdsdagen ble presentert og tolket feil. Journalistikk tar utgangspunkt i den kunnskapen og de fortellingene som til enhver tid er tilgjengelig, og som journalisten evner å skaffe seg innenfor gitte tidsfrister. Vi *vil* ha nyhetsrapportering, vi *vil* ha analyser underveis, og da går det ikke an å kreve mer av journalistikken enn den faktisk er i stand til å gi.

Dette er viktig å ha present når man kritiserer journalistikken, og når man diskuterer hvordan den kan bli bedre. Kildeutvalget er opptatt av at journalistikken skal ha gode arbeidsvilkår og vide rammer. Vi har identifisert feil og mangler, men våre forslag til endringer og forbedringer er hele tiden basert på at det ikke skal bli vanskeligere å være journalist.

I 2000 la et utvalg oppnevnt av Norsk Journalistlag fram en rapport om pressens dekning av drapet på en 12 år gammel jente i Hedrum i Vestfold. Med bakgrunn i denne rapporten ble det foretatt viktige endringer i Vær Varsom-plakaten. Ved revisjonen i 2001 fikk plakaten innledning et tillegg som sier at «*presseetikken gjelder hele den journalistiske prosessen, fra innsamling til presentasjon av det journalistiske materialet.*» Plakatens kapittel 3 fikk en ny overskrift, som slår fast at kapitlet omhandler «Journalistisk atferd og forholdet til kildene», mens punkt 3.9 fikk en ny innledning med påbud om å opptre hensynsfullt i den journalistiske arbeidsprosessen. Det var ikke lenger tvil om at presseetikken trer i kraft i det øyeblikk kontakten med en kilde opprettes.

I 2002 tok tidligere helseminister Tore Tønne sitt eget liv, etter at han var blitt tiltalt av Økokrim. Norsk Presseforbund oppnevnte et utvalg som fikk i oppdrag å foreta en kritisk gjennomgang av mediernes dekning av det som er blitt kjent som Tønne-saken. I sin rapport skriver utvalget: «Norsk presse har et velformulert yrkesetisk regelverk, men viktigere enn dette er den daglige oppfølgingen av dette i redaksjonsrommet.»

Utvalget foreslo ingen endringer i Vær Varsom-plakaten, men anbefalte at saker som innebærer sterkt kritisk og belastende medieomtale av enkeltpersoner og grupper, bør kvalitetssikres ved

at redaksjonene tildeler en medarbeider rollen som «djevelens advokat». Den kritiske journalistikken skulle ikke svekkes, men ved å sørge for at redaksjonen også produserer motforestillinger og alternative synspunkt, ville man hindre at pressen selv blir skyldige i overgrep.

En presis og velutviklet presseetikk svekker ikke mulighetene for å avdekke kritikkverdige forhold, verne ytringsfriheten og beskytte enkeltmennesker og grupper mot overgrep «*fra offentlige myndigheter og institusjoner, private foretak eller andre*», som det heter i Vær Varsom-plakaten. Tvert imot skal de presseetiske reglene sikre at journalistikken blir mest mulig troverdig, faktisk korrekt og fair overfor de som utsettes for kritikk. Det gjør kritikken sterkere, ikke svakere.

En gjennomført høy etisk standard bygger og styrker den autoriteten det enkelte medium trenger for å kunne utføre sin samfunnsrolle, ikke minst i saker der mektige personer eller institusjoner kritiseres. I slike tilfeller vil pressens troverdighet ofte bli forsøkt trukket i tvil. Journalistene vil bli tillagt skjulte motiv og deres arbeidsmetoder vil bli kritisert. Evnen til å stå imot et slikt press avhenger ikke minst av den daglige oppfølging innad i hver enkelt redaksjon. Kildene må vite at de kan stole på journalistene. Reglene for samspillet mellom kilde og redaksjon må være klare, de må være kjent og de må ikke minst gjøre det forutsigbart hvilke rettigheter kildene har og hvilke mekanismer de kan benytte seg av for ikke å bli misbrukt.

Denne rapporten vil vise at det er her det svikter mest. Vi kommer til å foreslå endringer i Vær Varsom-plakaten som regulerer etikken i alle norske medier. Men det er lokalt det viktigste arbeidet må gjøres hvis pressen både skal stå imot de erfarne kildene som ønsker å styre og manipulere journalistikken, og samtidig verne de uerfarne kildene, slik at disse ikke opplever medieomtalen som et overgrep i seg selv.

Selv om vårt arbeid ble utløst av en sak der både journalisten og avisen har innrømmet at de presset en uerfaren kilde for hardt, har det vært naturlig å se til begge sider. En utredning utelukkende av forholdet til de urutinerte kildene ville ikke gitt et riktig bilde av standarden i norske medier i 2019. Utvalget har derfor valgt også å se hvordan forholdet er til de *rutinerte* kildene.

4. Lærdommer fra VG-saken

«Det man tror er et stort korps av gode journalister, kan feile på grunnleggende presseetikk. Det er lærerikt for oss alle. Jaget blir for stort, man greier ikke å ta et steg til siden for å vurdere.»

Amund Trellevik, journalist i High North News

UTVALGET HAR SPURT alle redaktørene og journalistene som ble intervjuet, om hvilke lærdommer de har trukket av VGs håndtering av videoen fra Bar Vulkan. Selv om noen mener at saken er eksepsjonell og først og fremst et eksempel på dårlig håndverk i VGs redaksjon, svarer de fleste at den har gjort inntrykk. Flere av redaktørene sier at de i etterkant har innskjerpet regler og rutiner i egen bedrift. Noen har initiert arbeid med å utarbeide husregler, andre har oppdatert allerede eksisterende regelverk. Mange har gjennomført debatter i redaksjonen om hvilke konsekvenser saken bør få for deres egen del.

Et hovedinntrykk er at VGs behandling av Sofie først og fremst avslørte at pressen ikke har et gjennomtenkt system for håndtering av urutinerte kilder i kontroversielle saker. Det er helt tilfeldig hva som finnes av rutiner og regler lokalt, og Vær Varsom-plakaten er heller ikke presis eller god nok på dette punktet.

Flere av redaktørene sier at de er blitt mer bevisste på behovet for å styrke arbeidsledelsen i kontroversielle saker med potensielt store konsekvenser, og at det er viktig å beholde tilstrekkelig avstand mellom reporter og ledelse, det noen karakteriserer som et behov for «kalde hoder».

For utvalget har det vært spesielt interessant å registrere hvor mange ulike aspekter av forholdet til kildene som blir nevnt av redaktører og journalister når de blir spurt om hvilke lærdommer de trekker av denne saken:

- For hardt press mot kilden om å levere det sitatet journalisten ønsker.
- Faren for å miste den kritiske distansen i store saker som får preg av drev.
- Faren for å miste den kritiske distansen i «den gode saks tjeneste», som i #metoo-sakene.
- Manglende forståelse for at urutinerte kilder må behandles annerledes enn rutinerne.
- Manglende respekt for kildens ønske om ikke å bli sitert slik det blir foreslått.
- Uklare regler om hvilke rettigheter urutinerte kilder har til å trekke eller endre intervjuer i sitatsjekk.
- Hardt tidspress og tilsvarende fare for å publisere for tidlig.
- Uklart skille mellom bakgrunnsamtale/research og intervju.
- Fravær av dokumentasjon i form av lydopptak.
- Behovet for å ha et klart skille mellom reporter(e) og ledelse, eventuelt å ha en «djevelens advokat» som kan stille kritiske spørsmål til både prosess og resultat.
- Faren ved å stole for sterkt på andre redaksjoners arbeid, spesielt i saker med anonyme kilder.
- Behovet for å være ekstra kildekritisk i saker som hentes fra sosiale medier.
- Fristelsen til å låse seg tidlig til én bestemt tolkning og så bare lete etter bekreftelse på denne.
- Svak beredskap i redaksjonene for å håndtere saker som har preg av å være omdømmekriser, der en enkelt person blir utsatt for massiv mediedekning.

De fleste av disse punktene vil bli behandlet i de følgende kapitler.

«Saken har også minnet oss om at det kan være svært krevende å være i medienes søkelys.

Nå har vi erfart hvordan det er å være på den andre siden. Den lærdommen skal vi ta med oss.»

VGs evalueringsrapport, publisert 27. mars 2019

5. Kilde og journalist – et spenningsforhold

5.1 Retten til fritt kildevalg

RETTE TIL FRITT KILDEVALG er et fundamentalt prinsipp i presseetikken. Ingen andre enn journalisten og redaksjonen kan avgjøre hvilke kilder som er relevante. Men friheten til å søke de rette kildene kan lett bli illusorisk hvis det legges stadig flere og høyere hindringer i veien for den åpne dialogen. Det er en utbredt oppfatning blant norske pressefolk at makten i økende grad stenger seg inne bak en mur av kommunikasjonsrådgivere og andre portvoktere. Viljen til å stille til intervju er svekket, mens forsøkene på å manipulere den journalistiske prosessen blir stadig flere og sterkere. Kildene ber om å få se bildene i kameraet, og vil bestemme hvilke som kan brukes. Det blir stadig flere arrangerte hendelser der vi bare ser det kildene vil at vi skal se. Noen krever å få publisert enten alt de sier eller ingenting. I tillegg har de erfarne kildene og deres profesjonelle hjelp ofte like god kunnskap om mediefaget som journalistene selv. Det blir stadig flere visuelle kommunikasjonsrådgivere som bistår kildene med historiefortelling som nærmest er ferdig produsert med journalistiske virkemidler. Mange redaksjoner har også en ukritisk bruk av kildenes egne bilder. Erfarne kilder forhandler med journalistene om kontroll over nyhetsbildet og er aktive premissleverandører. Ved å tilby bestemte nyheter, verner de seg mot at journalistene graver for mye på egen hånd.

«Vi har mye større problemer med å få tak i sentrale kilder, mye større problemer med å få ordentlige svar. De skjærer seg utrolig godt i vanskelige saker. Vi kommer ofte bare fram til et apparat. Spesielt blant politikere er virkemidlet å nekte å svare.»

Ansvarlig redaktør Sigmund Kydland, Tønsbergs blad

«Pressen er mer utsatt for kvalifisert påvirkning. Mange prøvde å påvirke pressen før også, partiene hadde voldsom påvirkningskraft, men i dag sitter det tidligere pressefolk i kommunikasjonsbransjen og vet hva de skal spille på. Man må behandle disse kildene

med større forsiktighet, gå flere runder, være klar over hvilken agenda de har».

Nyhetsredaktør Erik Stephansen, Nettavisen

«Mange PR-rådgivere og informasjonsfolk har lang erfaring fra pressen, en erfaring de tidvis kan komme til å utnytte i møter med unge og uerfarne journalister. Hvis en ung journalist får en telefon fra en eks-redaktør, kan man tenke seg hvor lett de kan bli forsøkt manipulert. Rådgiverne er så proffe.»

Journalist Mats Rønning, Dagbladet

«Til og med flere og flere lokalpolitikere ber om å få svare skriftlig. Det påvirker maktforholdet at de ber om å få svare skriftlig. Kommunikasjonsrådgivere bidrar også til å påvirke maktforholdet. Jeg må gjennom flere ledd før jeg kommer til primærkilden».

Journalist Eilif Aslaksen, NRK Sápmi

Mange representanter fra pressen uttrykker sterk bekymring over den økende mengden kommunikasjonsrådgivere, som de opplever står i veien for dem. Claus Sonberg, kommunikasjonsrådgiver i Zynk, bekrefter at «det hender at vi rådgivere «står i veien» for pressen, men presiserer at tilnærmingen i hovedsak er at det er toppleder eller ekspert som uttaler seg. «Men vi må spørre oss: Hvorfor er det blitt slik at ledere ikke opplever at det er trygt å slippe seg utpå i prat med pressen uten bistand? Det bidrar ikke til god kommunikasjon at ledere blir helt blankpolerte. Profesjonaliseringen av samtalen/intervjuet har bidratt til at alt blir veldig forberedt, det er vanskelig å bryte gjennom og få et godt intervju. Over tid bryter dette ned tilliten mellom publikum, media og politikere og næringslivsledere. Det er ikke troverdig, ikke ekte og ikke god kommunikasjon. Tilkneppet, innøvd og defensiv kommunikasjon for å redusere sjansene for å gjøre feil, ødelegger over tid tilliten.»

De profesjonelle kildene forsøker ofte å velge sine journalister, heller enn at journalistene velger sine kilder. Også dette bekrefter Sonberg: «Jeg har mine journalister som jeg har tillit til. Denne tilliten er skapt over tid – gjennom en lang relasjon. Fordi denne

tilliten er gjensidig, er muligheten for at vi snakker med denne journalisten, større.»

Den såkalte eliten – personer med posisjoner og innflytelse, samt kjendiser – har mye større mulighet til å forhandle, gjøre avtaler og få gjennom sine krav, enn ikke-offentlige personer. «I de profesjonelle kildeorganisasjonenes forhandlinger med journalister dreier det seg ofte om bytte av oppmerksomhet, som kilden vil ha, mot informasjon, som journalisten vil ha. Noen ganger handler forhandlingene om at kilden vil forhindre en publisering». (Forsberg 2015, s. 46)

Den økende avstanden mellom journalistene og primærkildene svekker pressens muligheter til å utøve maktkritikk. Samtidig er det nødvendig å spørre hvorfor det er blitt så viktig å kontrollere både prosessen fram mot publisering og det som til slutt blir offentliggjort. I våre undersøkelser dukket begrepet «tillit» påfallende ofte opp. Tillit er medienes viktigste valuta, og den er ikke begrenset til det som blir publisert. Skal man ha med pressen å gjøre, er tilliten til at man vil bli behandlet rettferdig og respektfullt etter et sett med etiske normer, like viktig. Mangel på slik tillit er dessverre et tilbakevendende tema i våre samtaler med ulike kilder.

Denne tilliten er ikke alltid tilstede når pressen begir seg ut på et konfronterende oppdrag og ønsker raske svar. Selv rutinerte kilder kan plutselig befinne seg i situasjoner der erfaring hjelper lite. Som Sigbjørn Aanes, kommunikasjonsrådgiver i First House, understreker i intervju med utvalget: «Pressen forstår ikke alltid at det er skjellsettende å bli utsatt for et personlig fokus. I personlige kriser handler jobben som kommunikasjonsrådgiver like mye om å ta vare på folk. Få kontroll på fakta. Vente med å svare på ting til man har oversikt. Man trenger noen til å bistå med det praktiske, så man ikke klapper sammen. Derfor er mitt beste kriseråd å få seg hjelp. Noen å støtte seg på.»

I boken *Presseetisk front* skriver Svein Brurås: «Forholdet mellom journalist og kilde er som regel et *asymmetrisk* forhold. De to partene i en intervjusituasjon har ikke samme innflytelse på situasjonen og på hva som kommer ut av den. Men asymmetrien kan gå begge veier. Når journalisten møter en uerfaren kilde i en sårbar posisjon, er det journalisten som har kontroll over situasjonen, mens den andre parten er prisgitt journalisten. Motsatt kan det være at en kilde sitter på informasjon som journalisten gjerne skulle hatt fatt i, og kilden kan stille betingelser for oppslaget som journalisten går med på for å få fatt i nyheten eller et viktig utsagn.»

Forholdet mellom journalister og rutinerte kilder bærer mer preg av et langsiktig samarbeid. Man skal ofte fungere sammen over tid. Igjen er tillit stikkordet.

«Man må ha forståelse for hvordan informasjon brukes og kommer ut. Og så trenger vi å kunne ha fortrolige samtaler, der man kan forklare at bakteppet er mer nyansert i komplekse saker.»

Rådmann Ingvill Kvernmo, Orkland kommune

Espen Teigen, tidligere rådgiver for Sylvi Listhaug, sier: «Man burde i større grad møte folk. Kaffe, lunsj, øl. Rådgiverne under en viktig offentlig figur må du ha noe med å gjøre. Det er jo ikke sånn at jeg klarte å lure for eksempel Dagbladet til å skrive positivt om Sylvi, men det er lettere å åpne seg for de som viser interesse og er lyttende. Her er det veldig individuelle forskjeller hos journalister.»

Intervjuer med representanter fra begge sider av dette «samarbeidet», viser at de fleste synes å være enige om hva som skal til for at politikere og ledere skal føle seg mer komfortable med å snakke med pressen: At det skapes større armslag. Mulighet til å prate og fortelle. Det må etableres tillitsforhold. I stedet er inntrykket ofte at formålet med en intervjuforespørsel bare er konfrontasjon ut fra en allerede fastlåst vinkel.

De fleste som uttrykker frustrasjon over den voksende muren mellom journalist og kilde, snakker om forholdet til profesjonelle kilder, men i noen tilfeller meldes det også om innskrenkninger i den svake kildens rett til å uttale seg. Journalistenes tilgang til pasienter, klienter og ansatte på institusjoner er blitt begrenset. Ytringsmuligheten til offentlig ansatte er innskrenket, blant annet gjennom instruksjoner om at bare ledere og kommunikasjonsansvarlige skal ta seg av håndteringen av pressen.

«Da jeg jobbet i Budstikka for 22 år siden, dekket jeg helse og omsorg. Bærum kommune hadde en visjon om at ingen eldre skulle bo på dobbeltrom. Jeg ringte alle sykehjemmene i Bærum for å finne ut hvor mange som bodde på dobbeltrom. Jeg fikk også komme inn på institusjonene og snakke med to eldre damer som delte rom, og lagde sak om dette. Alle dører var åpne for meg. I dag er det «det kan vi ikke svare på, du må ringe kommunaldirektøren», som gjelder. Det er mye vanskeligere å få fatt i fagkilder, særlig på sykehjem og sykehus.»

Journalist Tine Dommerud, Aftenposten

«Jeg vet at det også er en frustrasjon på den andre siden av disse informasjonsgruppene. Det er folk for eksempel i ulike etater som føler seg kneblet. De har lyst til å fortelle, men får beskjed om at det ikke skal ut, eller gå via informasjonsfolkene. Det er et stort problem.»

Redaktør Katrine Lia, Agderposten

«Kommunikasjonsavdelingene gjør arbeidet vårt vanskeligere. Det treneres og det er mange instanser det skal gjennom. Jeg synes det har blitt verre de siste 3–4 årene. De driver et lite maktspill. Hvis det er noe de vil vi skal skrive om, så er de på tilbudssiden. Hvis det er noe de ikke vil, blir fagkildene vanskelige å få tak i, og det tar tid.»

Journalist Lene Skogstrøm, Aftenposten

5.2 Ensretting av kildetilfanget

Det er pressens oppgave å ivareta demokratiske prinsipper gjennom å sørge for at flest mulig stemmer blir hørt. Men mangfoldet av norske medier er av mindre betydning dersom journalistene snakker med de samme kildene. I artikkelen «Journalistikkens attraksjon til makten» konstaterer medieforsker Helle Sjøvaag at nasjonale nyheter har mindre rom enn lokalmediene for vanlige borgere, barn og folk som ikke uttaler seg i kraft av sin stilling. Nyhetskildene består i første rekke av etablerte, organiserte og sentraliserte eliter. Studier fra flere land finner konsekvent at mediene har en tendens til å foretrekke eliter, rutinekilder, offisielle stemmer og sittende kilder framfor opposisjonelle kilder eller «vanlige» borgere. Pressens ideal om å kritisk granske makten trekker mot etablerte eliter, kilder i mektige posisjoner og PR-materiale, til fortrenghet for mer rutinerede stemmer. «Journalistikkens profesjonelle rammeverk er derfor med på å begrense marginale stemmers tilgang til mediene.» (Sjøvaag 2018)

Borgen (2019) konstaterer også at ikke-profesjonelle kilder, eller såkalte «grasrotkilder», er en forskningsmessig blindsoner; de er underrepresentert både i medietekster og i medieforskningen.

I Kildeutvalgets egen digitale undersøkelse av uerfarne kilder, gjennomført i samarbeid med analyseinstituttet YouGov, viste det seg også langt mer utfordrende å finne rutinerede kilder i de riksdekkende mediene enn i de lokale.

Dessverre er også kontrakten i samarbeidet med journalistene uklart for mange kilder. Usikkerhet rundt hva man kan vente seg, hva man har rett til å kreve og hva man må tåle, medfører i verste fall at mange velger å avstå fra dette samarbeidet. Kilder trekker seg unna offentligheten fordi de ikke stoler på hva som vil komme ut av å stå fram.

«Jeg kan rådggi en kunde som står i stormen om at jeg selv tar en prat med den journalisten jeg stoler på, og så gir kunden intervju etterpå. Det skjer svært sjelden, men det er i de viktigste og vanskeligste sakene det kan være aktuelt. Den relasjonen er jo over med en gang vi bedrar hverandre.»

Kommunikasjonsrådgiver Claus Sonberg, Zynk

«Kildene legger mer bånd på seg. Det er en iboende skepsis til hvor mediene vil», sier nyhetsredaktør Carl Gunnar Gundersen i Stavanger Aftenblad.

Psykologiprofessor Fanny Duckert og psykologspesialist Kim Edgar Karlsen intervjuet 60 kjente personer som hadde til felles at de hadde vært gjennom en mediestorm. Deres kilder forteller at «det er krevende hele tiden å skulle snakke med noen som du ikke stoler på, og som ikke stoler på deg. Det eneste de vil er å ta deg i feil.» Her beskrives opplevelsen av utrygghet og gjensidig mistillit i medierelasjonen som stressende og skremmende: «På samme måte som politiet i avhør holder sine beviser tilbake for å teste siktedes historie, opplevde mange av de forfatterne snakket med å ikke få vite hvilken informasjon journalistene hadde fra andre kilder, før de uttalte seg. De beskrev et klima preget av uforutsigbarhet, mistenksomhet og uro». (Duckert og Karlsen 2017)

Mye tyder på at det eksisterer en generell frykt for media ute blant folk. Når frykten er basert på en redsel for hva en maktkritisk presse kan avsløre, er den sunn. Men når frykten stopper nyttige kilder fra å bidra fordi de er redde for hvordan de vil bli behandlet og framstilt, blir den et problem. Det er ingen spøk å bli utsatt for journalistikk. For de fleste mennesker er det å havne i media en alvorlig hendelse. For mange en engangshendelse i livet. For andre er det en naturlig del av deres profesjonelle liv.

Forskjellen mellom rutinerede og rutinerede kilder krever nyanser i utøvelsen av presseetikken. Mange journalister og redaktører Kildeutvalget har snakket med, nevner det flytende skillet mellom rutinerede og rutinerede kilder som en utfordring, og understreker

behovet for større bevissthet rundt behandlingen av de rutinerne. VG-saken har også bidratt til å starte en bevisstgjøring rundt dette i mange redaksjoner. Nyhetssjef i Klassekampen, Simen Tallaksen, sier for eksempel: «Det som i alle fall kommer fram av denne saken, er at Sofie er blitt utsatt for beinhard politisk journalistikk.»

Vær Varsom-plakaten gjør ingen grunnleggende forskjell på rutinerne og rutinerne kilder. Likevel må de av logiske grunner håndteres ulikt. Forståelsen av dette er generelt god i redaksjonene. Det sitter i ryggmargen at man gjerne går lengre enn presseetikken krever for å gjøre en uerfaren kilde komfortabel – spesielt i kontroversielle saker. Intervjuene Kildeutvalget har gjort med redaktører og journalister viser en raus presse på dette punktet.

Men vurderingen av hvorvidt man skal betrakte en kilde som rutinerne eller ikke, overlates ofte til den enkelte journalist. Mange påpeker hvor komplisert dette kan være, nettopp fordi situasjonen og sakens tema plutselig kan gjøre en erfaren kilde rutinerne og sårbar. En rutinerne politiker eller næringslivsleder kan og bør raskt få status som rutinerne kilde hvis saken for eksempel handler om en personlig krise eller et privat anliggende. Her trekkes Tore Tønne-saken av mange fram som eksempel. Utvalget som vurderte pressens dekning av etterforskningen mot Tønne, skriver at «samtidig som mediene skal avsløre, kritisere og være uredde, må de være bevisste på den enorme gjennomslagskraft de har. Denne kraft kan få mindre dramatiske utslag enn at noen tar sitt eget liv. Det kan likevel dreie seg om tragedier og ødelagte liv.» (NP-rapporten «3 uker i desember», 2003)

Det er også grunn til å se kritisk på hvordan pressen opererer som gruppe. Mange av utfordringene kilder påpeker, oppstår fordi pressen framstår som en horde. Redaksjoner siterer hverandre og etablerer et enormt kjørt mot de som kommer i fokus i en kontroversiell sak.

I løpet av de to første månedene etter at Dagens Næringsliv brakte den første saken om varsler mot Trond Giske, 13. desember 2017, ble det i databasen til Retriever registrert 6147 artikler om saken, mer enn 100 hver dag (Njie 2019). Uansett hva man måtte mene om substansen i saken, er dette et voldsomt press mot en enkelt person. Vær Varsom-plakaten har ingen konkrete punkter som maner redaksjonene til å ta hensyn til en slik helhetsopplevelse. Det hviler på hver enkelt journalist, redaktør og redaksjon å ta dette

i betraktning når man står overfor situasjoner der enkelte kilder blir utsatt for et enormt press i offentligheten.

Flere medarbeidere i VG har gitt uttrykk for at det var mye å lære av å selv stå i stormen, da mediernes søkelys plutselig var så massivt rettet mot dem etter Giske-saken. VGs klubblleder sier at han sluttet å ta telefonen. Han så hvem som ringte og sendte sms i etterkant med spørsmål om hva det gjaldt, for å klare å håndtere det store presset.

5.3 Integritet og bindinger

Vær Varsom-plakatens kapittel 2 er tydelig om integritet og bindinger. Likevel er temaet tatt opp av mange av våre presseklarer. Debatten om uheldig samrøre mellom politikere og journalister ble aktualisert da journalister som jobbet aktivt både med #metoo-anklagene mot Giske og maktkampen i Arbeiderpartiet, gikk på privat øl- og pølsefest arrangert av partiets nestleder Hadia Tajik og hennes kjæreste, tidligere DN-journalist Kristian Skard.

I en debatt i regi av Presseforbundet sa generalsekretær i Norsk Redaktørforening, Arne Jensen: «Hvis du var på vei til denne pølsefesten og så at Nettavisen stod der med fotograf, og det var et problem, så burde du ikke vært der.»

Publikum oppfatter pressen som streng i omtalen av andre aktørers samrøre og personlige bindinger. Mediene slår hardt ned på såkalt kameraderi i politikken og næringslivet. Ofte slås hypoteser om skjulte bindinger stort opp. Det er derfor en selvfølge at man selv må gå foran som et godt eksempel og vise høy integritet på dette området.

I VGs kildemanual blir et viktig poeng understreket: «Vi må alle huske at det er ikke hvordan vi oppfatter en relasjon som er avgjørende, men hvordan leserne vurderer den. I VG skal vi derfor ikke ha privat omgang med dem vi skriver om (...) Det er ikke i tråd med god VG-skikk å la en kilderelasjon utvikle seg til et privat vennskap.»

Dagbladet har endret sine interne regler etter pølsefest-debatten. Nyhetsredaktør Frode Hansen forteller om en omfattende diskusjon internt, på allmøter og i redaksjonsledelsen. Endringen er også her i hovedsak gjort med fokus på etterlatt inntrykk:

- 1) Er det forhold som kan svekke dømmekraften?
- 2) Er det noen forhold som kan svekke den allmenne tilliten?
- 3) Man er inhabil når man er part i saken, er i slekt, når man har interesser i saken eller vennskapsforhold (tillitsforhold, privat omgang).

Det vanskelige er «bekjente», understreker Hansen. Her oppfordrer Dagbladet hver enkelt medarbeider å ta kontakt med nærmeste leder for avklaring.

Aftenpostens husregler har også eget punkt om dette temaet:

«Hvis personlige interesser kan påvirke redaksjonelle avgjørelser, eller hvis andre med rimelig grunn kan anse dette som mulig, skal habilitetsspørsmålet forelegges overordnede. Redaksjonelle medarbeidere skal uoppfordret opplyse til nærmeste overordnede om økonomiske interesser eller andre forhold – også i nærmeste familie – som har eller kan få betydning for egen habilitet eller Aftenpostens omdømme.»

Både redaktører og journalister sier at dette er et tema de er bevisste på, og at praksis jevnt over er både streng og forutsigbar.

«Er du det minste i tvil, skal du ta det opp med nærmeste leder. Dette er et regelmessig tema.»

Nyhetsredaktør Jan Stian Vold, Bergens Tidende

«Ja. Og det skjer på journalistenes eget initiativ. Har bedt alle skriftlig om at de skal varsle meg om mulige og umulige bindinger.»

Ansvarlig redaktør John Arne Moen, Trønderavisa

«Samrøre er den store snakkisen. Hvorfor gå i bryllup til en politiker? Pølsefesten var over grensen. Jeg ville ikke tillatt det som redaktør.»

Ansvarlig redaktør Helge Nitteberg, Nordlys

«Agderpostens redaksjonelle medarbeidere skal ikke ta offisielle standpunkt, for eksempel ved å undertegne opprop eller liknende, i saker de selv dekker». (Agderpostens husregler)

«Unngå avhengighetsforhold til kildene og bevar din integritet. Vær varsom med å omgå dine kilder på deres private arena. Er du i tvil om hvor grensen går, diskuter dette med din overordnede. I møte med profesjonelle PR-folk skal du kreve å få vite hvem som er oppdragsgiver. Ikke la deg styre av kilder.» (Bergens Tidendes husregler)

«Dersom ein redaksjonell medarbeidar kjenner at han er kommen i, eller held på å komme i, ei takksemdsgjeld til ei kjelde, skal han melde frå til overordna og ikkje ha noko med denne kjelda å gjere i jobbsamanheng.» (Firdas husregler)

Man kan kanskje hevde at dette står i kontrast til beskrivelsen tidligere i dette kapitlet, om journalisters behov for å bygge en tillitsfull relasjon til viktige kilder. Som Espen Teigen forteller: «Det viktigste å gjøre som rådgiver, er å gå ut og drikke øl og bli kjent med journalistene. Man får jo et godt forhold til dem. Jeg benyttet meg av de jeg kjente best, når det var fornuftig. Noen viste seg jo å være vanskelig å snakke med. Da holder man seg mer unna». Flere kommunikasjonsrådgivere forteller det samme.

Grenseoppgangen mellom normal kildepleie og usunne bindinger er ikke alltid like enkel, men Arne Jensens observasjon vil ofte være en god rettesnor: Ville det vært ubehagelig om kontakten ble offentlig kjent, er forholdet for nært.

Der hvor det er bindinger som ikke er til å unngå, som at sentrale personer i redaksjonen er i slekt med noen som omtales, eller har kommersielle eller andre interesser i bedrifter og institusjoner som er i nyhetsbildet, er det vanlig å opplyse om dette i en fotnote i bunnen av artikkelen. Tatt i betraktning at dette er opplysninger som gis fordi de har betydning for publikums vurdering av saken, er dette en dårlig plassering. Så langt det er mulig bør redaksjonene tilstrebe å gi slik informasjon tett opp mot ingress eller innledning.

5.4 Tidspress skader kildearbeidet

«Det står skriftlig i min instruks at jeg skal levere minimum sju saker på hver vakt fra kl. 09-14, både åpne saker og pluss-saker. Samtidig er jeg den som skal rykke ut ved hendelser.»

Journalist Ann-Kristin Hanssen, Fremover

De fleste redaktørene vi har intervjuet, avviser at økt arbeidspress og færre ressurser har gått på bekostning av rutinene for håndtering av kilder. Blant journalistene er oppfatningen annerledes.

«Definitivt. Færre ressurser gjør at man tar snarveier,

gjør ting enklere, kontrollerer mindre, har mindre sjekk av informasjon, mindre sjekk av kilder. Det gjelder her, og det gjelder alle.»

Journalist Farid Ighoubah, Nettavisen

«Presset om å publisere raskt er der hele tiden. Dette er ett av feltene hvor man renonserer litt, og bruker mindre tid enn før.»

Journalist Stein Halvor Jupskås, Stavanger Aftenblad

Når redaksjonene strupes for ressurser og likevel må levere saker til flere medieflater enn tidligere, har journalistene mindre tid til å snakke med, og bygge et tillitsforhold til, kilder. Mange bekrefter også at det er vanlig å publisere saker på nett basert på én kilde, for så å fylle på etter hvert. Dessuten påpeker flere at man på grunn av tidspress ofte ringer den kilden som alltid er tilgjengelig og som er glad i å snakke.

Tidspresset som henger over journalisten er i all hovedsak begrunnet i konkurransen mediene imellom, nedskjæringer i staben og krav om å publisere på flere plattformer og i de fleste av døgnetts timer. Mange journalister antyder at dette presset ofte er selvpålagt og til skade for forholdet mellom dem og kildene. I kontroversielle saker blir dette aspektet alltid mer gjeldende. Men også på et mer generelt grunnlag er tiden en utfordring for kontakten med kildene.

«Nedskjæringen påvirker journalistene over tid. Vi får en generasjon journalister som knapt har vært ute blant folk. Problemet nå er at vi sitter ved skjermene våre og tar imot mer ferdigtygget materiale enn vi gjorde tidligere.»

Journalist Alf Ole Ask, Aftenposten

«Mindre tid fører til at vi bruker mindre tid på kildepleie. Det blir mye mer skrivebordsarbeid, det handler om å 'fylle sendingene'. Mange ganger spiller det nesten ingen rolle hva det er, bare det fyller sendingen. Finn et eller annet!»

Journalist Amund Trellevik, nylig NRK, nå High North News

Men bildet er ikke helt entydig. Journalist Eilif Aslaksen i NRK Sápmi sier at han har fått mer tid til kildearbeid enn før: «Her går NRK foran som et godt eksempel, fordi vi heller bruker tid på å gjøre sakene bedre enn på å lage mange saker. Det er et sunt arbeidspress: Vi blir pressa til å gjøre sakene enda bedre. Det er bra. Jeg har jobba i en lokalavis som redaktør og der var det ikke sjanse til å jobbe slik vi gjør i NRK nå».

Vi ser et tydelig skille mellom yngre og eldre journalister i måten de forholder seg til kildene. Det tyder på en utvikling i journalistisk praksis som beveger seg vekk fra det autentiske intervjuet, der et fysisk møte mellom journalist og kilde faktisk finner sted. Unge journalister sitter oftere med headset og skriver intervjuer rett inn mens de intervjuer sine kilder over telefon. De blir fort ferdige og stiller sjeldnere oppfølgingsspørsmål. Dette kan selvsagt ha sammenheng med hvilke roller de har i redaksjonen; at de unge journalistene ofte settes på de travleste nyhetsvaktene. Flere journalister vi har snakket med, uttrykker bekymring for denne utviklingen. Man går glipp av mye når man ikke møter kildene ansikt til ansikt.

5.5 Krav om skriftlig intervju

«Dere spør 'hva er et sitat?', men dere bør heller spørre 'hva er et intervju?'»

Simen Tallaksen, nyhetssjef i Klassekampen.

Et helt sentralt utviklingstrekk er også den tiltakende tendensen til at erfarne kilder ber om – eller forlanger – å få svare skriftlig, eventuelt også å få alle spørsmålene skriftlig. Intervjuet endrer karakter fra et personlig møte til en utveksling av skriftlig kommunikasjon, der journalisten aldri kan være sikker på hvem som i realiteten har formulert svarene. Mange journalister beskriver en dyp frustrasjon over merarbeid både for journalist, informasjonsmedarbeidere og fagmedarbeidere i departementer og andre institusjoner, fordi det blir lange mailutvekslinger ut av ting som kunne vært avklart på fem minutter over telefon.

«Det var ikke knirkefritt før, men den mest åpenbare forskjellen er framveksten av skriftlige intervjuer. Kildene tar fullstendig regi og kontroll, og bruker hele rådgiverkorpset sitt. Det har eskalert til det nærmest absurde. Vi kan ikke intervjuer folk på Rådhuset uten at det skal skje via e-post.»

Nyhetsredaktør Jan Stian Vold, Bergens Tidende

«Departementet ber ofte om at spørsmålene skal sendes skriftlig. Vi sender dem til departementet, og da hender det at vi får bare ett avsnitt som samlingsvar – men ingen konkrete svar på spørsmålene.»

Journalist Mats Rønning, Dagbladet

Flere kommunikasjonsrådgivere utvalget har intervjuet, sier på sin side at journalistene selv stadig oftere ber om skriftlige intervjuer.

«Det er også et element av effektivitet i at vi sender ut masse e-poster til grupper av kilder. Vi har et visst ansvar selv for utviklingen. Derfor er det viktig å si at muntlig kontakt med kildene er best. I skriftlig intervju blir det mindre muligheter til å stille oppfølgingsspørsmål og et mer byråkratisk språk»

Nyhetsredaktør Jan Stian Vold, Bergens Tidende

Systemet med å sende ut faste spørsmål til enquirer, eller til spalter som «Min helg» eller liknende, er lite omstridt. Det er når maktpersoner, eller deres rådgivere, forlanger å få kommunisere skriftlig, at journalistene reagerer. Blant våre pressekilder er det en utbredt oppfatning at statsforvaltningen er verst her. Det ser ut til å ha blitt en norm i departementene å begrense antallet muntlige intervjuer med statsrådene og statssekretærene mest mulig.

Kommunikasjonsrådgivere som utvalget har intervjuet, begrunner dette med dårlige erfaringer med muntlige intervjuer, med tidspress, og med et stadig mer fragmentert medielandskap der stadig flere redaksjoner ber om kommentarer fra de samme kildene.

Anders Cappelen, som har skrevet flere klager til PFU på vegne av klienter, nevner skriftlig kommunikasjon spesielt i sammenheng med den samtidige imøtegåelsen. På grunn av det han beskriver som en lemfeldig holdning i mange redaksjoner til å gjengi presist og redelig, mener han at det fort kan gå galt hvis man ikke får svare skriftlig når man blir utsatt for «sterke beskyldninger av faktisk art». (VVP punkt 4.14).

«Det bør bli en presseetisk regel at hvis retten til samtidig imøtegåelse etter VVP 4.14 er utløst, plikter redaksjonen å forelegge skriftlig for angrepet part samtlige sterke påstander eller beskyldninger. Denne skriftlige imøtegåelsen må innebære rett til å endre i de sitater man er gjengitt på slik at man får imøtegått på en fyllestgjørende måte», skriver han til utvalget.

Pålegget om å tilby samtidig imøtegåelse ved sterke beskyldninger av faktisk art, er en viktig og ofte forsømt del av presseetikken. Utvalget er likevel av den oppfatning at dette faller utenfor vårt mandat.

Kravet om korrekt gjengivelse av sitat blir behandlet i kapittel 9

Krav om skriftlig intervju kan være en måte å skjerme seg på, et grep for å sikre seg en bedre posisjon overfor journalisten. Også journalistene innser at det kan være legitime grunner for å akseptere skriftlige svar. Det kan gi høyere presisjonsnivå i kompliserte saker, eller være mer effektivt i saker der kilden blir bedt om å finne fram større mengder konkret informasjon. Noen vil gjerne ha kommunikasjonen skriftlig fordi de er usikre i faglig kompliserte spørsmål, eller fordi kildene er spesielt krevende og de ønsker å redusere diskusjonene i etterkant. I slike tilfeller kan behovet for å stille oppfølgingsspørsmål løses ved at kilden aksepterer et muntlig intervju i bakkant av de skriftlige svarene.

Kravet om skriftlig kommunikasjon må også ses i lys av debatten om sitatsjekk. Det er lettere å argumentere for muntlige intervjuer hvis kilden er garantert å få kontrollere hvordan hen blir sitert. Samtidig bør sitatsjekk være en begrenset rett, i tråd med formuleringen i Vær Varsom-plakaten. Dette blir diskutert i kapittel 11.

Etter utvalgets mening bør pressen samlet arbeide for å redusere bruken av skriftlige intervju. Som et minimum må det inngå som en del av premisset at det gis anledning til oppfølgingsspørsmål, skriftlig eller muntlig, at svarene kommer innen de tidsfrister som er avtalt, og at sitatsjekk som hovedregel ikke gis ved skriftlige intervju.

Utvalget mener at det er god skikk å opplyse at en kilde ikke vil besvare muntlige spørsmål, at spørsmål ikke er blitt besvart, at det ikke er gitt anledning til oppfølgingsspørsmål, eller dersom andre har svart på vegne av kilden.

Videre vil utvalget anbefale pressens organisasjoner å ta initiativ overfor statsforvaltningen med sikte på å lette tilgangen til muntlig kontakt med sentrale kilder.

Hva utbredelsen av skriftlige intervjuer betyr for den journalistiske prosessen, vil også bli diskutert mer omfattende i senere kapitler.

5.6 Sosiale medier som kilde

Ved siden av redigerte medier har de sosiale mediene gitt kildene en arena der de selv kan regissere historier slik de ønsker. Sosiale medier har også bidratt til at folk er blitt vant med å ha kontroll over hvordan de framstår.

De fleste journalister forteller at de bruker sosiale medier først og fremst som research og underlag til saker, og som et godt verktøy for å overvåke temperatur i og utvikling av debatter. Et endret medielandskap betyr også at journalistens tilgang til kilder er blitt bredere.

«Facebook har blitt en viktig kilde til tilgang til vanlige folk. Vi får tak i 'Ho Magda'. Sosiale medier har gitt oss flere magdaer.»

Politisk redaktør Skjalg Fjellheim, Nordlys

Men rutinene for hvordan redaksjoner behandler informasjon fra sosiale medier er varierende. Noen hevder at det ikke trengs tillatelse for å sitere fra sosiale medier, ettersom innholdet allerede er offentlig.

«Vi spør ikke nødvendigvis om tillatelse. Ikke hvis det er åpen Facebook-profil og offentlig person. Her skiller vi mellom proffe og uproffe kilder.»

Journalist Alf Ole Ask, Aftenposten

Andre har strengere rutiner.

«Som lokalavis har det gitt oss et helt nytt kildetilfang, som er veldig, veldig bra. Mye bredere tilfang. Kilder vi ellers ikke ville ha. Men vi publiserer ikke utspill fra sosiale medier uten å snakke med primærkilden, det gjelder også for tweets. Hvis noe er kontroversielt, snakker vi med kilden, men debatten under kan vi ofte referere til uten å kontakte hver enkelt.»

Ansvarlig redaktør Sigmund Kydland, Tønsbergs Blad

«Hvis vi fanger opp noe, skal vi kontakte kilden. Vi sikrer oss med skjermdumper, og så må vi diskutere i etterkant om vi bruker det. Folk kan skrive mye rart seint på kvelden, de kan være påvirket. Vi tar det ikke rett ut fra sosiale medier og bruker det.»

Nyhetsredaktør Carl Gunnar Gundersen, Stavanger Aftenblad

«Jeg siterer aldri direkte, jeg ringer og bruker det mer som en kilde.»

Redaktør Audhild Øye, Sør-Trøndelag

Noen mener at sosiale medier ikke lenger byr på store problemer:

«Det er lett å gå opp grensen mellom rutinert og urutinert på sosiale medier. Verden har gått videre, det er enighet om at hvis du har nok følgere, er en ytring på sosiale medier offentlig. Men du må jo ta kontakt og fortelle at du har tenkt å bruke det. Og ikke ukritisk.»

Ansvarlig redaktør Eivind Ljøstad, Fædrelandsvennen

Sosiale medier sørger utvilsomt for tilgang til nye og flere kilder. Som kildegrunnlag bekrefter de også noen velkjente problemstillinger:

«Det kan slå skeivt ut. Menn er mer tøffe på sosiale medier. Det kan føre til at disse kildene brukes uforholdsmessig mye mer enn kvinner, som ytrer seg mer forsiktig. Det å ytre seg spisset, tøft og rått kan også brukes strategisk av kilder som vil ha oppmerksomhet.»

Politisk redaktør Berit Aalborg, Vårt Land

Vi ser også at mange som bruker sosiale medier for å uttrykke seg, ikke vil la seg intervju av journalister etterpå. Profesjonelle kilder tar aktive valg om å gjøre seg utilgjengelige, og mener de har rett til det. Politikere bruker stadig oftere Facebook som en egen pressemeldingstjeneste. Stortingsrepresentant Ulf Leirstein la i april 2019 ut en Facebook-status om at han meldte seg ut av FrP, inkludert en formulering til pressen om å la ham få være i fred. Dette er problematisk sett fra et presseståsted. Viktige kilder, ofte i offentlige verv, forsøker å ta full kontroll over hvordan deres historier presenteres, og avskjærer seg fra spørsmål som kan gi publikum et bedre vurderingsgrunnlag.

«De siste 10 årene er det blitt mye større staber og større profesjonalitet hos rådgiverne, både innleide og egne. Tidvis opplever vi at de bevisst unngår oss ved å bruke sosiale medier. Da 'slipper' de redaksjonell vurdering av vanskelige saker og kan styre selv i sterkere grad.»

Journalist Bjørn Haugan, VG

«Jeg spør også andre om å få spørsmålene på forhånd, for å ha kontroll, og fordi så mange aviser tar opplysninger fra hverandre. (...) En stund la jeg også spørsmålene fra VG og mine svar ut på Idrettsforbundets nettsider, samtidig som jeg sendte svarene til avisen.»

Tidligere idrettspresident Tom Tvedt

Espen Teigen, som nå er journalist i Nettavisen, nevner Giske-saken som et eksempel. «Man kan bare droppe å svare, og legge ut noe på Facebook». Han har flere eksempler: «Ta Kristoffer Joner/ NOAS-kampanjen. Den startet klokken 19 på Facebook. Vi var umiddelbart i gang med å skape et svar. Journalister skulle ha et svar fra Sylvi, men det ble heller lagt ut på Facebook.»

Teigen påpeker også utfordringen med at så mange medier skal ha svar samtidig. «Det virker ikke som journalister forstår hva det krever – og at det tar tid fra det viktige arbeidet i en slik situasjon. Det er mange å skulle snakke med, mens man prøver å legge en strategi. Men jeg skal ikke legge skjul på at det er en strategisk vurdering også. Utnytting av maktsituasjonen på et vis, for mediene siterer jo det vi legger ut.»

Kommunikasjonsrådgiver Claus Sonberg bekrefter det samme: «Hvis man opplever at media løper i flokk, eller graveprosjekter har gått i lås, slik det skjer altfor ofte – vil det være naturlig at man føler behov for å få ut sin versjon.»

Det hersker ingen tvil om at sosiale medier er blitt en viktig kilde til journalistikken. De gir tilgang til nye stemmer, men det er også en tumleplass for maktpersoner. Pressen må vite hvordan vi skal håndtere dem. Det er utfordrende å lage klare regler om hva som kan regnes som en offentlig ytring. Er 500 følgere nok? Kan du ta et bilde fra Instagram, eller må du be om tillatelse? Er det fritt fram å sitere innlegg på sosiale medier uten å kontrollere om den som står som forfatter, er den virkelige? Eller om hen er edru – og dermed i stand til å vurdere virkningen av sine uttalelser, slik Vær Varsom-plakatens punkt 3.9 krever. Et element som åpenbart også må tas hensyn til, er faren for hacking eller andre grunner til at det ikke er den som eier en profil, som har lagt ut det som blir publisert.

Trengs det med andre ord egne etiske regler for bruk av sosiale medier? Her er pressens representanter delt. De fleste etterlyser en klarere bransjestandard rundt bruken av sosiale medier som kildegrunnlag, men det er ulike syn på om Vær Varsom-plakaten trenger spesifisering.

«Sosiale medier er en kilde til info som alt annet, og må vurderes som alt annet. Hvis vi endrer dette, hva skjer om fire år? Hvilke nye informasjonskilder kommer – og må vi da gjøre nye endringer?»

Nyhetsredaktør Frode Hansen, Dagbladet

Pressens Faglige Utvalg har ved flere anledninger vurdert behovet for justeringer i Vær Varsom-plakaten som følge av de store endringene de sosiale mediene har bidratt til. Utgangspunktet har hele tiden vært at presseetikken ikke endrer seg, selv om publiseringsplattformene gjør det. Men samtidig som vi må unngå at plakaten trenger oppdatering hver gang den teknologiske utviklingen åpner for nye kommunikasjonsplattformer, viser dagens vekslende praksis at redaksjonene savner klarere føringer på dette området.

I de sosiale mediens tidlige dager skilte PFU mellom åpne og lukkede profiler. Dette ser ikke lenger ut til å ha noen reell betydning for om en ytring kan anses som offentlig eller privat. Det er flytende grenser for hva som er å anse som en åpen eller lukket profil, og en offisiell eller privat konto. Et mer operativt kriterium er hvor vesentlig ytringen eller informasjonen er, noe som igjen ofte avhenger av hvem avsenderen er.

Mange av de pressefolkene som Kildeutvalget har snakket med, mener at problematikken rundt sosiale medier burde reflekteres tydeligere i plakaten. Innspillene går i hovedsak på at kilder fra sosiale medier som hovedregel bør kontaktes før publisering i redigerte medier. Dette fordi en kilde ikke nødvendigvis er klar over virkningen en uttalelse i sosiale medier kan ha i en bredere offentlighet. Det er dessuten en økende fare for hacking og forfalskning, som skaper et behov for å undersøke etterretteligheten i det som er publisert i sosiale medier.

Utvalget er enig, og foreslår at Vær Varsom-plakatens punkt 3.9 får følgende tillegg:

«Vær aktpågivende ved bruk av sosiale medier som kildegrunnlag.»

Dette kommer i tillegg til et annet forslag til endring av samme punkt, som vil bli diskutert i kapittel 8.

En slik presisering innebærer at pressen kan behandle sosiale medier som andre åpne kilder, men bør ta hensyn til at uttalelsene ikke er gitt til det mediet som siterer dem. Sitering må naturligvis forholde seg til normal kildekritikk, vurdering av kontekst, og at sitater ikke tas ut av sammenheng, men det er likevel behov for å markere i regelverket at sosiale medier krever ekstra årvåkenhet.

Mange sier også at de er usikre på opphavsretten til bilder fra sosiale medier. Dette er et juridisk spørsmål som faller utenfor vårt mandat.

5.7 Digital og flermedial publisering

Utvalget har også fått innspill om å se på praksis for sletting av publisert materiale i tilfeller hvor det er publisert direkte feil, der opplysningene som gis er svært belastende eller har ført til betydelig ubehag for kilden. Norske medier har stort sett en streng praksis her, begrenset til retting av faktiske feil, og med tydelig merking når en artikkel er endret. Muligheten for å kunne gjøre rede for historikken i en sak er viktig for å bevare det publiserte materialets verdi som historisk dokumentasjon.

«Vi skriver at vi har rettet, hvis vi har gjort det. Det er livsfarlig bare å slette, der er vi tydelige på hva vi har publisert før, og hvordan vi i tilfelle har rettet det. Vi får press om at saker skal slettes, men det gjør vi så å si aldri. Da skriver vi heller at det var feil, og endrer inngangen på saken».

Redaktør Katrine Lia, Agderposten

I en prinsipputtalelse fra 2004 skriver PFU blant annet: «Behovet for å ha et komplett og pålitelig arkiv er et gyldig argument for ikke å fjerne artikler helt fra databasen, men en presseetisk forsvarlig behandling av slike artikler tilsier at man begrenser skadevirkningene av videre publisering. PFU mener at dette best kan skje på følgende vis: Artikler med opplysninger som man har beklaget og som man ikke ønsker å spre videre, legges på et lukket område der allmennheten ikke har adgang. Dette vil sikre behovet for senere dokumentasjon, samtidig som man unngår videre spredning. (Med «artikler» menes i denne uttalelsen alt journalistisk materiale – tekst, bilder, grafikk, lyd og video).»

Det er viktig at mediene er oppmerksomme på den økende utfordringen rundt varig søkbarhet i digitale flater. Andre aktører, som tele- og plattformsselskaper, jobber med løsninger for hvordan folk skal få større mulighet til å få digital, søkbar informasjon om seg selv slettet, dersom det er gode grunner til dette.

Nettet har også ført til mye sterkere press på kildene i etterkant, både som direkte henvendelser og i kommentarfelt eller sosiale medier. Redaksjonene opplever at flere vil være anonyme fordi de ikke vil ligge søkbart på nettet. Også offentlig ansatte vegrer seg imot å bli identifisert med samme begrunnelse. Dette gjelder ikke minst kilder i barnevernet og andre etater som jevnlig

utsettes for hets og personlige angrep. Dermed reduseres også deres ytringsfrihet, som allerede er under press.

Norsk Redaktørforening meldte i februar 2019 at de hadde registrert en klar økning i antall henvendelser fra medlemmene om dette temaet. Blant de som ber om at ting blir gjort ikke-søkbare eller fjernet fullstendig, er politikere som angrer på gamle uttalelser, tidligere deltakere i reality-serier som ser annerledes på ting de sa og gjorde i ung alder, eller rusmisbrukere som har latt seg intervju under fullt navn, og som 10 år senere er rusfrie og jobbsøkende, men som opplever at potensielle arbeidsgivere finner de gamle intervjuene og mister interessen.

Norsk Presseforbund har utarbeidet en egen veileder om klager på digitalt innhold. Veilederen viser til prinsipputtalelsen fra PFU og slår fast at hovedprinsippet er at det er opp til ansvarlig redaktør å avgjøre om publisert materiale skal være tilgjengelig i den form det ble publisert. Uten rettsavgjørelse kan ikke en kilde kreve å få endret eller slettet innhold.

Presseforbundet mener likevel at redaktørene bør vurdere å avindeksere innhold «som kan oppleves som belastende og som ikke er av en slik historisk verdi at søkbarhet i søkemotorer anses nødvendig.»

Dersom avindeksering enten ikke er mulig eller ikke er tilstrekkelig, foreslår Presseforbundet at innholdet enten kan anonymiseres, eller i alvorlige tilfeller slettes. Den siste muligheten bør brukes med varsomhet.

Kildeutvalget er enig i at en slik etterredigering av allerede publisert materiale bør begrenses til de tilfeller hvor belastningen er åpenbar, og ikke står i et rimelig forhold til hvor vesentlige de publiserte opplysningene er. Ettersom både PFUs prinsipputtalelse og NPs veileder er dekkende for utvalgets syn, foreslår vi ingen endringer her. Veilederen bør imidlertid inngå som en del av den presseetiske nettportal og mobilapp som blir foreslått i kapittel 13.

5. 8 Kildenes klager

Mediene rapporterer til Kildeutvalget at de vanligste klager fra kildene er at saker er slått for stort opp, eller framstår annerledes enn de hadde sett for seg. Dette er forståelige reaksjoner, men ikke nødvendigvis brudd på god presseskikk. Det er i seg selv ikke noe galt i at bare en liten del av et lengre intervju blir brukt. Det er viktig å skille mellom en journalistisk vurdert utvelgelse og en utvelgelse som er så selektiv at kilden med rette mener seg misbrukt.

Ikke-proffe kilder opplever at mediene ikke er lydhøre og ikke gjengir dem ordentlig, og at det ofte går galt når sakene løftes til fronten på nettutgaven, spesielt i tittelen. De føler seg feilsitert, at ting de har sagt er borte, at journalisten har gjort utvalg de ikke liker, eller at konteksten forsvinner.

Mange journalister gir også uttrykk for at de forstår dette. De er for eksempel sjelden fornøyd når de selv blir intervjuet. Det er lett å forstå at det er ubehagelig å snakke i 20 minutter med en journalist, og deretter bli stående med ett eneste sitat der alt som er formildende, forsterkende eller underbyggende er borte. Mange opplever at sitat er tatt ut av kontekst, eller at de har brukt kroppsspråk som indikerer ironi, mens gjengivelsen ikke får med dette. Det å bli sitert i pressen kan være en svimlende opplevelse – spesielt for en uerfaren kilde.

Likevel er det få klager til Pressens Faglige Utvalg for brudd på formuleringen i punkt 3.9 i Vær Varsom-plakaten om å opptre hensynsfullt i den journalistiske arbeidsprosessen. Fra 2001-2017 ble det kun registrert 18 tilfeller av brudd/kritikk (Borgen 2019). Dette er likevel ikke et argument for å påstå at kildene blir ivaretatt så godt som de bør.

Det gjelder for flere bestemmelser i Vær Varsom-plakaten at et lavt antall klager til PFU ikke nødvendigvis er et tegn på tilfredsstillende etisk standard. Flere erfarne kilder, både fra politikk, forvaltning og næringsliv, sier at det er uaktuelt for dem å klage på grunn av faren for å «komme skjævt ut» med journalisten eller redaksjonen. Sigbjørn Aanes, tidligere rådgiver for Erna Solberg, poengterer: «Ingen tåler kritikk dårligere enn norsk presse. Dette gjør at mange kilder, spesielt de som er avhengige av jevnlig kontakt med journalister, vegrer seg for å ta opp kritikk med redaksjonene.»

6. Kildevern og upublisert materiale

6.1 Hva er upublisert materiale?

I VGs INTERNE EVALUERING gjengis en epost som journalist Lars Joakim Skarvøy sendte til sjefredaktør Gard Steiro og to andre VG-medarbeidere, like etter at han har hatt den første kontakten på telefon med Sofie. I tillegg siteres det fra en skriftlig redegjørelse Skarvøy ga til evalueringsutvalget. Der refererer han i detalj fra det påfølgende møtet med Sofie på en McDonalds-restaurant.

Etter at evalueringsrapporten var offentliggjort, fikk avisen kritikk fra flere hold for å ha sitert fra en bakgrunnssamtale. Det ble også problematisert at avisen på denne måten utleverte upublisert materiale. 20. mars skrev Aftenposten på reportasjeplass:

«VGs evalueringsrapport avdekket 'svikt' i avisens arbeid med dansevideosaken, men rapporten i seg selv er på kanten med læreboken i etikk for journalister.

«Pressen må ikke utlevere upublisert materiale til utenforstående», står det i læreboken *Etikk for journalister*, som norske journalister har på pensumlisten. VGs offentlige rapport baserer seg på nettopp upublisert materiale. Det være seg bakgrunnssamtaler med kilden Sofie, som er gjort i fortrolighet, notater, kladder og interne samtaler.»

Aftenposten viser til en kjennelse i PFU (Sak 063/16). TV 2 hadde i 2015 gitt redaksjonen i fotballtidsskriftet Josimar to opptak med fotballagent Jim Solbakken. Dette var opptak TV 2 hadde gjort i 2011. Solbakken mente at denne utvekslingen mellom de to redaksjonene stred mot bestemmelsen i Vær Varsom-plakatens punkt 3.6 om ikke å utlevere upublisert materiale til utenforstående, og fikk medhold. I kjennelsen heter det blant annet at «Utvalget er dessuten uenig med TV 2 i at Josimar ikke skal anses som

en utenforstående – selv om Josimar-redaksjonen følger VV-plakaten. Etter utvalgets mening er det her snakk om to selvstendige og uavhengige redaksjoner med ulike ansvarlige redaktører. Utvalget kan ikke se at klager skal godta at det han sa til én redaksjon, og som ikke ble publisert, flere år senere skal kunne dukke opp i andre medier uten at dette først er avklart med klager.»

Da Sofie Bakkemyr klaget VG inn for PFU, og for første gang sto fram med fullt navn, hevdet hun at avisen også hadde forbrutt seg mot regelen om ikke å utlevere upublisert materiale. PFU slo fast at VG hadde forbrutt seg mot fem andre bestemmelser i Vær Varsom-plakaten, men på dette ene punktet fikk avisen medhold. Utvalget skrev at VG i denne saken ikke hadde utlevert stoff til utenforstående part. «VG har derimot selv innhentet dokumentasjon og informasjon fra ulike parter, og publisert materialet i en egen redaksjonell evaluering. Slik utvalget ser det, må dette anses på lik linje med annet journalistisk arbeid.»

Kildeutvalget deler dette synet. Bestemmelsen i punkt 3.6 var opprinnelig ikke ment som et forbud mot å dele upublisert materiale med andre redaksjoner, eller selv å publisere materialet på et senere tidspunkt og i en annen sammenheng, slik VG gjorde. I *Redaktørhåndboken* skriver Nils E. Øy om denne bestemmelsen: «Mange mediefolk oppfatter dette (punkt 3.6) som et nær absolutt forbud om ikke å frigi bilder eller informasjon som redaksjonen innehar, og som ikke er publisert. Årsaken til at bestemmelsen kom inn i plakaten i 1994 var frykten for at myndighetene skulle gå til beslag av notater og råmateriale som kunne føre til avsløring av kilder, og at dette kunne føre til at mediefolk lett kunne bli sett på som myndighetenes forlengede arm.»

Etter Kildeutvalgets oppfatning er den nåværende formuleringen i punkt 3.6 uklar og egnet til å skape misforståelser. TV 2 ble felt på dette punkt med en dobbelt begrunnelse: Både at Josimar var å betrakte som «utenforstående» i Vær Varsom-plakatens

betydning og at det dreide seg om eldre opptak som Solbakken ikke fikk anledning til å kommentere. Utvalget ser ingen problemer med det siste argumentet. Når gamle, upubliserte uttalelser brukes, tilsier god presseskikk at kilden får en mulighet til å vurdere om hen fortsatt vil stå ved det som ble sagt, om fakta fremdeles er gyldige, eller om publiseringen er i tråd med de opprinnelige premissene for intervjuet.

Det andre argumentet åpner derimot for en større debatt om hvem som er utenforstående i Vær Varsom-plakatens betydning. Det finnes i dag omfattende utleveringsavtaler både mellom selvstendige publikasjoner innenfor samme konsern og mellom redaksjoner som tilhører ulike konsern. Materialet som utveksles blir ofte publisert av andre redaksjoner uten at kilden blir kontaktet på ny. Publikasjonene kan også ha svært ulik karakter. Personer som blir intervjuet av ukebladet Allers kan for eksempel risikere å finne intervjuet igjen på forsiden av Dagbladets nettgave, i tråd med reglene for flyt av stoff innad i Aller-konsernet.

En slik spredning av intervjuer og uttalelser, som kildene ofte ikke har oversikt over når de aksepterer å la seg intervjuer, reiser andre spørsmål som det kan være verdt å diskutere, blant annet om mulighetene for slik spredning bør klargjøres sammen med andre premisser (se kapittel 8). Etter utvalgets oppfatning er det uansett ikke rimelig å betrakte en slik utveksling av redaksjonelt materiale som brudd på regelen om ikke å dele upublisert materiale.

Som det går fram av kapittel 11, er det også vanlig at kilder som en del av sitatsjekken får tilsendt hele artikler og tilhørende bildemateriale før publisering. Dette skjer oftest i saker der kilden har delt personlige og private opplysninger, men forekommer også i kontroversielle saker der redaksjonen vil forberede kilden på det som kommer. I slike tilfeller vil artiklene ofte inneholde sitater også fra andre kilder, og opplysninger som offentligheten ennå ikke har fått del i, altså upublisert materiale.

Det forekommer også at redaksjoner frivillig deler upubliserte bilder og annet materiale med politiet og andre myndigheter, spesielt i forbindelse med ulykker eller andre hendelser hvor mediene ikke kan anklages for å agere som myndighetenes forlengede arm. Denne praksisen virker ikke å være særlig omstridt.

En for snever tolkning av bestemmelsen i punkt 3.6 vil ha som konsekvens at store deler av norsk presse jevnlig bryter med god presseskikk, selv om det ikke kommer noen klager til PFU. Kildeutvalget mener dette er en uheldig situasjon. Vi foreslår derfor at punkt 3.6 får en ny ordlyd som bedre reflekterer den opprinnelige intensjonen med dagens formulering, nemlig å hindre at myndighetene kan kreve utlevert materiale som setter kildevernet i fare.

Forslag til ny formulering i VVP, punkt 3.6:

«Av hensyn til kildene og pressens uavhengighet har ingen utenforstående rett til å få utlevert upublisert materiale.»

En slik formulering vil verne redaktørens rett til selv å bestemme hvem som skal få tilgang til det materialet redaksjonen har samlet inn, og på hvilken måte det skal skje. Kildenes behov for å vite hvordan deres uttalelser kan bli brukt, for eksempel av andre publikasjoner, faller etter utvalgets mening inn under bestemmelsen i Vær Varsom-plakatens punkt 3.3 om å gjøre premissene klare «i intervjusituasjoner og ellers».

6.2 Kildevernet

Utvalgets mandat omfatter også et punkt om å se på kildevernets stilling, med den presisering at det er snakk om det presseetiske perspektivet. Vi tolker dette som en begrenset oppfordring om å vurdere om det er i strid med kildevernet å sitere fra bakgrunnssamtaler og utlevere upublisert materiale. Status for pressens kildevern, juridisk og presseetisk, er ellers fylldig beskrevet av blant andre Ina Lindahl i *Massemedienes kildevern* (2009) og Nils E. Øy i *Medierett for journalister* (2013). Utvalget har også fått en betenkning fra Ina Lindahl Nyrud om dagens status for kildevern, kildekritikk og vern av upublisert materiale.

Som det vil bli vist i kapittel 8, sier urovekkende mange av de erfarne kildene at de har opplevd at det er blitt sitert fra bakgrunnssamtaler. I noen tilfeller kan samtalen karakter ha vært uklar, andre ganger er opplysninger fra fortrolige samtaler blitt brukt som premisser for spørsmål til andre kilder, med fare for å avsløre hvem opplysningene stammer fra. I noen tilfeller virker det som om avtalen om *off record* ganske enkelt ikke er blitt respektert.

I utgangspunktet er opplysninger gitt som bakgrunn vernet av flere bestemmelser i Vær Varsom-plakaten. Både punkt 3.4 med det generelle påbudet om å verne om pressens kilder, punkt 3.5 med påbudet om ikke å oppgi navn på kilde til opplysninger som er gitt i fortrolighet, og punkt 3.6 om at upublisert materiale som hovedregel ikke skal utleveres til utenforstående, beskytter den kilden som deltar i en bakgrunnsamtale. Til grunn for alle disse punktene ligger selve kjernen i kildevernet: Anonymiteten.

«Det presseetiske prinsippet om absolutt kildevern i Vær Varsom-plakatens punkt 3.5 er en form for personvern. Vernet skal gi den enkelte innbygger trygghet for at det er mulig å gi informasjon til mediene uten å bli røpet.» (Gran 1995)

Presseorganisasjonene er engasjert i et arbeid overfor politiske myndigheter for å få innført det svenske *anonymitetskyddet* også i norsk lovgivning. Sverige er det landet i Europa hvor pressens anonyme kilder har sterkest beskyttelse. En tilsvarende bestemmelse i Norge vil føre til at redaktører og journalister som hovedregel vil ha en yrkesmessig taushetsplikt om identiteten til kilder som er lovet anonymitet.

Mens det juridiske kildevernet bare beskytter kildens anonymitet, praktiserer mediene et mer omfattende presseetisk kildevern. Det er langvarig praksis for at norske pressefolk ikke røper kildens identitet, selv ikke etter pålegg fra domstol. «Journalister og redaktører foretrekker straff framfor å røpe kilder, og så får man heller leve med at en del jurister kaller dette for åpenlys sivil ulydighet fra mediernes side.» (Øy 2013)

Den juridiske retten til å verne kilder gjelder altså bare kildens identitet og de opplysninger som kan bidra til å identifisere en anonym kilde. I noen tilfeller har pressefolk også nektet å svare på spørsmål fra påtalemakten om hva de har sett eller observert, og nektet å dele informasjon som er gitt i fortrolighet, men hvor kilden er kjent. Hittil har imidlertid alle forsøk på å få et utvidet juridisk kildevern for upublisert materiale falt på steingrunn.

Diskusjonen om kildevernet er ikke særlig relevant for vurderingen av VGs handlemåte i evalueringsrapporten etter dansevideoen, selv om dette ble hevdet i debatten som fulgte publiseringen. Utvalget er enig med Ina Lindahl Nyrud, som i det

før nevnte notatet, skriver: «Siden VG ikke viste til anonyme kilder i deknningen av Giske-saken, omhandler den ikke kildevernet, slik enkelte i ettertid feilaktig har hevdet i den offentlige debatten.»

Hvorvidt offentliggjøringen av e-posten og det interne notatet til Skarvøy er brudd på premissene for kontakten med Sofie, avhenger av hva som senere er avtalt mellom avisen og henne. Utvalget har derfor ikke funnet grunn til å dypere inn i dette. Men generelt er det selvsagt viktig for kildenes tillit til pressen at det som er sagt som bakgrunn ikke kan publiseres uten kildens tillatelse. En inngått avtale skal holdes inntil noe annet eventuelt blir tydelig avtalt mellom partene.

Spørsmålet om journalistens personlige rett til å beskytte anonyme kilder sett opp mot redaktørens rett til å vite hvem som er opphavsperson til alle opplysninger ment for publisering, vil bli diskutert i kapittel 7.

7. Anonyme kilder

«Journalisten blir brukt uten at vedkommende skjønner det selv. Vi som sitter internt kan dessuten ofte se hvem som er den anonyme kilden (...) De anonyme kommer også alltid godt ut av saken selv, og de har gjerne en hensikt med å snakke. Så det er bare å se: Hvem kommer godt ut i denne saken, og hva er hensikten? Journalisten må i større grad tenke: Hvorfor gir kilden dette til meg nå? Er det for å skade? Kanskje er viljen til å skade like mye saken som det tema kilden vil snakke om»

Anniken Huitfeldt, stortingspolitiker Arbeiderpartiet

7.1 Formelle regler og holdninger

PÅ ET TEORETISK PLAN er det høy bevissthet om bruk av anonyme kilder blant norske redaktører og journalister. I intervjuer med utvalget poengterer de aller fleste de samme prinsippene:

- ❖ anonyme kilder skal kun brukes unntaksvis
- ❖ de skal gi informasjon av svært vesentlig art
- ❖ det skal være informasjon det ikke er mulig å få på annet vis
- ❖ opplysningene skal være bekreftet av flere kilder som er uavhengige av hverandre
- ❖ rene personkarakteristikk sier mange tydelig nei til, og det understrekes også at påstander fra anonyme kilder skal være etterprøvbare.

Denne restriktive holdningen rimer også med Vær Varsom-plakatens formuleringer i punkt 3.1 om at «kilden for informasjon skal som hovedregel identifiseres, med mindre det kommer i konflikt med kildevernet eller hensynet til tredjeperson», og med punkt 3.2: «Vær kritisk i valg av kilder, og kontroller at opplysninger som gis er korrekte (...). Vær spesielt aktsom ved behandling av informasjon fra anonyme kilder(...)»

I *Etikk for journalister* skriver Svein Brurås at anonyme kilder av og til er nødvendig, men at det kun må være en nødløsning og eneste måte for å få fram viktig informasjon.

I NOU 1999:27 gir Ytringsfrihetskommisjonen en begrunnelse for en slik restriktiv holdning: «Ved bruk av anonyme kilder vanskeliggjøres muligheten til å sjekke om utsagnene er korrekt gjengitt, hvilke kilder som er utelatt, eller i hvilken sammenheng uttalelsene framstår. Anonymitet kan også åpne for uheldige bindinger eller skjult påvirkning.»

Dette er videre behandlet i Den europeiske menneskerettsdomstolen:

«Aktsomhetsplikten skjerpes dessuten ved bruk av anonyme kilder, og det stilles særlige krav til kildekritikk. Mediet blir stilt overfor strengere krav til øvrig dokumentasjon enn hva som gjelder ved videreformidling av åpne kilders påstander. Jo mer alvorlig påstanden er, jo mer solid må det faktiske grunnlaget være. I stor grad vil det være mediets risiko hvis faktainformasjon som stammer fra anonyme kilder, viser seg å være falsk.» (EMD – Tønsberg Blad 2007).

Intervjuene Kildeutvalget har gjort med redaktører og journalister, gir inntrykk av høy bevissthet rundt fallgruvene som bruk av anonyme kilder åpner. Alle er tydelige på at det innimellom er helt nødvendig å bruke anonyme kilder, men svært mange peker også på et stort spekter utfordringer og konsekvenser en utglidning på dette feltet kan føre til:

«Vi diskuterer ikke bare anonyme kilder i hver enkelt sak, men også hva bruken kan gjøre med tilliten til oss på sikt. Vi ser altså på helheten, fordi helheten er viktig på sikt.»

Nyhetsredaktør Tone Tveøy Strøm-Gundersen, Aftenposten

«Jeg er livredd for det. Vi bruker det veldig, veldig lite, annet enn som bakgrunn. Mange tilbyr seg å være det, men vi publiserer knapt i det hele tatt med bare anonyme kilder. Og det vil aldri skje uten at redaktør er

involvert. Jeg ser at aviser også av vår størrelse bruker dette generelt i sosialsaker. Men jeg har aldri hatt noen som vil være anonym som ikke har hatt en agenda.»

Ansvarlig redaktør Sigmund Kydland, Tønsbergs Blad

«Hovedregelen er at det skal være flere kilder enn én, uavhengige av hverandre. Men den vanskelige delen av kildekritikken er å kunne fastslå at de anonyme kildene er uavhengige av hverandre.»

Journalist Alf Ole Ask, Aftenposten

«Jeg tror også det kan oppstå en følelse av forpliktelse overfor den anonyme kilden. At saken må ut, og at opplevelsen av forpliktelse vedvarer også hvis det kommer saker seinere som ikke er til denne kildens gunst. Dette er kanskje særlig vanskelig for medier i lokalsamfunn.»

Ansvarlig redaktør Helge Nitteberg, Nordlys

«Det kan også handle om lettvinhet og latskap. Man må stille seg kontrollspørsmålet: Har vi gjort det vi kan for å få vedkommende til å stå fram? Finnes det andre vi kan bruke i stedet? Må vi publisere dette? Men jo mer tid vi har brukt på en sak, jo verre blir det å trekke saken.»

Politisk redaktør Skjalg Fjellheim, Nordlys

Mange mediehus har interne, etiske regler som utdyper eller tydeliggjør paragrafene i Vær Varsom-plakaten:

«Som en hovedregel skal anonyme kilder ikke gis anledning til å angripe andre personer eller organisasjoner. Unntak er saker der anonymitet er absolutt nødvendig, samtidig som kritikken som rettes er av samfunnsmessig stor betydning. Barnevernsaker og liknende saker der identifisering kan skade tredjepart, er eksempler på slike saker. I slike saker har vi en ekstra forpliktelse til å gå god for sannhetsinnholdet, all den tid motparten oftest har taushetsplikt.» (Agderposten)

«La ikke anonyme kilder komme til orde med personangrep og sterke karakteristikker av personer. Tenk gjennom hvilke motiv kilder kan ha, og konsekvenser det kan få for BTs dekning.» (Bergens Tidende)

«Bruk av anonyme kilder krever skjerpet aktsomhet. Redaksjonen påtar seg et særlig ansvar ved å gå god for anonyme kilders troverdighet. Anonyme kilders motivasjon for å komme med tips eller informasjon skal vurderes.» (Oppland Arbeiderblad)

VGs kildehåndbok har detaljerte regler for bruk av anonyme kilder, inkludert regler om sitering av andre mediers anonyme kilder:

«VG har høy terskel for å sitere andre redaksjoners anonyme kilder. Der vi velger å gjøre det, må det skje etter grundige vurderinger, og informasjonen henges tydelig på mediet vi siterer.»

Det er ulik terskel for å sitere andre mediers anonyme kilder. Mange ser ut til å ha få eller ingen motforestillinger mot å sitere påstander fra kilder de selv ikke kjenner identiteten til. I desember 2017 valgte imidlertid Nettavisens ansvarlige redaktør, Gunnar Stavrum, å avpublisere en sitatsak med opplysninger fra Dagens Næringsliv om de første varslene til Arbeiderpartiets ledelse om upassende oppførsel fra Trond Giskes side. Overfor fagbladet Journalisten begrunnet Stavrum avpubliseringen med at «DNs framstilling bygger på skjulte kilder og få offentliggjorte konkrete opplysninger som kan etterprøves.»

NTB var blant dem som ikke gjenga opplysningene fra Dagens Næringsliv. Daværende nyhetsredaktør Ole Kristian Bjellaanes, sa at selv om DN er en velrenommert avis, har byrået et selvstendig ansvar for å se på kildebelegget. «Når hovedsaken er basert på anonyme kilder så skal vi være ekstremt mye mer varsomme, det ligger også i presseetikken ABC.» (Journalisten 14.12.2017)

Hvem som skal kjenne den anonyme kildens identitet, er det også ulike holdninger til. I VG stilles det krav om at reportasjeleder og noen ganger også sjefredaktør kjenner kildens identitet. Tilsvarende regler gjelder også i BA, Bergens Tidende og Sunnmørsposten. Aftenpostens husregler slår bare fast at anonym kildebruk skal godkjennes av overordnede, og dette virker å være praksis også i flere andre mediehus.

Det er ikke vanskelig å se det paradoksale i at sjefredaktør er rettslig ansvarlig for ytringer som publiseres anonymt, men samtidig ikke har rett til å kreve full innsikt i kildematerialet. Advokat Ina Lindahl Nyrud i Norsk Journalistlag skriver i notatet til Kildeutvalget: «Hvis informasjonen fra kilden vurderes publisert, og kilden forlanger at vedkommendes identitet ikke skal gjøres kjent for redaktøren, bør journalisten orientere redaktøren om de foreliggende omstendigheter. Ut fra disse premissene blir det dermed opp til redaktøren å

avgjøre om informasjonen skal publiseres». Den endelige avgjørelsen om redaksjonen skal stole på den anonyme kilden, hviler altså uansett på redaktøren, som også må bære ansvaret hvis publiseringen får konsekvenser av noen art.

7.2 Forholdet mellom teori og praksis

Samtidig som den teoretiske bevisstheten og viljen til høy standard er sterk, beskriver både pressefolk og kilder en virkelighet som er et godt stykke fra idealene. Noen journalister er kritiske til forhold i eget mediehus, da særlig knyttet til dekningen av #metoo (se eget avsnitt), mens et stort antall, både redaktører og journalister, gir uttrykk for at de opplever at bruken av anonyme kilder har økt generelt i mediene, spesielt innenfor politisk journalistikk. Det er bred enighet om at dette er uheldig. Her er noen eksempler:

«Det er altfor mye anonym kildebruk i politisk journalistikk. Vi må bare slutte med det. Man må ha enormt gode grunner.»

Ansvarlig redaktør Eivind Ljøstad, Fædrelandsvennen

«Det er for mye brukt i politisk journalistikk, spesielt nasjonalt. Det skjer også en del i min region. Jeg liker det ikke»

Ansvarlig redaktør Kai Aage Pedersen, Firda

«Jeg ser fryktelig mange problematiske sider. Når kilden er anonym, vet vi ikke om kilden faktisk eksisterer.»

Ansvarlig redaktør John Arne Moen, Trønderavisa

«Det er mye brukt i politisk journalistikk, og det er litt for enkelt.»

Kyrre Nakkim, programredaktør NRK

Kildeutvalget har ikke oversikt over det faktiske omfanget, men bruken av anonyme kilder har vakt bekymring i pressens fagmiljø gjentatte ganger. I boka *Nyhetsverdier* påpekte Sigurd Allern allerede i 2001 en urovekkende utvikling, der økende bruk av anonyme kilder i krimjournalistikken også hadde spredt seg til politisk journalistikk. (Allern 2001)

I 1995 ble Vær Varsom-plakaten revidert. I forarbeidene advarte revisjonsutvalget spesielt

om bruken av anonyme kilder. Utvalget vektla faren for at journalistene blir brukt av kilder med egeninteresse og agenda, som lobbyister og informasjonsrådgivere. (Gran 1995)

Denne uroen deler svært mange av de rutinerne kildene Kildeutvalget har intervjuet. Geir Isaksen, konsernsjef i Vy, uttrykker det slik: «Alle ser at det noen ganger er noen med agenda bak saker. Noen ganger ser du at det er koordinert, for eksempel når en sak går anonymt i flere medier samtidig. Noen med en spesiell interesse klarer å forføre tilstrekkelig mange medier.»

Begrepet «agenda» er i det hele tatt et ord som går igjen:

«'Godt informerte kilder' er ofte ikke godt informert i det hele tatt, ofte er det bare politisk spill og folk med en agenda som står bak.»

Sigbjørn Aanes, First House, tidligere statssekretær for statsminister Solberg.

Guri Melby, stortingsrepresentant for Venstre, påpeker også agenda og maktspill fra anonyme kilder, og sier at spillet er åpenbart for alle som har innsikt i prosessene. Det gjør Anniken Huitfeldt fra Arbeiderpartiet også. Melby sier dessuten at hun har mistanke om at informasjon hun har gitt journalister som bakgrunnssamtale, har blitt satt på trykk som intervju i anonymisert form, uten forvarsel. Det er i så fall urovekkende, og i konflikt med presseetikken krav om at premissene skal klargjøres: «Så har jeg lest noe og tenkt at, oj, er jeg den anonyme kilden her? Uten at det var min intensjon. Kanskje særlig før, da jeg var mindre rutinert. Det var svært uheldig å bli det uten å ha tenkt det».

Anonymt framsatte personkarakteristikk sier de aller fleste redaktører og journalister tydelig nei til. Mange har totalforbud mot slikt i interne husregler. Den som tillater anonymitet i annet enn rene faktaspørsmål, inviterer til overdrivelser, fortegnelser og manipulasjon, både fra kildens og journalistens side. Men om det er bred enighet blant pressefolk om at anonyme kilder ikke skal slippe til med personkarakteristikk, forteller noen av de rutinerne kildene at det allikevel skjer.

«I min sak var det nesten bare anonyme kilder som ble brukt. Anonyme kilder ble også brukt til å fremme karakteristikk, det er forferdelig.»

Tom Tvedt, tidligere idrettspresident

«Det er vanskelig å forsvare seg mot karakteristikk, og det er feigt. Én ting er at folk sier slike ting, men journalistene burde ikke brukt det. Det setter den som blir omtalt i en håpløs situasjon. Det kan til og med være oppdiktede påstander som journalisten har funnet på selv.»

Roy Steffensen, Stortingsrepresentant for Frp

Uten å gjøre systematiske undersøkelser har Kildeutvalget registrert flere saker som antyder et gap mellom holdninger og praksis. Stavanger Aftenblads nyhetsredaktør Carl Gunnar Gundersen gir uttrykk for generelt streng praksis hva anonyme kilder angår: «Jeg er svært skeptisk. Vi bruker det oftest i helserelevante saker, der det er en belastning å stå fram. Vi har skrevet at vi ikke ønsker anonyme kilder.» 4. september 2019 publiserte likevel Stavanger Aftenblad en anonymisert sak med personkarakteristikk:

«Det er «utrolig mange» i [Folkeaksjonen nei til bompenger] som er kritiske til Myrhol's lederstil og framturen, forteller en FNB-kilde til Aftenbladet. «Det ulmer litt rundt ham, og han må aldri bli vår partileder», sier kilden og sikter til hvem som skal lede partiet inn mot stortingsvalget i 2021.» Ingen andre kilder, hverken åpne eller anonyme, underbygger påstanden om «utrolig mange», eller gir på annen måte publikum innsikt i hva Myrhol gjør feil.

I intervju med oss er nyhetssjef Simen Tallaksen tydelig på at Klassekampen aldri skal formidle personkarakteristikk som anonyme sitater. Våren 2019 hadde avisa imidlertid et stort oppslag om arbeidsmiljøet i Os kommune, der personkarakteristikk basert på anonyme kilder gjennomsyret artikkelen. Ingen åpne kilder fremmet konkret kritikk, og det var også et fravær av etterprøvbare påstander:

«Særleg er problemet knytt til utvalet for plan- og byggesaker, der fylkesleiar for Vestland Frp, Gustav Bahun, er leiar. Etter det Klassekampen har fått kjennskap til frå fleire hald, skal både kommunalsjefen og fleire andre ha opplevd leiarstilen hans som ubehageleg og ufin. I opne møte har dei stadig opplevd å få gjentatte stikk og blitt utsett for hersketeknikkar. Enkelte kallar det mobbing.» (Klassekampen 13. 05. 2019)

Dagbladet skrev 17. september 2019: «Kilder i Venstre: Bedt om 'å roe seg ned'. Abid Raja har fått tydelig beskjed om å roe ned retorikken mot

regjeringspartner Fremskrittspartiet, ifølge kilder. Raja sier selv at det ikke stemmer.»

Raja reagerte sterkt og valgte å uttrykke sin misnøye på Twitter: «Dette er dagens fake news! Dagbladet spurte meg, og jeg har til og med avvist dette direkte til de pr sms. (...)INGEN i Venstre har bedt meg om å roe meg ned! @Trinesg har helt rett! Utrolig presse!»

I intervjuet med Kildeutvalget sier Dagbladets nyhetsredaktør Frode Hansen dette om bruk av anonyme kilder i sin alminnelighet: «Det kan være problematisk, men i noen saker er dette eneste måte. Hovedregelen er at kilder skal stå fram. Når anonyme er eneste måte, bør informasjonen bekreftes av minst én kilde til. Bevisbyrden flyttes reelt sett over til redaksjonen når vi bruker anonyme kilder. Det er det viktig at vi er klar over i arbeidsprosessen.»

I tillegg til politisk maktkamp, dukker de anonyme kildene ofte opp når det er konflikt mellom ansatte og ledelsen i en organisasjon eller bedrift. Dekningen i journalistenes eget fagblad, Journalisten, av en betent konflikt i Morgenbladet høsten 2019, kan stå som eksempel. I en artikkel med overskriften «Ansatte sier de blir syke av å være på jobb: Store deler av Morgenbladet-redaksjonen er sykmeldt», skriver bladet blant annet:

«Journalisten har vært i kontakt med seks av dem som er sykmeldt. Flere av dem sier at de sliter med søvnløshet, angstsymptomer og andre ting som en følge av konflikten. Nedbemanning og høyt produksjonspress er medvirkende årsaker, men de fleste peker på at den største årsaken er måten ansvarlig redaktør Anna B. Jenssen opptrer på som leder.» (Journalisten 15.10.2019)

7.3 Utvalgets vurdering

Diskrepansen mellom redaktørens uttrykte holdninger og de interne reglene på den ene siden, og faktisk journalistikk på den andre, er urovekkende. Anonyme kilder er en viktig del av verktøykassen i enhver redaksjon. Kildeutvalget sitter med det klare inntrykk at også medienes kilder er enige om dette. Men for at bruken skal være unntaksmessig og dessuten forbeholdt alvorlige saker av stor samfunnsmessig betydning der fakta ikke kan

komme fram på annen måte, mener utvalget det er grunn til å skjerpe aktsomheten og klart begrense omfanget. Vi oppfordrer mediehusene til å diskutere dette grundig, og deretter definere grensene. Disse grensene må hele redaksjonen, herunder også vikarer og frilansere, få inngående kunnskap om for å unngå at vilkårlighet, den enkelte journalists skjønn eller tidspress fører til at praksis glir ut.

Overdreven og lettvindt bruk av anonyme kilder kan skade pressens troverdighet. Det er nødvendig å tenke nøye gjennom hva mistanke om at pressen lar seg bruke, frivillig eller ufrivillig, i politiske og andre maktspill, gjør med tilliten til pressen.

Kildeutvalget ser særlige utfordringer knyttet til sitering av saker fra andre medier, der det er benyttet anonyme kilder. I slike tilfeller tar man på seg et etisk og juridisk ansvar for å publisere opplysninger der man verken kjenner kildens innsikt i det som kommenteres, eventuell habilitet hos den som opprinnelig publiserte opplysningene, eller grunnlaget for påstandene.

Kommentatorer bør også være varsomme med å bygge sine vurderinger på andre mediers anonyme kilder, spesielt i tilfeller der enkeltpersoner eller grupper blir utsatt for hard kritikk og alvorlige påstander fra noen som selv ikke vil stå fram. Ved å gi uttrykk for klare meninger basert på anonyme påstander der man ikke selv kjenner kilden, står man i fare for å spre journalistikk som kan være feilaktig eller svakt fundert.

Personkarakteristikk rammer i aller høyeste grad enkeltindivider. Når disse framsettes anonymt, er journalistikken i farlig farvann. Den som angripes tvinges til å fekte i blinde. Like alvorlig er det at publikum er fratatt enhver mulighet til å vurdere om kritikken og karakteristikkene er rettmessige, eller hvilke motiver den som fremsetter karakteristikkene måtte ha. Kildeutvalget anbefaler at de klare holdningene og den høye standarden pressen gir uttrykk for, følges i praksis.

I VGs nye kildemanual er et helt kapittel viet temaet anonyme kilder. Avisens ledelse skriver at det er absolutt nulltoleranse for anonyme personkarakteristikk, og dessuten at anonyme kilder som hovedregel skal brukes til å gi informasjon som er etterprøvable «- altså faktiske forhold, ikke meninger, vurderinger eller følelser».

Avisen har også laget 10 kontrollspørsmål som skal besvares før publisering med anonyme kilder.

Utvalget mener disse kan være nyttige for alle redaksjoner:

1. Er informasjonen etterprøvable? Kan den bekreftes eller avkreftes?
2. Har jeg mer enn én kilde på informasjonen? Er det en førstehåndskilde? VG skal som hovedregel ikke bedrive anonym enkildejournalistikk.
3. Er det logisk at kilden har tilgang til informasjonen vedkommende formidler? OBS! Enkelte kilder som ønsker å være anonyme, gjør seg viktigere og mer sentrale enn de er.
4. Kan påstandene eller informasjonen som kilden fremmer, dokumenteres eller understøttes?
5. Hva er kildens motiv for å være anonym i denne saken?
6. Har kilden selv en rolle eller interesse i konflikten eller saken som beskrives?
7. Hvordan kan den rollen i så fall påvirke kildens motivasjon og beskrivelse av virkeligheten?
8. Hva tjener kilden på at denne saken publiseres?
9. Har kilden grunn til å holde tilbake informasjon?
10. Er informasjonen kilden kommer med, objektiv? Eller kan andre med tilgang på samme informasjon formidle den på en annen måte?

De gangene anonyme kilder skal benyttes, bør det være god presseskikk å informere publikum om beveggrunnene bak avgjørelsen. Transparens er nødvendig og ønskelig, og kan demme opp for både spekulasjoner og mistillit. Dessuten kan det bidra til å skjerpe publikums egen kildekritiske sans på generelt grunnlag. Det er viktig. Nyhetsredaktør Erik Stephansen i Nettavisen foreslår at saker med anonyme kilder utstyres med en form for egenerklæring, med disse momentene innbakt:

1. Dette er en artikkel basert på en eller flere anonyme kilder.
2. Hvorfor kilden er anonym.
3. Om kilden har egeninteresse i saken, eller en agenda.
4. Om andre i redaksjonen kjenner identiteten. (Innspill til utvalget)

7.4 Anonyme kilder og pressens arbeid med #metoo

«I desember 2017 hadde dekningen slagside. Vi skulle stole på varslene, ikke sjekke. Men samtidig som de var varslere, så var noen av dem også politiske aktører. Vi ble beskyldt for å jakte deres identitet, og takk for at vi gjorde det. Det at vi ikke på et tidligere tidspunkt avdekket at noen både var varslere og aktører, var ikke bra.»

Journalist Alf Ole Ask, Aftenposten

Journalistikken på #metoo har vært viktig. Den har løftet fram en type maktmisbruk som mange, spesielt kvinner, har vært utsatt for. Man har gitt oppmerksomhet til en annen type erfaringer og andre stemmer enn tidligere. Å dekke dette på en riktig og balansert måte, har vært krevende for mange redaksjoner. Det er naturlig at man etter denne type nybrottsarbeid også går kritisk inn i erfaringene, og lærer av dem.

Pressens dekning av #metoo kan vurderes og diskuteres ut fra ulike deler av Vær Varsom-plakaten. Her konsentrerer vi oss kun om bruken av anonyme kilder.

Mange av utfordringene vi har pekt på andre steder i dette kapitlet, er å finne i konsentrert form under denne emneknaggen. Stikkordene er agenda, personkarakteristikk og vurderinger versus etterprøvbare fakta, sitering av andre mediers saker basert på anonyme kilder, kommentarjournalistikk basert på andre mediers anonyme kilder og publisering av påstander rettet mot enkeltpersoner om alvorlige forhold som ikke kan dokumenteres.

Varslings saker er alltid krevende. De setter kildevernet på en spesiell prøve. Mange av redaktørene og journalistene utvalget har intervjuet, gir uttrykk for at bruken av anonyme kilder knyttet til dekningen av #metoo var spesielt problematisk:

«Det har vært et spesielt år for politisk journalistikk. Mitt inntrykk er at bruken av anonyme kilder har eskalert. Kildenes motivasjon forsvinner, deres agenda blir ikke synlig når de er anonyme. Dette er svært trøblete.»

Jan Stian Vold, nyhetsredaktør Bergens Tidende

«Mediene gjorde metoo så viktig at man opphevet de journalistiske refleksene og den journalistiske tyngdekraften.»

Skjalg Fjellheim, redaktør Nordlys

«Giske-saken er et eksempel. Jeg tror at hvis de hadde hatt samme redaktør som Sør-Trøndelag, så ville ikke de sakene kommet på trykk. Terskelen for å trykke saker bare basert på anonyme kilder, ville vært for lav.»

Catharina Morken, journalist Avisa Sør-Trøndelag

«Jeg har seriøst reagert på VGs omfattende bruk av anonyme kilder i politisk dekning, særlig i Giske-saken (...). Anonyme kilder er ikke ille i seg selv, men når det brukes i et så vanvittig omfang i et sakskompleks, er det meget problematisk. VG-saken har lært oss at vi må være ekstra varsomme med hvilken agenda kilden har. Det er for jævlig i etterkant, da vi fikk vite at støttespillerne til Hadia Tajik gjemmer seg ved å være anonyme kilder. Denne saken viser det tydelig, det var en konflikt, en krystallklar maktkamp, og vi i pressen lot oss bruke, alle som en.»

Journalist Farid Ighoubah, Nettavisen

«Jeg synes Metoo og varslings sakene var litt vriene. Da vi hadde disse oppropene, så sjekket vi jo ikke fakta. Hensikten var å vise omfanget av historiene. Men vi var veldig nøye med anonymiseringen. Det virker som en del av presseetikken hadde en tendens til å forsvinne litt over bord, kanskje, akkurat da. Oppropene var veldig annerledes, dette ble mye diskutert internt.»

Lene Skogstrøm, journalist Aftenposten

«En av de farligste tingene er at vi lett kan bli nyttige idioter i politiske maktkamper, uten å være klar over det selv. Vi så det i Giske-saken, i metoo-sakene, at den gode sak har rettferdiggjort en utstrakt bruk av anonyme kilder. Uten at jeg skal forsvare Trond Giske, gjør dette han ganske forsvarsløs. Du vet ikke hvem motparten er, eller hvilken motivasjon denne har.»

Ansvarlig redaktør Helge Nitteberg, Nordlys

Ett av momentene Trond Giske trekker fram i et møte med Kildeutvalget, er nettopp bruken av anonyme kilder. Giske opplevde det som problematisk at innholdet i de anonyme varslene mot ham ikke ble publisert, til tross for at han selv ønsket det, mens det var «fritt fram å karakterisere alvoret i sakene, både anonymt og åpent».

Giske sier at hans mulighet til reell imøtegåelse dermed ble umuliggjort. Han mener også det er problematisk at anonyme anklager publisert i ett medium, ble viderefremmet av øvrig presse, uten at disse redaksjonene kjente kildenes identitet.

Giske spør hvordan pressen da var i stand til å ivareta Vær Varsom-plakatens forpliktelser om å være ekstra forsiktig ved bruk av anonyme kilder.

Giskes ektefelle, Haddy Njie, skriver i et notat til Kildeutvalget: «Holder det å ha levert inn et varsel, selv hvis dette i behandling viser seg å være usant eller irrelevant? Og skal man da til evig tid ha status som varsler, kunne slippe til anonymt på alle flater og beskyttes mot kritikk, granskning og normale journalistiske spørsmål? I så fall blir varsling en perfekt plattform å gå i maktkamp fra, der man anonymt kan angripe uten risiko og uten at den man angriper kan forsvare seg. Dette innebærer også en alvorlig undergraving av reelle varslere. Har redaksjonene i det hele tatt en rutine for å sjekke at de har med en varsler å gjøre?»

7.5 Utvalgets vurdering

Kildeutvalget går ikke nærmere inn i sakene knyttet til Trond Giske og metoo, men vi mener at innspillet fra ham og Haddy Njie gir grunn til refleksjon på prinsipielt grunnlag.

Mange av våre intervjuobjekter gir uttrykk for at arbeidet med metoo-saker basert på anonym kildebruk tidvis har lidd under for lav faglig standard. Det er utvalget enig i.

Det er viktig å analysere både eget og andres arbeid i disse sakene, for å forsikre seg om at kvaliteten blir god neste gang det kommer en stor og krevende sak opp i offentligheten, der ulike interesser og ulike journalistiske hensyn står mot hverandre.

Selv om en nødvendig innstramming i bruk av anonyme kilder mest effektivt kan gjøres gjennom håndheving av klare lokale regler, mener utvalget at det også er behov for en klarere markering i Vær Varsom-plakaten og foreslår derfor et tillegg til punkt 3.1 (tillegget understreket):

«Kilden for informasjon skal som hovedregel identifiseres, med mindre det kommer i konflikt med kildevernet eller hensynet til tredjeperson. Personkarakteristikk og udokumenterbare påstander bør ikke fremsettes anonymt.»

8. Premisser i kontakt med kilder og intervjuobjekt

«Vi er ikke ærlige nok om hvorfor vi ringer, hva vi skal snakke om.»

Ansvarlig redaktør Eivind Ljøstad, Fædrelandsvennen

8.1 Klargjøring av premissene

ÅPENHET ER STIKKORDET når erfarne pressefolk beskriver hvordan møtene mellom journalister og kilder skal foregå. Fædrelandsvennens husregler fastslår at journalistene skal spille med åpne kort. I boken *Medierett for journalister* (2018) skriver Nils E. Øy at journalistene skal opptre med åpent visir. Kildene skal vite hvem de har med å gjøre, og i de aller fleste tilfellene skal de også vite hva hensikten med intervjuet er. Det finnes godt begrunnede unntak, men hovedregelen er åpenhet.

«Man skal presentere seg som den man er, hvor man kommer fra, hva man jobber med og hvorfor man ringer. Sett fra mitt ståsted ringer vi ikke for å lure folk utpå. Jeg kan ikke komme på eksempler på at dette skjer. Man vil som regel være åpen om kontekst. Men vi sier jo ikke nødvendigvis alltid hvem andre vi ringer om samme temaet.»

Journalist Hans-Martin Thømt-Ruud, Dagbladet

Like tydelig blir det understreket fra medienes side at det er journalisten – og bare hen – som har ansvaret for at kilden oppfatter premissene, enten det dreier seg om et intervju, en bakgrunnssamtale eller en annen form for kommunikasjon. Svein Brurås skriver at «journalisten må forsikre seg om at kilden er klar over at hun snakker med en journalist, og at uttalelser vil bli offentliggjort.» Læreboken minner om at det er brudd på god presseskikk å innlede en samtale i den hensikt å få tak i opplysninger, uten å gjøre det klart for kilden at det er dette som skjer. Også Brurås understreker at ansvaret her hviler helt og fullt på journalisten. (Brurås 2014)

«Hvis jeg kontakter en person og sier at jeg ønsker å lage et intervju, har jeg lagt premissene. Hvis jeg sier at 'jeg ønsker å snakke med deg', og ikke er tydelig på at

det er et intervju, pleier jeg å gjøre det klart underveis hvis det dukker opp noe jeg forstår at dette vil jeg bruke. Da spør jeg om det er greit at jeg skriver dette. Og hvis det er noe jeg merker er kontroversielt, gjør jeg det ekstra klart: Er dette noe du kan stå for, er det greit at jeg siterer deg på det? Og da tenker de seg ofte om, og kanskje det er greit.»

Journalist Catharina Morken, Sør-Trøndelag

NRK ble felt i PFU for å ha opplyst i introduksjonen til et intervju at den som ble intervjuet hadde fått barn gjennom surrogati, til tross for at det var avtalt at dette ikke skulle nevnes. NRK mente at de bare hadde gått med på at temaet ikke skulle nevnes i selve intervjuet, og at de sto fritt til å nevne det i introduksjonen. PFU slo imidlertid fast at det var redaksjonens oppgave å forsikre seg om at intervjuobjektet forsto hvilke opplysninger av privat og sensitiv karakter som ville bli publisert. (PFU-sak 120/11)

Å klargjøre premissene innebærer ikke å gi en detaljert beskrivelse av hele saken, men å gi så mye informasjon at kilden er i stand til å ta et informert valg om hen vil medvirke eller ikke – PFU har brukt uttrykket «hovedelementene». Når premissene er lagt, er mediet bundet av disse. Det er derfor viktig at premissene ikke blir så detaljerte og går så langt at den redaksjonelle friheten til selv å avgjøre hva som skal publiseres, blir innskrenket.

I en klagesak mot Akershus Amtstidende om en utbyggingssak i Drøbak, advarte PFU på generelt grunnlag mot å inngå avtaler «som på et senere tidspunkt kan legge bindinger på den frie journalistikken.» (Sak 076/14) Det er verdt å merke seg at punkt 3.3 i Vær Varsom-plakaten ender med en formulering om at redaksjonen selv avgjør hva som endelig skal publiseres.

PFU har flere ganger slått fast at når premissene er klargjort, er dette å anse som en bindende avtale mellom redaksjonen og kilden. En kilde som ble intervjuet av Adresseavisen, satte som betingelse at han fikk uttale seg om to spesifikke forhold, at han

fikk sitatsjekk, og at han skulle varsles om noe ble endret etter sitatsjekken. Avisen gikk med på dette, men i sluttredigeringen ble ett av spørsmålene og svarene fjernet. Avisen hevdet at dette skjedde ved en glipp og viste til at det uansett var deres rett å avgjøre hva som til slutt skulle publiseres. PFU slo likevel fast at bruddet på de avtalte premisser var et brudd på god presseskikk. (PFU-sak 67/14)

Denne avgjørelsen er en viktig presisering av at de avtalte premisser gjelder gjennom hele prosessen fram til publisering. Ofte vil uttalelser som er godkjent i sitatsjekk, bli endret senere, for eksempel for å bli brukt på fronten i nettutgaver. I slike tilfeller er premissene brutt hvis ikke kilden blir kontaktet på ny og aksepterer endringene.

I sin kommentarutgave til Vær Varsom-plakaten, skriver Halvard Helle og Vidar Strømme at det ikke er noe i veien for at mediet eksplisitt lover en kilde eller et intervjuobjekt at vedkommende kan ombestemme seg, eller stille betingelser for publisering. I så fall må en slik avtale overholdes. (Helle og Strømme 2016) Redaksjonene må derfor være varsomme med å gå så langt når premissene blir avtalt, at de senere kan bli hindret i å publisere viktig informasjon på grunn av inngåtte avtaler.

Til tross for klar tale i lærebøkene og det etiske regelverket, er det ikke vanskelig å finne eksempler på at kilder ikke er klar over hva det innebærer å snakke med en journalist.

«Kunnskapen om hvordan vi arbeider er ganske lav, kanskje lavere enn vi er klar over. Dette er en unnlattelsessynd fra vår egen side. Begrep som 'sitatsjekk' og 'bakgrunnssamtale' er fremmede for folk flest. Sitatpraksis er også fremmed. Du skal være tett på bransjen, som de profesjonelle kildene er, for å kunne kodene. Der har vi en jobb å gjøre. Dette handler også om å være åpnere mediehus, fortelle hvordan vi jobber, hvorfor vi jobber som vi gjør».

Nyhetsredaktør Jan Stian Vold, Bergens Tidende.

Utvalget har stilt både erfarne og uerfarne kilder spørsmålet: «Ble premissene gjort klar for deg helt fra starten, slik at du visste om det dreide seg om et intervju eller en bakgrunnssamtale?». Overraskende mange svarte at de enten ikke hadde forstått at de ble intervjuet før et stykke ut i samtalen, eller at det ikke var gjort klart på forhånd at samtalen var et intervju. Erfarne kilder sier at de har lært seg å spørre selv om hva hensikten med samtalen er. I

den digitale undersøkelsen utvalget har utført blant uerfarne kilder, oppgir 4 av 10 at de ikke kjenner til forskjellen på en bakgrunnssamtale og et intervju med en journalist. Det er større usikkerhet om dette blant kvinner (71%), og blant de over 40 år (71%). Undersøkelsen viser imidlertid at 7 av 10 respondenter opplevde det tydelig at det var snakk om et intervju da de ble kontaktet av journalisten i den aktuelle saken. (YouGov/Kildeutvalget 2019)

«Jeg spør alltid om hva slags situasjon jeg er i. Om vi er i en samtale eller intervju. Journalistene er ikke alltid like flinke på det, så jeg spør ofte selv. De sier ofte: «Jeg skal lage en sak på ...», og da er jo ting klart med én gang. Men det kan hende vi sitter på kontoret mitt, og jeg blir litt ivrig og sier noe. Da kommer det med i saken.»

Gisle Birkeland, rektor ved Horten videregående skole.

«Samtaler jeg har oppfattet som sondering, er plutselig blitt omgjort til et intervju.»

Per Haarr, assisterende rådmann i Stavanger

Konsernsjef Geir Isaksen i Vy forteller at han har merket en viss endring i atferden hos flere journalister etter VG-saken. «De er blitt mer påpasselige med at intervjuobjektet vet mer om settingen. Det er positivt hvis dette er en trend.»

Det er også vanlig at journalisten ber om en bakgrunnssamtale, og så midt i samtalen ber om at den heretter er å betrakte som et intervju. Dette er en helt naturlig forespørsel når kilden gir opplysninger som har allmenn interesse. Journalistens primære oppgave er å framskaffe opplysninger som kan publiseres. Men det er viktig at overgangen fra bakgrunn til intervju blir markert tydelig, og at det blir gjort helt klart hva de nye premissene er. Konsekvensene og rettighetene er annerledes ved et intervju enn ved en bakgrunnssamtale.

«Hvis jeg kjenner kildene godt, klarer jeg med dem hva jeg eventuelt kan sitere og hva de kan snakke åpent om, og så begynner spørsmålstillingen. Hvis det er kilder jeg ikke kjenner, begynner en typisk telefonsamtale med at jeg presenterer meg, og sier at jeg ønsker en bakgrunnssamtale først for å få bredest mulig informasjon, få et bredt bilde av saken. Så klargjør vi veldig spesifikt hvilke tema det er aktuelt å spørre om og besvare. Jeg klargjør veldig tydelig at jeg vil ha en bakgrunnssamtale før vi går videre. Hvis de ikke har behov for en slik bakgrunnssamtale, går

vi rett på intervju. Da sier jeg, 'nå er du på intervju, dette er det vi skal sitere'. Det er en forsikring mot at vedkommende ikke plutselig sier noe, og jeg siterer det og får den i retur at 'det var ikke ment å sitere'. Så jeg sier klart: 'Alt du sier nå, skriver jeg ned'.»

Journalist Farid Ighoubah, Nettavisen

«Det er viktig å markere overgangen fra samtale til intervju. Det ligger implisitt at det som er sagt tidligere, er vernet mot sitat, med mindre det blir avtalt. Det er jo ofte nyttig å prate uformelt inntil man kommer til det punktet hvor intervjuet starter.»

Ansvarlig redaktør John Arne Moen, Trønderavisa

Flere kilder forteller også at de er blitt oppringt og tror at de svarer på spørsmål som bare er en del av journalistens research, men opplever å se svarene publisert. Flere opplyser også at de har opplevd at informasjon som uttrykkelig er gitt som bakgrunn, er blitt brukt uten at de er blitt varslet. Noen ganger blir bakgrunnsinformasjon også brukt som premiss eller spørsmål i intervju med andre, med fare for at den som ga bakgrunnsinformasjonen kan bli avslørt som kilde.

«Ja, det har hendt gjentatte ganger, ved at ting jeg har sagt blir referert overfor andre. Mitt resonnement dukker opp som spørsmål i en annen artikkel. Det har vært problematisk. Det er en hårfin balanse mellom å skaffe seg kunnskap og å røpe fra fortrolige samtaler. Jeg ble blåst som kilde til de grader, det som ble sagt kunne tilbakeføres til meg.»

Tom Tvedt, tidligere idrettspresident

Utvalget er overrasket over hvor mange av kildene som forteller at det er blitt sitert fra bakgrunnssamtaler uten at de har blitt varslet og har godkjent en slik bruk av fortrolig informasjon.

«Jeg ante ikke at de skulle skrive en artikkel om telefonsamtalen vår. Det var bare korte spørsmål, ikke noe ordentlig intervju. Det var ingenting som tydet på at dette skulle bli en artikkel.»

Kristin Bøhle, lærebokforfatter

Espen Teigen sier at han har oppdaget i sitatsjekk at journalisten har sitert fra bakgrunnssamtaler. «Det har endt i krangler, som jeg stort sett har vunnet.»

Kilder opplever også at sitatene blir brukt i en annen kontekst enn de er blitt forespeilet. Andre journalister holder kortene tett til brystet og stiller spørsmål uten å oppgi hvilken sammenheng svarene skal settes

inn i. Men det er også betryggende svar å finne. I utvalgets digitale undersøkelse, svarer over 90 % av de uerfarne kildene som nylig er blitt intervjuet av en journalist, at de fikk vite hvilken sammenheng intervjuet skulle brukes i, og at resultatet av intervjuet ble slik de var blitt forespeilet.

Tett og jevnlig kontakt mellom kilde og journalist, slik tilfellet ofte er i sportsjournalistikken og i politisk journalistikk, kan gjøre premissavklaringen uklar. Men også her må ansvaret ligge hos journalisten. Det er ikke kildens ansvar å finne ut når et intervju starter, og hva hen kan risikere å bli sitert på. Selv om journalister og kilder omgås daglig, som på Stortinget, svekkes ikke kravet om å si fra hvis man har tenkt å sitere noe som blir sagt.

I den før omtalte saken mot TV2 om utlevering av opptak med fotballagent Jim Solbakken, presiserte PFU også at ansvaret for å klargjøre premissene ikke blir opphevet selv om det er kilden som tar kontakt, eller om kilden er medievant.

Hvor langt går informasjonsplikten? Innebærer det å gjøre premissene klare at kildene også blir gjort oppmerksom på at saken de skal medvirke i, kan bli publisert både på papir og nett, distribuert via sosiale medier og delt med andre publikasjoner i og utenfor det konsern mediet tilhører? Er det av vesentlig betydning for kilden å få vite at intervjuet hen gir til Agderposten kan ende opp på nettutgaven til Adresseavisen? Og ikke minst at intervjuet vil bli liggende søkbart på nett i uoverskuelig framtid. Er dette noe vi kan regne med at kilden selv uoppfordret tenker gjennom? Er det irrelevant, eller er det noe som bør omfattes av påbudet om å klargjøre premissene?

Her finnes det foreløpig ingen regler, og praksis synes å variere sterkt, ikke bare fra redaksjon til redaksjon, men også fra journalist til journalist. Mediebildet blir stadig mer komplisert og samarbeidsavtalene mellom ulike redaksjoner stadig flere. Noen journalister forbereder kildene på mulighetene for spredning i ulike kanaler, mange gjør det ikke. Det kan være vanskelig å detaljregulere hvor omfattende klargjøring av premissene skal være, men det bør være et lederansvar å sette lokale minimumsstandarder og gi føringer for hvor man bør gi utvidet informasjon.

«Jeg ringer og forteller hvem jeg er, og sier at jeg er på jakt etter bakgrunnsinformasjon. Jeg understreker også tidlig at jeg også ønsker et intervju, og at dette

skal tas opp. Jeg gjør kilden oppmerksom på at saken kan bli publisert på alle plattformer.»

Journalist Eilif Aslaksen, NRK Sápmi

Aslaksens praksis er i overensstemmelse med husreglene i NRK, som på dette punkt lyder: «Det bør vurderes om intervjuobjektet skal gjøres oppmerksom på at intervjuer/uttalelser sannsynligvis blir publisert på flere plattformer og i ulike redaksjonelle sammenhenger, og dermed blir søkbart og tilgjengelig for publikum over lang tid.»

Det uoversiktlige mediebildet har endret kildenes opplevelse av kontroll over sitt eget bidrag, og sine egne uttalelser. Internett og sosiale medier har også flyttet det publiserte materialet ut av medienes egen kontroll, med den følge at kildene blir mer sårbare enn før. Selv den ansvarligste redaksjon kan ikke alltid ivareta en kildes behov for omtanke eller beskyttelse, slik presseetikken forutsetter. Pressens ansvar for å sørge for at en kilde er innforstått med konsekvensene av sitt bidrag blir desto viktigere – spesielt overfor urutinerte kilder.

Monica Flatabø i VGs magasinredaksjon sier det er viktig å forberede kildene på at trykket i sosiale medier kan være sterkt. Det må også redaksjonen være obs på, i vurderingen av hvilke plattformer saker skal eksponeres på. Det kan for eksempel være aktuelt å la utrente kilder som forteller en personlig historie få slippe å stille opp på video.

Faktisk.no har denne formuleringen i sine husregler: «Gi deg til kjenne som faktasjekker i Faktisk.no. Den som blir intervjuet, skal gjøres oppmerksom på at uttalelsene – både skriftlig og muntlig – kan bli offentliggjort, og i hvilken redaksjonell sammenheng offentliggjørelsen vil kunne skje. Dette gjelder også oversendt dokumentasjon og grunnlagsmateriale.»

Utvalget vil ikke foreslå et konkret påbud om å informere alle kilder om hvordan deres uttalelser kan bli spredt på ulike plattformer og i ulike publikasjoner, men vil anbefale at hver redaksjon utarbeider en policy for når det vil være naturlig å ta slik informasjon med som en del av premissene.

8.2 Premisser overfor urutinerte kilder

«Till skilnad från elitpersoner som förekommer i medierna på grund av sina normala roller, förekommer

de vanlig människorna i medierna när de befinner sig i onormala roller.»

Anette Forsberg i Sorgens avtryck

Bestemmelsen i Vær Varsom-plakatens punkt 3.3 om å gjøre premissene klare, gjelder generelt, men må likevel håndheves spesielt nøye overfor kilder som ikke er medievant. De rutinerne kildene, som sentrale politikere, kommunikasjonsrådgivere, kjente artister, idrettsstjerner og næringslivsledere, vet som oftest hvilke rettigheter og muligheter de har når en journalist tar kontakt. Slik er det ikke med de urutinerte kildene, de som sjelden eller aldri har vært intervjuet, og som ikke har roller hvor de blir trent i å besvare henvendelser fra mediene. Selv om urutinerte kilder ofte intervjues i lite kontroversielle saker som «folkets røst», eller som *case* i nyhetssaker, skjer det også ofte at «vanlige» mennesker blir kilde fordi de har vært vitne til, eller involvert i, noe uvanlig. Det kan være en ulykke, ekstremvær, kriminelle handlinger eller andre forhold.

Det finnes lite forskning spesifikt på urutinerte kilders møte med mediene. Mye av kildeforskningen har dreid seg om spillet mellom mektige kilder og journalister, om politisk påvirkning, forsøk på manipulering, samrøre og avhengighet. De urutinerte kildene ser ut til å ha gått under medie-forskernes radar. Heller ikke i de interne debattene i presseorganisasjonene har behandlingen av urutinerte kilder vært noe sentralt tema før diskusjonen om hvordan Sofie Bakkemyr ble behandlet i VGs sak om Trond Giske. Kildeutvalget har derfor gjennomført en digital spørreundersøkelse i samarbeid med analyseinstituttet YouGov, der 55 kilder/intervjuobjekter som nylig er sitert i norske medier, har svart på spørsmål om premisser, siteringspraksis og andre erfaringer fra intervjusituasjonen. Vi viser til resultater fra denne undersøkelsen noen steder gjennom denne rapporten i forsøk på å balansere for denne mangelen.

En av kildene, en kvinne over 40, skriver for eksempel: «Ofte får jeg ikke endret sitatene som jeg ønsker, da det er akkurat som at journalisten vil bruke sine ord. Det kan være vanskelig å svare på spørsmål uten å få tenkt seg om. Jeg synes ofte journalistene er pågående og hvis jeg ikke svarer får jeg beskjed om at da skriver vi bare om saken likevel. De vil aldri fortelle overskriftene som jeg ofte synes blir feil vinklet. (...) Mange ganger får jeg også telefoner fra journalister som ønsker kommentar til saker som de selv ikke kjenner til». (YouGov/ Kildeutvalget 2019)

Noen husregler har formuleringer som understreker at uerfarne kilder skal håndteres annerledes enn erfarne, som denne fra Aftenposten: «Redaksjonelle medarbeidere skal overfor kilder tilkjenne om samtalen er ment for publisering. Dette er spesielt viktig overfor personer som ikke er vant til intervjusituasjoner.»

De svenske *Spelregler för press, tv, radio* inneholder følgende bestemmelse: «Visa särskild hänsyn mot ovana intervju personer. Upplys den intervjuade om huruvida samtal och annat material är avsett för publicering. Var försiktig med att återge uttalanden och annat material som icke-offentliga personer har publicerat i sociala medier.»

Selv om de presseetiske reglene i svært liten grad skiller mellom erfarne og uerfarne, er både redaktører og journalister oppmerksomme på at kunnskapsnivået hos kildene varierer sterkt.

«Erfarne kilder kan systemet med sitatsjekk, uerfarne ikke i samme grad. Det er kutyme å fortelle dem hva som vil skje, og vi tilbyr ofte sitatsjekk (...) Vi er ikke alltid gode nok til å skape trygghet, de blir negativt overrasket. Dette skjer ofte i saker som vi ser som helt uproblematisk, men som betyr mye mer for kildene.»

Ansvarlig redaktør Sigvald Sveinbjørnsson, BA

«Jeg presenterer meg som journalist, og regner med at det er et premiss, da forstår de jo at de snakker med en journalist. Men for urutinerte kilder er det ikke sikkert at de dermed forstår at det de sier kan siteres. Det opplever man jo av og til: 'Jeg trodde aldri at du skulle skrive det jeg sa'.»

Journalist Hilde Nyman, Kampanje

Nyhetsredaktør Lars West Johnsen i Dagsavisen mener at de urutinerte kildene tjener på at instinktet er godt hos de fleste journalister. «De vil sparke oppover, heldigvis. Det er et instinkt for å ta vare på myke kilder.»

Flere av journalistene og redaktørene utvalget intervjuet, mener at det ikke er så vanskelig å skille mellom rutiner og urutinerte kilder. De mener det er enkelt å sørge for at de urutinerte blir ekstra godt informert om premissene for intervjuet, muligheten for sitatsjekk, hvilke plattformer intervjuet kan bli publisert på, og hva konsekvensene kan bli. Men er det virkelig så ukomplisert?

Mellom den urutinerte kilden som plutselig blir interessant fordi hen blir involvert i en viktig nyhetssak, og den mest rutiner, som daglig er selve nyheten, finnes store gråsoner. Mange har roller der de blir intervjuet en sjelden gang. De opparbeider seg en viss, men mangelfull, erfaring. Andre er uerfarne, men i ferd med å bli erfarne, som nyvalgte politikere, artister som er i ferd med å slå gjennom, eller personer som står i en nyhetssak over lengre tid. Hvis behandlingen av rutiner og urutinerte kilder blir for ulik, oppstår det umiddelbart en diskusjon om kriteriene for å plassere folk i den ene eller den andre kategorien. Det er heller ikke gitt at en erfaren kilde er erfaren i alle situasjoner.

«Det er ikke bare å dele inn i erfarne og uerfarne. Hvilken type historie de skal fortelle, er også viktig. En politiker er en erfaren kilde, men hvis de for første gang skal fortelle en veldig personlig historie, blir det en helt annen setting. Da går hun kanskje over i en mer uerfaren rolle. Dette må vi også snakke om.»

Journalist Monica Flatabø, VG

Klargjøring av premissene står helt sentralt i den journalistiske yrkesutøvelsen. Kvaliteten på denne delen av arbeidet vil ofte være helt avgjørende for hvordan kildene opplever møtet med mediene. Den som slurver på dette punktet tar på seg en stor risiko for å utsette kildene for unødvendig ubehag og for å bryte med god presseskikk. Likevel ser det ut til at det er store variasjoner i hvordan journalister forholder seg til regelen om å klargjøre premissene. De fleste erfarne kildene utvalget har intervjuet, sier at de opplever til dels store individuelle forskjeller.

«Min opplevelse er at det varierer fra journalist til journalist hvor mye de informerer oss om hva det dreier seg om (...) Etter hvert begynner en jo å kjenne de journalistene som ikke er tydelige om premissene.»

Eli Karin Fosse, direktør for helse og velferd, Stavanger kommune

«Det er veldig forskjell på journalistene, og mange sier fra selv, mens andre ikke sier noe.»

Anniken Huitfeldt, stortingsrepresentant, Arbeiderpartiet

«Enten sier journalisten at dette er bakgrunn, da sier jeg at jeg forutsetter at jeg ikke blir sitert, eller så spør jeg selv: Er vi inne i et intervju nå? Noen ganger er premissene ikke klare, og da må jeg spørre om det er intervju. Når det går igjen hos enkelte personer, blir jeg veldig varsom.»

Geir Isaksen, konsernsjefi Vy

8.3 Utvalgets vurdering

For å etablere og vedlikeholde et tillitsforhold mellom kilde og redaksjon, er kravet om å klargjøre premissene helt sentralt. Kildene må vite hva hensikten med kontakten er. Ingen skal bli overrasket over å se seg selv sitert. Ansvar for å sikre at kilden kjenner premissene for et intervju, kan bare ligge ett sted – hos journalisten. Det betyr at det også er journalisten som må vurdere hvor rutinert kilden er, og hvor mye informasjon som er nødvendig for at misforståelser skal unngås.

Det er overraskende og urovekkende å høre erfarne kilder beskrive hvor store individuelle forskjeller det er mellom journalistene på dette sentrale punktet. Noen journalister redegjør uoppfordret for betingelsene for samtalen, og orienterer om hvilke rettigheter intervjuobjektet har, mens andre gjør det slett ikke. Dette forsterker inntrykket av at det på flere områder har utviklet seg en kultur der presseetikken blir individualisert. Det virker tilfeldig om en kilde møter en journalist som markerer når et intervju begynner og slutter, avtaler sitatsjekk og redegjør for hensikten med intervjuet, eller en som ikke gjør noen av delene.

Selv om bestemmelsene i Vær Varsom-plakaten i mange tilfeller er minimumsbestemmelser, styrker det ikke tilliten til mediene at standarden er så ujevn. Dette er et felt hvor redaksjonene bør utvikle felles normer, og sørge for at de blir fulgt.

Formuleringen i VGs kildemanual om at det er journalistens oppgave å gjøre kilden trygg, og at det er journalistens ansvar alene at intervjuobjektene forstår premissene for samtalen, er et godt eksempel på en lokal redaksjonell standard som er tydeligere enn Vær Varsom-plakaten.

Det finnes unntak fra kravet om å gjøre premissene klare. Disse er også viktige å beskytte. Som et verktøy i journalistikk som skal avsløre misligheter og overgrep, eller avdekke informasjon «av vesentlig samfunnsmessig betydning», er det åpning i Vær Varsom-plakaten for bruk av skjult kamera eller mikrofon og bruk av falsk identitet. I slike tilfeller vil det være akseptabelt å skjule den egentlige hensikten med et intervju.

Brurås understreker at det alltid vil være en skala for hvor grundig intervjuobjektet skal orienteres om sakens bakgrunn og sammenheng. I møte med

en maktperson som bevisst har prøvd å skjule noe av samfunnsmessig betydning «må det være mulig for journalisten 'å gå omveier', å søke svar på spørsmål uten at kilden er klar over den egentlige grunnen til at vi vil ha et intervju.» (Brurås 2014) Unntakstilfellene kan likevel ikke forsvare svak eller manglende klargjøring av premissene i situasjoner hvor det ikke er snakk om å avsløre samfunnsviktig, skjult informasjon.

Flere redaksjoner har interne regler som erkjenner at urutinerte kilder må håndteres annerledes enn erfarne. Et godt eksempel er Oppland Arbeiderblads husregler: «Det er nødvendig med skjerpet hensynsfullhet og aktsomhet overfor kilder som gir opplysninger i forbindelse med sorg, ubalanse eller annet mentalt press. På samme måte er det nødvendig med skjerpet aktsomhet når mediehuset forholder seg til kilder som ikke er profesjonelle eller på noen måte har søkt offentlighet og posisjoner der man ber om tillit og maktutøvelse, for eksempel om man ønsker å trekke uttalelser.»

De fleste andre redaksjoner har ingen slike regler, og det er utvalgets inntrykk at dette heller ikke har vært formidlet fra redaktørene til journalistene i tilstrekkelig grad. Opplæringen av vikarer og nyansatte ser også ut til å være svært mangelfull på dette og andre områder. Mer om opplæring i kapittel 13.

Utvalget har inntrykk av at den presseetiske debatten er mer levende og bevisstheten høyere i redaksjoner som har husregler som utdyper, og i noen tilfeller skjerper bestemmelser i Vær Varsom-plakaten, og der hvor husreglene er lett tilgjengelige og brukes til intern bevisstgjøring og opplæring av nye medarbeidere, vikarer og frilansere.

I diskusjonen om behovet for å ta spesielt hensyn til urutinerte kilder, viser redaktører og journalister ofte til punkt 3.9 i Vær Varsom-plakaten: «*Opptre hensynsfullt i den journalistiske arbeidsprosessen. Vis særlig hensyn overfor personer som ikke kan ventes å være klar over virkningen av sine uttalelser.*» Etter utvalgets mening er ikke denne formuleringen tilstrekkelig. Punkt 3.9 var ment å beskytte mennesker som på grunn av beruselse, psykisk tilstand eller mentale evner ikke er i stand til å forstå rekkevidden av det de sier.

Dette er jo normalt ikke tilfelle med uerfarne kilder. Utvalget foreslår derfor at punkt 3.9 får et tillegg som tydeligere skiller mellom disse to gruppene.

Forslag til ny formulering VVP, punkt 3.9, endringen er understreket:

«Opptre hensynsfullt i den journalistiske arbeidsprosessen. Vis særlig hensyn overfor urutinerte kilder og personer som ikke kan ventes å være klar over virkningen av sine uttalelser. Misbruk ikke andres følelser, uvitenhet eller sviktende dømmekraft. Husk at mennesker i sjokk eller sorg er mer sårbare enn andre.»

Utvalget har i kapittel 5 også foreslått at punkt 3.9 får følgende tillegg: «Vær aktpågivende ved bruk av sosiale medier som kildegrunnlag.» Forslagene er samlet i kapittel 14.

På flere stadier i den journalistiske prosessen er det behov for å informere kildene om hvilke rettigheter de har, eller opplyse dem om hvordan opplysningene deres blir behandlet. VG har en standardformulering som journalistene kan lime inn i e-posten når de sender sitater ut til avtalt sjekk. Et liknende opplegg, for eksempel en nettside med praktiske opplysninger for intervjuobjekter, kan være en god løsning også når premissene skal klargjøres. Utvalget foreslår i kapittel 13 en praktisk modell for en slik ordning.

8.4 Vinkling og låste narrativ

«Sofie-saken handler altså om å få bekreftet en nærmest forhåndsbestemt definisjon av en hendelse. Den politiske journalistikken er dessverre full av slike tilfeller, hvor det blir et jag etter å få bekreftet vinkling og dramaturgi. Det er dette som er egnet til å svekke medienes troverdighet i store grupper av befolkningen, som kanskje allerede har en slik oppfatning av pressens arbeidsmetoder.»

Tidl. sjefredaktør i VG, Bernt Olufsen i Medier24, august 2019

På ett punkt var de erfarne kildene som utvalget intervjuet, påfallende enige. Så godt som samtlige hadde opplevd journalister som ikke bare hadde vinklingen klar på forhånd, men som også var uvillige til å ta til seg informasjon som utfordret denne vinklingen. Her fra intervjuene:

«Jeg føler ofte at journalistene har et narrativ når de ringer. Jeg må bruke tid på å forsøke å overbevise journalisten om at dette er feil vinkling.»

Roy Steffensen, stortingsrepresentant

«Jeg blir ofte stilt spørsmål som akademiker, og da opplever jeg noen ganger at intervjueren har en bestemt vinkling som man forventer at mine svar skal være med på å bekrefte.»

Henrik Syse, PRIO-forsker

«Du hører at inngangen ikke er et spørsmål, men et ønske om å få kommentar til utsagn de har fått fra andre. Altså å gi en kommentar til en ferdig skrevet sak. Her er det stor forskjell, generelt sett er jeg trygg på norske medier. Men i slike tilfeller kommer historien på trykk akkurat slik journalisten har bestemt på forhånd. Jeg får ikke påvirket framstillingen i det hele tatt. Dette har jeg opplevd flere ganger fra enkelte medier.»

Tom Tvedt, tidligere idrettspresident

«Det opplever jeg veldig ofte. At de tar kontakt bare fordi jeg har en tilsvaretsrett. Saken er skrevet på forhånd, og det er bare formalitetene som skal på plass i form av tilsvaretsretten. Det er også ofte slik at de ønsker at du skal si én spesiell ting, og så stiller de spørsmålet på ulike måter for at du skal svare det de ønsker. Det skjer ofte.»

Anniken Huitfeldt, stortingsrepresentant

«Iblant føler jeg at vinkelen er bestemt og at det kanskje ikke spiller noen rolle hva jeg sier.»

Peder Sjo Slettebø, tidligere ordfører i Kvinnherad

«Det er noe med at journalistene ikke er interessert i et helhetsbilde. Journalistene er kun ute etter enkelte deler av informasjonen, og har allerede bestemt seg. Hvis vi ikke har info om akkurat det, så blir vi ikke med. De vil få bekreftet den historien som man på forhånd har satt sammen. Hvis vi ikke har info om det de spør etter, så blir det ikke brukt, men kan vi ikke svare, høres det ut som at vi holder tilbake informasjon.»

Siv Stuedal Sjøvold, rådmann i Tolga kommune

«Det nytter ikke å komme til orde med alternative historier. Historien er – i anførselstegn – ferdig skrevet på forhånd. Det er uinteressant med opplysninger som ikke passer inn i det perspektivet en har bestemt seg for. Har opplevd å bli stilt det samme spørsmålet på ulike måter fire fem ganger inntil jeg til slutt gir opp og gir det svaret de vil ha.»

Eli Karin Fosse, direktør for helse og velferd, Stavanger kommune

Claus Sonberg, partner i rådgivningsbyrået Zynk, har vært kommunikasjonsdirektør og medlem av toppledelsen i SAS og administrerende direktør og Norden-sjef i Burson-Marsteller. Hans oppfatning er at problemet med fastlåste hypoteser er størst i de

store graveprosjektene: «Vi skjønner av spørsmålene at det ikke er sjans i havet for at journalisten snur i denne saken.»

Kommunikasjonsdirektør Thomas Midteide i DNB har også vært kommunikasjonsdirektør i SAS, og dessuten informasjonssjef i VISA Norge og journalist i NRK. Han sier at det er «høy standard i norsk presse. Bra journalister og etikken er god. Vi er et av de selskapene i Norge som har mest kontakt med media. Flere tusen saker i året. Det er sjelden vi opplever overtramp. Unntakene skyldes nesten alltid at de har forelsket seg i en vinkling. De har fått beskjed om at 'den og den skal tas' og klarer ikke å snu. Viser det seg at det var en ikke-sak, klarer de ikke å innse det, men kjører på med sin vinkling.»

Også blant uerfarne kilder finnes denne opplevelsen. I utvalgets digitale undersøkelse svarer 3 av 10 at de følte at journalisten på forhånd hadde bestemt seg for hvordan saken skulle bli vinklet. På en skala der de rangerer journalisten som åpen/interessert på den ene siden, og forutinntatt/ledende på den andre, svarer 58% at journalisten var åpen og interessert. I denne gruppen er respondenter over 40 år uten politiske verv overrepresentert. På den annen side er det bare 1 av 10 som oppgir at de følte seg brukt av journalisten/mediet. (YouGov/Kildeutvalget 2019) I VGs kildemanual ligger det en erkjennelse av faren for at den journalistiske hypotesen forsterkes for mye: «Ofte har vi hypoteser vi søker bekreftet. Vi ser for oss hvordan saken kan bli, og jakter uttalelser og opplysninger som kan passe inn i vårt bilde av virkeligheten. Det er høyrisiko.» Journalistene utvalget har intervjuet, har ulike erfaringer med press fra redaksjonsledelsen på å følge bestemte vinklinger. Noen sier at de aldri eller sjelden opplever slikt press:

«Vi skriver definitivt saker ut fra hypoteser, hvor vi jakter noe, men jeg opplever ikke dette som låst. Får du hypotesen avkrefte, så får du den avkrefte. Jeg føler ikke press. Jeg har aldri gått hjem med en kjip følelse av å ha skrevet en sak som ikke er ærlig.»

Journalist Andreas Lindvåg, Vårt Land

Andre erkjenner at det hender at de låser seg til et bestemt narrativ, og at de er blitt bedt av redaksjonsledelsen om å vinkle sakene på en bestemt måte:

«Det var en politisk sak som innebar kritikk mot regjeringen, saklig begrunnet og underbygget med statistikk og eksempler. Da ble jeg bedt om å vinkle

om, slik at saken ikke ble regjeringskritisk», forteller journalist Farid Ighoubah i Nettavisen. Han sier at han motsatte seg forslaget til endret vinkling, og at man etter en diskusjon gikk tilbake til det regjeringskritiske utgangspunktet.

Flere journalister sier at det er vanlig å bli bedt om å ringe noen som kan gi akkurat den kommentaren redaksjonen ønsker.

Nyhetsredaktør Erik Stephansen i Nettavisen forteller at han, da han jobbet i TV, opplevde det som at enkelte studenter hadde lært på journalistutdanningen at de skulle lage ferdig forslag før de dro ut på reportasje. «De skulle ha en *speak*, og så ha en kilde til å si det og det, og så fortsette å snakke, ha en ny kilde til å si det og det. De hadde antakelig lært at de skulle tenke gjennom og ha grundig research før de gjorde opptak. Men det var tydelig at noen brukte dette til å lage en idealreportasje som var bestemt på forhånd. De skulle bare finne en professor som kunne si det og det, sette det inn og lage tesen sin ferdig. Jeg lurer på om det nå finnes en generasjon journalister som synes denne arbeidsmetoden er grei.»

Jill Walker Rettberg, professor i digital kultur ved Universitetet i Bergen, skrev i 2015 en kronikk i fagbladet Journalisten: «Jeg tror journalister ofte har skrevet saker på forhånd, eller i det minste bestemt seg for overskriften. Måten du som forsker kan oppdage dette er å være oppmerksom på spørsmål som gjentas. Når en journalist gjentar et spørsmål du allerede har svart på for å få et annet eller mer unyansert svar avslører det ofte hovedvinklingen på saken.» (1.06.2015)

Noen av kildene forteller også om journalister som hevdes å ty til urimelig press for å få de uttalelsene de vil ha. Dette er også noe VG har innrømmet: «Journalisten har etter at Sofie sto fram på TV2 vedgått at han behandlet kilden feil, og at han presset for hardt på for å få en uttalelse fra henne publisert. Vi ser at kommunikasjonen ikke har vært god og at det er en maktubalanse mellom Sofie som kilde og VG som avis.» (VGs evalueringsrapport)

Til Duckert og Karlsen sier flere av intervjuobjektene at de ble lokket til å delta i intervjuer på premisser som etterpå ble brutt. De opplevde å bli stående overrumplet foran kamera. «Typisk var erfaringer av å bli lurt eller presset til å uttale seg. Noen opplevde at journalistene spilte på deres samvittighet.

Andre refererte dialoger som de forstod som rene trusler: *'Hvis du ikke uttaler deg, så vil vi ikke skrive pent om deg framover.'* Enkelte sa også at mediene hadde kommet med det de oppfattet som trusler eller ultimatum når de nektet å kommentere. Også deltakerne som valgte en mer aktiv og tilgjengelig linje overfor journalistene, møtte utfordringer. «Premissene bak spørsmålene, andres kommentarer og historiens vinkling hadde de verken kontroll eller oversikt over. Mange av deltakerne følte seg etter hvert hjelpeløse, til tross for sin deltakelse i relasjonen til mediene.» (Duckert og Karlsen 2017)

8.5 Utvalgets vurdering

Intervjuene referert over viser at personer som blir utsatt for kritisk journalistikk, ofte føler at de ikke når fram med sine argumenter. De mener også at de ikke blir sitert på en måte som er dekkende. Disse opplevelsene kan ikke alene være avgjørende for om de er blitt behandlet presseetisk korrekt eller ikke. Ofte viser det seg at den journalistiske hypotesen er rett, selv om noen av de omtalte bestrider framstillingen. Når pressen oppfyller sitt samfunnsoppdrag, vil representantene for myndigheter, institusjoner og foretak ofte føle at vinklingen er låst. Det kan være fordi den er riktig.

Mange journalister vil heller ikke kjenne seg igjen i beskrivelsene som kildene gir av fastlåste vinklinger, uvilje mot å høre på motforestillinger og utilbørlig press. Det er ikke slik de arbeider. Det er ingen grunn til å mistro dem, ulikhetene i arbeidsform er stor.

For mediene samlet og for tilliten til journalistikken er det likevel et problem at slike oppfatninger er så utbredt. De kildene som er sitert her, er stort sett ikke intervjuet i kontroversielle saker, men i sitt virke som forskere, kommunale ledere, forretningsfolk eller kommunikasjonsrådgivere i offentlig eller privat virksomhet. Det er korttenkt å avvise disse erfaringene, eller redusere dem til marginale fenomen. Signalene bør utløse en kritisk selvrefleksjon i pressen. Hvordan kan man minske risikoen for å trå feil, når man velger å forfølge en hypotese, enten fra redaksjonen eller fra et tips?

Politietterforskerne er de siste årene blitt smertelig klar over farene ved å låse seg for tidlig og for sterkt til en hypotese. I et innspill til utvalget har journalist Svein Tore Bergestuen sammen med

politietterforskerne Asbjørn Rachlew og Geir-Egil Løken påpekt hvordan journalister kan lære av den utviklingen politiet de siste årene har gjennomgått innen avhørsteknikk. «Flere journalister stiller ledende spørsmål for å få bekreftet sine antagelser. På tilsvarende måte som politiet ledet vitner og mistenkte til å bekrefte deres mistanker», skriver de tre. De mener for mange journalister nedprioriterer åpne spørsmål og frie, innholdsrike forklaringer. I stedet foreslår de svar som intervjuobjektene kan bekrefte. «Spesielt uerfarne kilder kan stå i fare for å bekrefte noe de egentlig ikke mener». De tre oppfordrer journalister til aktivt å utforske og teste alternative hypoteser. De påpeker også at praksisen der «uformelle samtaler» blandes med selve intervjuet, gjør grensene uvisse.»

Den hypotesebaserte journalistiske metoden står sterkt i norske miljøer for undersøkende journalistikk. Gravejournalister definerer hypoteser og forsøker å få dem bekreftet eller avvist. Også på journalistutdanningene står denne metoden sterkt. Det er lett å se hvordan et tidkrevende gravearbeid kan føre til et sterkt selvpålagt press for å få en antagelse bekreftet. Jo lengre man har arbeidet, jo større blir dette presset. Om hypotesen blir bekreftet, har man lykket. Hvis den blir avvist, faller saken. Alt arbeidet kan være forgjeves. For unge journalister kan dette være karriereavgjørende. Hvem i redaksjonen får lov til å grave? Det kreves et stort mot for å si, etter uker eller måneder med graving, at «vi trodde det var sann, men vi tok feil.»

Redaksjonene bør være bevisst på risikoen for, og ha metoder for, å avverge tunnelsyn. I stedet for å låse seg til hypoteser, kan det være verdt å utforske andre metodiske innganger til graveprosjekter, for eksempel å gå inn med åpnere spørsmål. Som Bergestuen og hans medforfattere antyder, bør journalister læres opp i, og systematisk tvinges til å søke, alternative hypoteser. Slik metodikk bør også tas inn i journalistutdanningene.

I større saker kan det som nevnt være fornuftig å bruke en leder eller medarbeider som står utenfor arbeidet med saken, som får i oppgave å representere motforestillingene mot den hypotesen eller vinklingen som blir fulgt. I de mindre redaksjonene er det ikke så lett å finne noen som kan innta en slik rolle. En mulighet kan være å samarbeide innen konsernene og hente inn ekstern hjelp i slike situasjoner. Et kritisk blikk fra en kollega i en beslektet redaksjon kan være akkurat det som trengs for å hindre enøydhet i jakten på den gode saken.

9. Sitatpraksis og sitatregler

9.1 Internasjonale etikkplakater

ET SITAT er i det norske språk definert som en «ordrett gjengitt ytring» (Norsk riksmålsordbok) eller «del av ytring eller tekst som gjengis ordrett» (Det Norske Akademis ordbok). Denne betoningen av at ytringen er «ordrett gjengitt» er en standard som går igjen i medienes etikkplakater over hele verden. Disse er hentet fra nettsiden Accountablejournalism.org, som lenker til etikkplakater over hele verden.

«Sitater er hellige», slår nyhetsbyrået **Reuters** fast i sin *Handbook of Journalism*. «De må aldri endres, annet enn å ta vekk et overflødig ord eller setning, og da bare hvis strykningen ikke endrer meningen av sitatet på noen måte.»

«Vi må gjengi kildene presist, uten å modifisere hva som var sagt eller selektivt bruke sitater som gir et misvisende bilde av uttalelsen. Det er ikke vårt ansvar å korrigere feil eller klønete språk», heter det hos **Agence France-Presse**.

Associated Press formulerer det slik: «Vi endrer ikke sitater, ikke en gang for å korrigere grammatiske feil eller ordbruk. Hvis et sitat er mangelfullt på grunn av grammatikk eller mangel på klarhet, må skribenten parafrasere det på en måte som er fullstendig tro mot det opprinnelige sitatet. Hvis et sitats mening er for uklart til å bli parafrasert presist, bør det ikke brukes.»

«Lesere må kunne ta for gitt at hvert ord mellom sitattegn er hva taleren eller artikkelforfatteren har sagt», heter det i **The New York Times Guidelines on Integrity**. «The Times 'vasker' ikke sitater. Hvis et intervjuobjekts grammatikk eller smak er upassende, bør sitattegn tas vekk, og den upassende passasjen bør parafraseres». Avisens etikkplakat slår fast at «omtrentlige sitater kan undergrave lesernes tillit til avisen». I rene spørsmål-svar-intervjuer er det ikke mulig å parafrasere innholdet, og avisen

åpner derfor i sin *Manual for Style and Usage* (2015) for at man kan gjøre små justeringer for at leseren skal forstå sammenhenger, og på grunn av plassmangel. For eksempel kan man legge til et fullt navn for klarhetens skyld, eller en man kan fjerne en uvedkommende setning. Det legges til at slik redigering bør være minimal, og at det aldri må endre substans eller tone i det originale sitatet. I slike tilfeller skal også intervjuet utstyres med en merking som sier at intervjuet er redigert og fortettet.

Le Monde slår fast at man skal sørge for at «en persons stil er gjengitt så nært som mulig, uten å latterliggjøre den siterte personen. Nyhetsredaksjonen skal avholde seg fra omskriving, og dermed forvrenging, av hva som er sagt. Le Monde aksepterer bare utelatelse av interjeksjoner, lydhermende ord og korrigerende av slike åpenbare uriktigheter som kan føre til misforståelser.»

The Guardian skriver det på denne måten i sin etikkplakat: «Hvis en leser ser noe direkte sitert mellom sitattegn i The Guardian, er han/hun berettiget til å tro at reporteren kan garantere for nøyaktigheten av det sitatet.» Det heter også: «Vær forsiktig med direkte tale: våre lesere bør være sikre på at ord som står mellom sitattegn presist representerer de faktiske ordene som ble uttalt av den som snakker, selv om 'um' og 'ehem' kan tas ut og dårlig grammatikk fjernes.»

Franske Liberation skriver: «et direkte sitat, mellom sitattegn, impliserer at journalisten personlig har samlet inn ordene eksakt slik de er sitert, medmindre sitatet ikke framkommer i offentlig tilgjengelige tekster eller taler.»

Den tyske pressekoden, som omfatter alle tyske medier, slår enkelt fast at «et verbatim intervju er absolutt journalistisk korrekt hvis det korrekt gjengir det som har vært sagt».

I arbeidet har utvalget lest etikkplakater fra samtlige verdensdeler. I tillegg til de nevnte, har vi funnet

bestemmelser om sitater i aviser fra Colombia, Canada, Litauen, Italia, Israel, Tsjekkia, Nederland, Belgia, Østerrike, Australia, Argentina og Sør-Afrika. Disse reflekterer den samme praksisen som er gjengitt over, men formulert i mindre detalj.

Til sammen kan vi si at de praksisene som er gjengitt over, favner de store skriftlige kvalitetsavisene og nyhetsbyråene i verden, og slik utgjør en global standard som andre medier retter seg etter. I den grad de følger en angloamerikansk tradisjon, spres den globalt fordi engelsk språk dominerer internasjonalt og gir disse mediene forrang. På grunn av teknologiske endringer har også nordmenn fått mer globale lesevaner og påvirkes av den retningen som disse mediene setter. Standarden som er satt, fastslår en klar og presis sammenheng mellom det som sies i et intervju, og det som siteres. Sitater skal gjengis ordrett og gjerne dokumenteres på bånd eller med gode notater. Unødvendige småord og forsnakkelser kan utelates. Det er et kvalitetstegn å parafasere mye av innholdet, men det som parafaseres skal til gjengjeld gjengi meningsinnholdet i det som ble sagt. Tildels følges denne sitatpraksisen av en restriktiv holdning til, eller et forbud mot, sitatsjekk. For eksempel har AFP, The New York Times, Reuters, BuzzFeed, Mail & Guardian og Los Angeles Times innført forbud eller aktsomhetsregler mot sitatsjekk i sine etikkplakater. Spørsmålet om sitatsjekk vil bli behandlet i kapittel 11.

9.2 Praksis blant europeiske journalister

Utvalget har intervjuet sju personer som jobber som korrespondenter eller faste frilansere for utenlandske medier i Norge. I tillegg har seks europeiske journalister svart på et spørreskjema om sitatpraksis i sine land.

AFPs korrespondent i Norge, Pierre-Henry Deshayes, følger AFPs interne regler om at sitater skal være ordrette, som nevnt ovenfor. Han sier han oppfatter norsk sitatpraksis som «litt slapp». Han liker for eksempel ikke den norske bruken av ordet «mener» i sammenheng med direkte eller

indirekte sitater, og synes at man i stedet bør gjengi hva en person faktisk sier. Han frykter at norsk praksis kan åpne døren for snarveier og føre til misforståelser. Om han skal gjenbruke sitater fra norsk presse, forsøker han å kontakte kilden direkte for å dobbeltsjekke om sitatet er riktig, eller eventuelt la kilden få gjenta det som ble sagt. Når han dobbeltsjekker slik, får han inntrykk av at norske medier har sitert litt upresist. Han legger til at han ofte gjør intervjuer på norsk, som oversettes til fransk. I denne prosessen kan unødvendige småord utgå, og småfeil og dårlige setninger kan rettes opp, men setningen skal være gjenkjennelig.

Richard Milne er nordnorkorrespondent for Financial Times. Han er opplært i shorthand, eller stenografi, som er vanlig i Storbritannia. Man skal da kunne notere hundre ord i minuttet, noen klarer mer. Slike notater er holdbare som bevis i retten. Milne mener at det ikke er mulig å få notert hva folk sier uten en slik teknikk. Han opplyser at det er utbredt blant korrespondentene å bruke opptaker. Jo viktigere saken er, jo viktigere blir det å dokumentere sitater på denne måten. Han sier han er overrasket over det han har fått vite om norske sitatregler, særlig bestemmelsen om at man skal gjengi «meningsinnholdet» i det som sies, og ikke det som sies ord for ord. «Jeg kunne ikke tro det. Du må bruke det som blir sagt» sier Milne. Han mener at en journalist ikke kan rette et utsagn som «jeg er ganske fornøyd» til «jeg er fornøyd», bare fordi det er bedre. Han synes dette er viktig. Han har hørt fra politiske rådgivere at det i Norge kan være forhandlinger mellom journalist og kilde om «hva vi kan si», «jeg vil ikke bruke det helt sånn» og så videre. «Det er ikke et intervju», sier han.

Blant kollegene mener han amerikanerne er de mest presise. Noen av dem vil til og med ha med «um» og «eh» i sitatene. I Financial Times er ikke praksis fullt så streng, leserne skal forstå hva som blir sagt. Når nordmenn sier feil, «*can you send me the coffee*» i stedet for «*pass me the coffee*», retter de det. Han er tilbakeholden med å bruke sitater som er gjengitt i norske aviser. Det hender at han ringer opp et selskap eller en politiker og sier, «sa hun virkelig dette?» for å få et sitat bekreftet. Da svarer de ofte at «hun sa noe slikt, men ikke helt, for de tok ut halve setningen».

Henrik Pryser Libell jobber som frilanser for The New York Times og andre engelskspråklige publikasjoner. Han har inntrykk av at tilreisende reportere er overrasket over slappe sitatregler i

Norge. For hans arbeidsgivere er det det faktiske sitatet som skal brukes. Det hender at han kan få i oppdrag å lytte gjennom opptak fra en pressekonferanse bare for å sjekke at et sitat er gjengitt ordrett. Det påligger et ansvar hos journalisten for at sitatene er korrekte, til gjengjeld vil det ikke bli gitt sitatsjekk.

Morgenbladet brakte i 2015 en artikkel om norske sitatregler, der også utenlandske korrespondenter ble intervjuet. Holdningene spilte de som er gjengitt over. Blant intervjuobjektene var Reuters korrespondent, Alister Doyle, som mente norske sitatstrek-sitater nok gjorde lesbarheten bedre, men han mente praksisen gjorde at man kunne havne på et skråplan. «Du vet jo ikke hva som faktisk er et sitat». «Det burde være en advarsel om det på toppen av sidene» i norske aviser, sa Doyle. Han trodde først at norske journalister var spesielt gode på å notere fort, siden de ikke hadde med seg båndopptaker. Siden oppdaget han at norsk sitattradisjon var mindre presis enn den han selv fulgte. Doyle var usikker på om han kunne sitere norske tekster som var gjengitt med sitatstrek, fordi det ikke var noen garanti for presisjonen.

Gjennom journalistnettverket **Investigate Europe** har utvalget i tillegg sendt et spørreskjema til en rekke europeiske journalister. De ble bedt om å gjøre rede for sitatpraksis i sine respektive land, og fikk i tillegg et spørsmål om det kreves at sitater gjengis ordrett, eller om det holder at de formidler meningsinnholdet i sitatet.

Den greske frilanseren Nikolas Leontopoulos, med mangeårig erfaring fra Eleftherotypia, Vice og Efsyn, opplyste at dette for hans del varierte fra sak til sak. Hvis intervjuobjektet er en ekspert, eller produktet er en featureartikkel, forsøker han å flikke på sitatene, uten å gjøre skam på intervjuobjektet. «Jeg gjør denne formen for 'gjennomskrivning' for å oppnå klarhet og kortfattetthet» opplyser han, og legger til at enkelte landsmenn nok vil mene at dette er upassende. I andre tilfeller, hvis artikkelen har et undersøkende element, og intervjuobjektet enten er anklaget for noe eller forsvarer seg som et vitne til noe, forsøker han å gjengi sitatet helt presist.

Paulo Pena fra portugisiske Diário de Notícias oppgir at intervjuer i Portugal som regel blir tatt opp på bånd, og at normen er å gjengi sitater ord for ord. I noen tilfeller åpnes det for sitatsjekk, men de fleste intervjuobjekter sier at de ikke trenger det.

Belgiske Jef Poortmans, som skriver for flere belgiske og nederlandske publikasjoner, viser til den belgiske etikkplakaten. Han opplyser at han ved sitering ikke nødvendigvis gjengir sitater ordrett, men gjengir meningsinnholdet. Ved lange portrettintervjuer er sitatsjekk vanlig, ikke ellers.

Tyske Nico Schmidt, med erfaring fra Die Zeit, Der Spiegel, Der Tagesspiegel og BuzzFeed News, viser til den tyske pressekode som slår fast at det er «det som er sagt» som skal siteres i det ferdige intervjuet. Hvis han intervjuer en ekspert, forsker eller lignende, eller en person uten medieerfaring, lar han ofte intervjuobjektet se over sine sitater før publisering.

Franske Pouille Jordan jobber for Médiapart, Le Monde, og Le Monde Diplomatique. Han opplyser at det franske charteret for journalister ikke har bestemmelser for sitering. Han siterer ordrett fra intervjuer, men har en kollega som nøyer seg med å gjengi meningsinnholdet, og er uenig i den praksisen. Hvis en artikkel kan ha stor betydning for et intervjuobjekts liv, hender det at han tillater sitatsjekk, men han forsøker å unngå det.

Polske Wojciech Ciesla skriver i avisen Gazeta Wyborcza. Sitering er i Polen regulert av presseloven fra 1984, som blir oppdatert fra tid til annen. Der heter det at det holder at intervjuer gjengir meningsinnholdet i det som blir sagt, så lenge sitatene blir godkjent av intervjuobjektet. Sitatsjekk, eller «autorisering av sitater», er til gjengjeld obligatorisk.

I sum kan vi se at sitatpraksis varierer noe fra avis til avis, fra land til land, og fra person til person. De som jobber i de store nyhetsbyråene og de ledende globale kvalitetsmediene, er mer opptatt av ordrett sitering, uten sitatsjekk. Dette byr på problemer for korrespondentene når de jobber i land der kildene har andre forventninger. Videre har enkeltland utviklet sine egne standarder basert på sedvane.

9.3 Nordisk sitatpraksis

Norden skiller seg fra andre land ved at man ofte bruker sitatstrek i stedet for anførselstegn. Men også i de nordiske landene varierer praksis. Torbjörn von Krogh, tidligere sjefredaktør for Pressens tidning i Sverige, har hjulpet til med å kartlegge svensk, dansk og finsk sitatpraksis.

I Sverige finnes det tre paragrafer i Journalistforbundets «Yrkesregler» som retter seg mot intervjuer. Paragraf 7 handler om at man skal vise spesielle hensyn til urutinerte kilder, og være forsiktig med å gjengi ikke-offentlige personers uttalelser i sosiale medier. Paragraf 8 åpner for at intervjuobjekter skal få vite i forveien hvordan deres uttalelser blir brukt, mens paragraf 9 slår fast at bilder og intervjuer ikke skal forfalskes. Utover dette gis ingen direkte retningslinjer for sitering.

Bjørn Lindahl har jobbet for svenske medier i Norge over flere år, og har også levert til finske og danske medier. Han mener de svenske mediene i hovedsak følger samme praksis som Norge. Han sier han går etter ryggmargsrefleksen og ikke følger noen bok om hvordan det skal praktiseres. Han oppfatter at det som står bak et sitattegn i Sverige, Danmark eller Finland skal være korrekt sitert, men «så kan man bruke ulike ord etter sitatstreken for å markere en løsere sitatform». Dette kan gjøres med ord som «påpeker», «mener», «enligt» (eller «ifølge»). Han oppfatter at et krøkkete sitat kan rettes ut litt, gjøres mer begripelig, men at man ikke kan innføre helt nye ord.

Sitatstreken kalles på svensk ofte for «pratminus», ifølge Bjørn Hägers bok *Reporter*. Noen svenske aviser bruker sitattegn i stedet for streken, men ifølge TT-språket, som er normgivende for svenske aviser, skal pratminus brukes. Noen hevder at anførselstegn skal brukes ved ordrette sitat mens pratminus bare gjengir meningsinnhold i det som er sagt, men dette er gjenstand for debatt. Häger oppfordrer til i hvert fall ikke å bruke begge deler i samme tekst. Han siterer språkeksperter Eva Mårtensson, som skriver at alle journalister vet at det er viktig å sitere riktig, men at sitatstreksitater i avisene ikke gjengir eksakt hva som sies. Häger spør seg da hvor grensen går for hvor mye man kan forenkle uten å forvrengte. Han konkluderer med at man kan ta vekk språklige feil, stryke gjentakelser, og rense vekk «typ» og «liksom», men det som står bak sitatstreken skal være det som intervjuobjektet har sagt, også «hvordan det ble uttalt». (Häger 2014).

Hans Månson skriver på sin side i boken *Vem kan man lita på?* at det finnes en svensk journalistisk praksis som går ut på at sitater i anførselstegn skal være eksakte, mens sitater bak en sitatstrek kan være mer «sammenfattende» (Månson 2019).

Språkforsker Siv Strömquist ved Universitetet i Uppsala skriver i *Uppsatshandboken* at sitatstrek, i likhet med anførselstegn, «markerer at du innholdsmessig svært nøyaktig gjengir hva noen har sagt». Strömquist har sporet bruken av sitatstrek tilbake til 1815 og en utgave av Petter Moberg bok *Försök till en Lärobok för nybegynnare i allmänna och svenska grammatiken*. Hun mener dette var første gang sitatstreken ble anbefalt brukt, som en mulighet til å markere en dialog uten å måtte skrive de gjentakende «spurte han», «svarte jeg», «innvendte han», og så videre. (Strömquist 2015)

At de svenske reglene har vært uklare, viste en debatt i Pressens Tidning i årene 2001 til 2004. Spørsmålet var da om en sitattittel satt i sitattegn måtte være mulig å finne igjen i teksten. Det viste seg at flere medier lagde sine egne titler på eksternt innsendte innlegg og kronikker. Titlene ga seg ut for å sammenfatte meningsinnholdet i innlegget, men var ikke skrevet av innsenderen selv. Et innlegg der noen «ikke kunne utelukke» at de ville be om folkeavstemning» om en eventuell sak, fikk dermed tittelen «det blir folkeavstemning». Et innlegg fra to statsvitere fikk sitattittelen «TVs maktposisjon udemokratisk», til tross for at ordene «maktposisjon» og «udemokratisk» ikke var å finne i kronikken. Disse titlene var ikke utstyrt med sitatstrek, men med anførselstegn. «Hvorfor skal man angi noe som et sitat, med anførselstegn, hvis det ikke er et sitat?» spurte sjefredaktør i Pressens Tidning, Torbjörn von Krogh, i debatten som løp over flere artikler. Dagens Nyheters debattansvarlige Mats Bergstrand, holdt på sin side fast på at maktpersoner ikke selv skulle få velge hvilke titler avisen kunne bruke. Han mente også at det måtte være lov å sammenfatte resonnementene i tittelform for å gjøre innleggenes budskap tydeligere.

I Danmark brukes både sitattegn og talestrek, men de brukes om hverandre, uten noe klart skille. Det finnes heller ikke generelle regler for sitatsjekk, som noen gjør, andre ikke. To aviser kan få eksemplifisere dansk praksis:

Det danske journalistforbundets avis *Journalisten* oppgir på sin hjemmeside at alle talte sitater fram til 2017 var markert med »«, mens skrevne sitater

var med ""'. Etter 2017 har alle sitater vært markert med ""', men det skal framgå av sammenhengen om sitatet er sagt eller skrevet. Journalisten slår dessuten fast at det skal framgå overfor leserne hvis en kilde ikke vil stille til et muntlig intervju, hvis en kilde bare vil svare skriftlig, hvis et sitat kommer fra en pressemelding, hvis en talsperson har gitt sitatet på vegne av kilden. Journalisten skal bare bruke ordet «sier» hvis man faktisk har snakket med kilden.

Avisen Politiken slår fast at sitater skal være korrekt gjengitt, og dekkende for hva kilden mener, og «de skal så tett på det talte språk som mulig». Avisen slår fast at det er mindre viktig hvorvidt uttalelsene er «flotte og rammende». Det er imidlertid lov å skrive om et ellers vanskelig lesbart sitat, så lenge det er «munnrett» og «dekkende for kildens uttalelse». Om det er snakk om mindre, kosmetiske endringer, krever det ikke kildens aksept. «Om journalistens spørsmål til en kilde er et viktig premiss for kildens uttalelse til avisen, bør spørsmålet tas med i avisen». Politikens journalister har dessuten et ansvar for å sikre at deres kilder er klar over hvordan deres opplysninger og uttalelser vil bli brukt. Når det er praktisk mulig, skal journalistene dermed tilby kilder å få vite hva de blir sitert på, og i hvilken sammenheng de inngår i artikkelen.

I Finland brukes både sitatstrek og anførselstegn. Den dominerende Helsingin Sanomat bruker sitattegn, mens svenskspråklige Hofvudstadsbladet bruker sitatstrek. Også store finskspråklige lokalaviser som Turun Sanomat i Åbo og Aamlehti i Tammerfors bruker sitatstrek. Den finske vær varsom-plakatens punkt 17–19 slår fast at man bør gå med på intervjuobjektets ønske om å få granske sine uttalelser innen de publiseres om tiden tillater det, men det står ingenting om presisjon på sitater.

Den finske forskeren Lauri Haapanen har gjort studier av hvordan intervjuer blir til sitater, og hva som påvirker denne prosessen. Han fant ut at endringene varierte fra små justeringer til substansielle endringer. En av funnene var at journalistens rolle i hvordan uttalelsene ble til, ofte ble nedtonet. Forskeren kalte dette *monologisering*. (Haapanen, 2017)

9.4 Situasjonen i Norge

Vær Varsom-plakaten slår fast i punkt 3.7 at «pressen har plikt til å gjengi meningsinnholdet i det som brukes av intervjuobjektets uttalelser. Direkte sitater skal gjengis presist». Men hva ligger i dette? At direkte sitater skal gjengis presist synes ingen å stille spørsmål ved, men hvilket handlingsrom som ligger i det å «gjengi meningsinnhold», synes å være uklart og gjenstand for ulik praksis.

Svein Brurås redegjør i boken *Etikk for journalister* for forskjellen mellom sitatstrek og anførselstegn. Systemet bygger på sedvane. «Anførselstegn brukes relativt sjelden, og angir ordrett sitat. Replikkstrek brukes langt oftere, og signaliserer at hovedinnholdet i et utsagn er gjengitt», skriver Brurås. «Ved bruk av replikkstrek kan journalisten tillate seg å gjøre språklige forbedringer i utsagnet, forkorte og forenkle det. Men både meningsinnhold og poengtering skal skje i lojalitet til kildens formulering, og de meningsbærende ordene i formuleringen skal gjengis korrekt.» Brurås viser til at amerikansk og britisk praksis er annerledes enn norsk, og antyder at Norge med tiden kanskje vil endre praksis i retning andre land. (Brurås 2017)

I Halvard Helle og Vidar Strømmes *Kommentarutgave til Vær Varsom-plakaten* heter det at sitatstrek «brukes foran sammenfatninger eller gjengivelse av meningsinnhold, som ikke nødvendigvis er en helt ordrett gjengivelse av det som er sagt». De to mener kravet om helt nøyaktig gjengivelse inntreffer hvis det dreier seg om et «direkte sitat». «At det er tale om et direkte sitat kan framgå av sammenhengen eller gjennom bruk av anførselstegn hvor det ellers er brukt sitatstrek.» De mener det litt uklare og særnordiske forholdet mellom anførselstegn og sitatstrek kan medføre misforståelser og klager som kunne vært unngått hvis tradisjonene hadde vært annerledes. Adgangen til å gjengi sammenfatninger, eller en tolkning, en kortfattet oppsummering, bak sitatstrek, gjør det da enda viktigere å bruke sitatsjekk, mener de. (Helle og Strømme 2016)

I 2015 forsøkte Pressens Faglige Utvalg å skjerpe inn praksis. PFU ba i to saker om større respekt for sitater med sitatstrek. PFU-leder Alf Bjarne Johnsen uttalte da at det hadde vært «en utvikling i gal retning for tittelsetningen. Når du ikke klarer å finne igjen det som står bak talestrekken, så betyr det at tittelen ikke har dekning i stoffet.» «Vi

forsøker å rydde opp i bruken av sitatstrek, fordi PFU oppfatter at praksisen har sklidd ut.» NRK og Finnmark Dagblad hadde satt sitatstrek foran det Johnsen oppfattet som «redaksjonens oppfatning av hva en sak egentlig går ut på». Når man setter en sitatstrek foran, forventer publikum at noen har uttalt det, enten skriftlig eller muntlig, framholdt han. (Journalisten 29.12.2015) Debatten ligner den svenske debatten referert over, der eksterne bidrag ble utstyrt med sitat-titler som ikke fantes i teksten.

Johnsens uttalelser framprovoserte en brevveksling mellom PFU og Norsk Redaktørforening. Sistnevnte mente PFU hadde endret tolkningen av punkt 3.7, ved å kreve at det som sto bak sitatstrek var direkte sitat. Johnsen svarte da at man ville ta tak i en utglidende praksis der sitatstreken framsto som en «påstandsstrek». Han viste til intervju med NRKs etikkredaktør, Per Arne Kalbakk, som ga PFU støtte. Kalbakk uttalte at «det er på tide å modernisere norsk presses syn på presisjon i journalistikken. Omtrentlighet er ikke noen framtidsrettet verdi for redaktørstyrte medier.»

I etterkant av denne debatten ble det nedsatt en arbeidsgruppe bestående av NJs leder, generalsekretærene i NR og NP og to faglige sekretærer fra NJ og NR. Gruppen konkluderte at «dagens praksis bygger på en plikt for mediene til å opptre 'lojalt' overfor intervjuobjekter, i den forstand at man skal søke å gjengi det intervjuobjektet faktisk mener». Gruppen mente dagens praksis var godt innarbeidet og at det «generelt er en god forståelse blant journalister og redaktører om hvordan kravet til gjengivelse av intervjuobjekter skal praktiseres.» Gruppen diskuterte ikke om denne praksisen var like godt innarbeidet hos kilder og publikum, men viste til at det var få klager på punkt 3.7, og færre enn én fellelse i PFU per år i perioden 2001–2015.

Det har likevel jevnlig vært stilt spørsmål rundt den norske sitatpraksisen. Etter en serie plagiatskandaler problematiserte Morgenbladet i 2015 den norske sitattradisjonen: «Omtrentlige sitater kan undergrave lesernes tillit til avisen», skriver New York Times i sine interne retningslinjer [...] En samlet norsk presse er uenig.» Ulike redaktører ble spurt hva det ville si å «gjengi meningsinnhold». «Vi kan endre på språk og setningsoppbygging», sa redaksjonssjef Hilde Schjerve i Dagbladet. Aftenpostens Håkon Borud mente at man kunne «hjelp intervjuobjektet å rydde vekk småord». (Morgenbladet 7.8.2015)

I en oppfølgende sak i samme avis, ble generalsekretær i Norsk Redaktørforening, Arne Jensen, spurt om han mente regelen med sitatstrek fungerte. «Jeg tenker at det kan fungere, såfremt man er lojal mot intervjuobjektet, og publikum forstår at det ikke er gjengitt ord for ord, men likevel med høy presisjon.» «Tror du publikum forstår det?» ble han spurt. «Det vet jeg ikke. Det er et godt spørsmål å stille, og en sunn debatt å ta» sa Jensen. (Morgenbladet 14.8.2015)

I utvalgets digitale undersøkelse svarer kun seks av ti respondenter at de ble ordrett gjengitt i det publiserte sitatet. Tre av ti hevder at sitatet var delvis omskrevet.

Sammenhengen mellom omtrentlig dokumenterte sitater og sitatsjekk har hele tiden vært et viktig premiss. Dette er blant annet blitt problematisert av frilansjournalist Maren Sæbø i et intervju med Medier24. «Sitatsjekkpraksisen er ute av kontroll, og den gjør oss late. Om ikke forbud så bør den strammes inn.» Sæbø bruker lydopptak kun unntaksvis, men har lært seg å sitere så nøyaktig som mulig. «Jeg har kilder som vet dette og aldri ber om sitatsjekk, men jeg opplever jo også at informasjonsmedarbeidere griper og kjører lange prosesser mot sitater som er avgitt. Derfor må vi stramme inn.» (Medier24 11.6.2019)

I VGs evalueringsrapport kan man lese hvordan norsk sitatpraksis i enkelte tilfeller blir en forhandlingsprosess. I en telefonsamtale mellom journalist Lars Joakim Skarvøy og kilden Sofie Bakkemyr, diskuterte de setninger og ordvalg i hvordan Sofie skulle siteres. Forhandlingen er eksempel på en utglidning som flere intervjuobjekter har påpekt i møte med utvalget. I strid med tradisjonell journalistisk metode blir et intervju bare en sondering, en omtrentlig samtale. Journalistens insentiv for å gjengi intervjuet korrekt forsvinner, fordi sitatet uansett vil bli bestemt i ettertid, i sitatsjekken. Journalisten sender kilden noen omtrentlige sitater som vil passe inn i saken. Kilden kan så godta disse, eller skrive dem om etter eget forgodtbefinnende. Det som i artikkelen framstår som et muntlig intervju, er i realiteten et skriftlig samarbeid mellom kilde og journalist, der sitatene ikke har vært uttalt muntlig. Dette blir ikke opplyst overfor leseren.

9.5 Holdninger hos redaktører og journalister

Hva tenker norske pressefolk om dagens sitatpraksis? I intervjuene med journalister og redaktører har vi stilt spørsmål både om hvilken praksis som følges, hva de tenker om et system der sitater må være ordrette, og om sammenhengen mellom sitatpraksis og sitatsjekk. Spørsmålet om «den særnorske sitatstreken» og en eventuell overgang til en mer angloamerikansk sitatpraksis har også vært diskutert i media og på et innspillmøte. Ut fra materialet kommer det ikke fram noen tydelig tendens for eller imot endring. Det er delte meninger og mange ser argumenter for begge alternativene.

9.5.1 Argumenter for dagens praksis

Blant dem som vil beholde dagens praksis, framholdes det at journalister i dag sørger for at lesbarheten i kildenes utsagn forbedres:

«Det er en god praksis i dag, vi er ofte bedre til å formulere oss enn intervjuobjektene. Jeg ser at enkelte har brukt et argument om at det blir en forhandling mellom journalist og kilde, men det synes jeg er ok», sier nyhetsredaktør Erik Stephansen i Nettavisen.

«Jeg er komfortabel med denne praksisen. Jeg ser at noen vil gjøre den mer amerikansk, men jeg liker sitatstreken. Vi er proffe, vi skal formidle det folk sier i et fornuftig språk til våre lesere. Det er journalistikken, det er jobben. Det intervjuobjektet sier, skal gjennom filteret til journalisten og gi mening for vanlige lesere», sier Lars West Johnsen, nyhetsredaktør i Dagsavisen.

«Dagens praksis fungerer. Journalisten hjelper faktisk intervjuobjektet, og sitatet kan bli bedre», poengterer nyhetsredaktør Frode Hansen i Dagbladet.

«Det viktigste er at leserne er klar over forskjellen [mellom anførselstegn og sitatstrek], og det tror jeg ikke at de er. Jeg gjengir meningsinnhold. Det kan være at enkelte bør forsvares mot måten de uttaler seg på, da hjelper jeg dem med å få fram meningsinnholdet. Det kan kanskje bli vanskeligere å få kildene til å stå fram, spesielt urutinerte kilder.

Disse kan komme med tilbakemeldinger om at 'du fikk så godt fram det jeg mente', de syntes det var vanskelig å få sagt det selv», sier Audhild Øye, redaktør i Sør-Trøndelag.

«Det har hendt at jeg har tatt meg retten til å forbedre utsagnene. Jeg stoler på at jeg klarer å formidle meningsinnholdet, og får tilbakemelding fra kilder om at de er enige», sier journalist Stein Halvor Jupskås i Stavanger Aftenblad.

«Dagens praksis fungerer ok, og utbredt sitatsjekk gir kildene mulighet til å reagere. Den største endringen vil være hvis vi sier at sitatstrek i titler blir forbudt», sier ansvarlig redaktør Eivind Ljøstad i Fædrelandsvennen. Han sier også at han ønsker diskusjonen om dette velkommen, og at han personlig liker den amerikanske ordningen. Han legger til at det er lite kritikk mot dagens praksis, og at den utbredte ordningen med sitatsjekk gjør at få klager på feilsitering.

«Vi lever fint med sitatstreken, såfremt journalistens hjerte og hjerne er på rett sted,» sier redaktør Erik Sønsteli i Oppland Arbeiderblad. «Er det sikkert det blir så mye bedre med anførselstegn på alt? Vi har vanlig praksis. Har levd fint med det.» Han legger til at han også kan leve fint med bare bruk av anførselstegn, men «da må du bare skrive annerledes, og kanskje gir det et strammere tak på oss. Men også amerikanske medier kan utsettes for kritikk for måten de gjengir kildene på.»

9.5.2 Frykt for endring

Blant dem som vil beholde dagens praksis, finnes det en frykt for konsekvensene av endring. Blant annet refererer mange til Niels Christian Geelmuydens intervju med tidligere statsminister Gro Harlem Brundtland fra Det Nye (1993), og hvor uleselig en ordrett sitering kan bli. Mange frykter også at man må inkludere unødvendige småord og «øhem» eller «eeeehh»-lyder.

«Det kan fort bli dårlig flyt i teksten. Jeg synes engelske aviser er mer tungleselige», sier journalist Lene Skogstrøm i Aftenposten.

«Det ville vært tullete. Jeg tror ikke noen er tjent med det. Vi bidrar til bedre lesbarhet. Kildene blir glade og leserne forstår saken lettere», sier journalist Hilde Nyman i Kampanje.

«Hvis ikke, havner vi i en situasjon der vi for å ivareta kilders rett til samtidig imøtegåelse, må ta inn alt mellom himmel og jord, manipulerende innhold eller ekstremt komplisert terminologi. Det mener jeg kommer i konflikt med samfunnsoppdraget vårt. Vi må fortelle hva som skjer i samfunnet slik at vanlige lesere forstår det», sier journalist Vegard Venli i NRK. Han frykter at kilder vil bruke retten til samtidig imøtegåelse til å tåkelegge og manipulere.

Venli mener det er «helt avgjørende» at dagens sitatpraksis blir videreført. «Kravet om å kontrollere at opplysninger som gis, er riktige (3.3), gjelder også for uttalelser som ivaretar samtidig imøtegåelse. Men opphører dagens mulighet til å gjengi meningsinnholdet bak sitatstrek, blir disse to hensynene umulige å balansere i praksis. Det vil rokke ved selve fundamentet for en fri og uavhengig, redigert presse. I dag plikter vi jo ikke å gjengi «alt mellom himmel og jord» som kildene uttaler. Strammes sitatreglene inn, risikerer vi derimot å havne i situasjoner der vi må ta inn uttalelser med innhold som er grovt manipulerende eller som inneholder ekstremt komplisert terminologi, for å ivareta kildenes imøtegåelsesrett», skriver han.

«Hvis politikerne vet at de skal bli sitert ordrett, tror jeg intervjuene blir strammere og mer kalkulerende, og det blir mye mer veiing av hvert ord de sier» sier journalist Farid Ighoubah i Nettavisen.

Mats Rønning i Dagbladet frykter i et innspill til utvalget at uerfarne kilder skal komme dårligere ut. «Erfarne kilder bør kunne tåle det, men hva med de uerfarne?» Han mener en strammere sitatpraksis vil belønne dem som er vant med å uttrykke seg skriftlig og muntlig, dem som har sterke kognitive evner og dem som har norsk som hovedspråk, mens andre grupper vil komme dårligere ut.

9.5.3 Argumenter for endring

Blant dem som ønsker en endring, er de gjennomgående argumentene at dagens praksis er uklar, at sitatpraksisen må være forutsigbar og tydelig for alle, at forhandlingsrommet rundt sitater må begrenses, og at økt bruk av digitale lydopptak gjør det lettere og viktigere faktisk å sitere korrekt.

«Sofie-saken illustrerer behovet for en gjennomgang av norske journalisters sitatpraksis, som jeg lenge har etterlyst», skriver tidligere sjefredaktør

i VG, Bernt Olufsen, i et blogginnlegg som også er publisert i Medier24. «I mitt hode er kravet til sitatets etterrettelighet absolutt. Det skulle være uakseptabelt å framstille et referat av meningsinnhold som et korrekt sitat. Vi er vitne til en særnorsk (og muligens særsvensk) pressepraksis på dette området.» Olufsen legger til at det i Norge er en tradisjon for å fortelle historier gjennom direkte sitater, men at det er bedre å gå for en mer faktabasert beskrivelse, der sitater brukes som referanse eller dokumentasjon/understreking av poenger. (Medier24, 28.8.2019)

«3.7 er et generelt punkt der det er rom for en del tolkning, og i det rommet har det oppstått varierende forståelse og praksis for hvordan sitatstreken brukes», påpeker nyhetsredaktør Tone Tveøy Strøm-Gundersen i Aftenposten. Hun legger til at Aftenposten har en restriktiv praksis, men at paragrafen kan tolkes videre. «Dette bør gjennomgås, og vi må diskutere hvordan vi dokumenterer muntlig kildemateriale. Hvis vi tar taleopptak; hvordan skal vi informere, hvordan lagre? Her mangler det føringer. Vi vil ikke pålegge å ta opp alt, men det går an å ha en idé om at jo større konfliktpotensial i en sak, jo viktigere er det å kunne dokumentere.»

Journalist Alf Ole Ask i Aftenposten ser fram til en opprydning. «Jeg føler at dagens praksis er ganske forvirrende. Jeg ser at når vi ikke er presise i sitering, kan det hende at kilden opplever en rett til å endre sitatene.» Han påpeker at mye lyd og bilde i dag fanges opp, og «du kan ikke sitere annerledes enn det som blir sagt fordi folk fort kan se opptak fra den samme situasjonen du har intervjuet i, på Youtube. Jeg ser også at politikere, når de trekker seg, legger ut opptak fra situasjonen selv og så tvinges vi til å forholde oss til det.» Ask mener dette endrer situasjonen for journalistikkens troverdighet, man «presses til å sitere mer ordrett fordi leserne faktisk har tilgang på fasiten.»

«Sitatene bør ligge så tett på ordlyden som mulig, samtidig som vi forbedrer språk og uttrykk», sier Kyrre Nakkim, programredaktør i NRK. «Sitatpraksisen er jeg overbevist om at vi må rydde opp i, for det er forskjell på hvordan vi oppfatter praksisen og hvordan publikum oppfatter det. Og det er forskjell ulike medier imellom. Det er vanskelig å forstå hvordan dagens sitatpraksis er.» Nakkim mener man bør tilnærme seg praksis i anglosaksiske land. «Forskjellen på sitatstrek og anførselstegn, det

tror jeg ikke at publikum forstår. Vi i redaksjonene vet forskjellen, men publikum gjør det ikke. Det bør være klarere hva som er hva.»

«Jeg er ikke varm forsvarer av sitatstreken. Det handler litt om hvordan den blir brukt. VVP-regelen er grei: gjengi presist. Vi kan ikke innføre eget språk, må ta utgangspunkt i det som er sagt, ordene som er brukt. Streken gjør at du kan forbedre språket, spisse argumentasjonen og overføre muntlig språk til skriftlig. Ikke kategorisk på at den må endres, men dagens praksis åpner for omtrentlighet, og det er hovedproblemet. Vi vil alltid ha utøvere som misbruker muligheten», sier nyhetsredaktør Jan Stian Vold i Bergens Tidende.

«Det er en tendens i politisk journalistikk til å framforhandle sitater, det er jeg kritisk til», sier nyhetsredaktør Tora Håndlykken i VG. «Noe av det vi diskuterer nå, er om dette å framforhandle er noe en kan stå inne for, det er å trekke meningsinnhold vel langt. Det er behov for å se på hvordan man praktiserer dagens system».

9.5.4 Strikt praksis allerede

I intervjuene og innspill til utvalget kommer det fram at mange redaksjoner allerede etterstreber en ganske ordrett sitatpraksis. Det reises spørsmål om hvorvidt de som debatterer angloamerikansk versus norsk sitatpraksis, egentlig snakker forbi hverandre, og at ytterpunktene er karikerte. Amerikanske og britiske medier er ikke preget av intervjuer á la Geelmuydens Brundtland-intervju, og i Norge er det stort sett enighet om at ordene som intervjuobjektet uttaler, skal beholdes.

«Det later til at vi i noen grad snakker forbi hverandre i debatten om sitatpraksis,» sier Dagbladets journalist Mats Rønning. «Det er underlig å høre hvordan praksisen utlegges av dem som synes å mene at det er helt greit å formulere helt om på setningene, velge helt andre ord og valører. Dette er veldig fremmed for meg og ingen gjenkjennelig praksis fra de redaksjonene der jeg har jobbet, verken lokalt eller på riksplan. At det er meningsinnholdet som skal gjengis, innebærer jo ikke at man velger andre signalord enn intervjuobjektet selv valgte eller står inne for. Det handler mer om å luke bort unødvendige småord, gjøre setningene kortere og kanskje sammenfatte et resonnement.»

«Jeg er tilhenger av å gjengi ordlyden, og vi har hatt noen runder om dette internt. Jeg har en fortid som redaktør i NRK, hvor vi diskuterte dette etter en runde i PFU. Jeg har sagt til redaksjonen at vi skal gjengi ordrett. Spesielt når vi trækker på i politisk journalistikk», sier ansvarlig redaktør Kai Aage Pedersen i Firda, som legger til at «vi har selvsagt folk som formulerer seg klossete. Da hjelper vi dem å formulere seg.»

«I ABC Nyheter leker vi med tanken om å gå over til en engelsk praksis. Det kan være en vei å gå, spesielt inn i debatten om *fake news*. I så fall driver vi publikumsopplæring om at det som står, er slik det ble sagt. I dag bruker vi presise sitater fra skriftlige kilder, hvorfor skal vi ikke gjøre det samme fra muntlige?» spør redaktør Tor Strand i ABC Nyheter.

«I Klassekampen praktiserer vi at de ordene du har sagt, siteres. Det skal selvsagt ryddes opp i språk», sier nyhetssjef Simen Tallaksen i Klassekampen. «I utgangspunktet skal det være ordrett, men vi forholder oss til klamme og sitatstrekk. Hvis vi får ting oversendt, trykker vi til og med skrivefeil, pinlig nøyaktig.»

Den kildenære holdningen finner vi også i Morgenbladets interne husregler, der det heter at «det er kildens ord som benyttes». «Vi kan forkorte og ta bort fyllord, men ikke legge til egne ord i sitater eller endre intervjuobjektets ordvalg.» Det er presisert at man bør «være tilbakeholden med å gjengi banning og grammatikalske feil», og det oppfordres dessuten til å parafasere mer: «Fakta forteller journalisten mer effektivt selv. Kilden behøver bare å siteres når hun uttrykker et bestemt synspunkt eller når formuleringen i seg selv er språklig god/karakteriserer personen/det er viktig av dokumentasjonshensyn.» (Husregler Morgenbladet).

NRK har levert et samlet innspill til utvalget, der de gjennomgår fordeler og ulemper ved dagens ordning. Om fordelene står det at dagens ordning er godt innarbeidet, at artikler kan bli mer lesbare, og at kildens uttalelser kan tydeliggjøres. Ulempene knyttes til at praksisen kan uthule sitatets gyldighet og autenticitet. NRK framholder at praksisen også åpner for forhandlinger mellom journalist og kilde, også når det ikke er tvil om hva som ble sagt i intervjuet. Dette anser NRK som uheldig, og de opplever at «profesjonelle kilder og deres rådgivere prøver å utnytte dette forhandlingsrommet til å prøve å forskjønne, nyansere og til og med endre meningsinnholdet i sitater.»

NRK påpeker videre at dagens praksis kan skape usikkerhet blant uerfarne kilder som ikke er vant til systemet med å gjengi meningsinnhold: «Det kan igjen føre til at slike kilder føler at de har blitt misbrukt i saker, og praksisen kan dermed bidra til å svekke tilliten til medienes arbeidsmetoder og behandling av kilder.» NRK tar til orde for endringer i dagens sitatpraksis. Motargumentene blir vurdert, men avvises slik:

■ NRK transkriberer kontinuerlig sitater fra tv- og radiointervjuer, og ser det sjelden nødvendig å omformulere det som sies i tv-reportasjer eller debatter. Hvis et sitat er vanskelig, skrives det om til et indirekte sitat.

■ NRK antar at en ny praksis vil føre til at kilder formulerer seg mer presist, slik de gjør foran en mikrofon. Forhandlingsmulighetene reduseres, og et opptak vil være en forsikring for både journalist og kilde om korrekt gjengivelse.

NRK skriver at de er åpen for endringer i VVP 3.7, eventuelt en ny veileder om tolkning av punktet. De mener at en slik veileder i så fall skal tydeliggjøre at pressen plikter å gjengi meningsinnholdet i *indirekte sitater*, mens *direkte sitater* skal gjengis presist. Skillet mellom sitater som er skriftlige og sitater som er muntlige sitater, kan da synliggjøres ved hjelp av henholdsvis sitatstrek og anførselstegn.

Mot dette innspillet kunne man innvende at NRK er en stor, ressurssterk organisasjon, og at eventuelle endringer i sitatpraksis også må fungere for mindre aviser. Lydopptak og transkribering er arbeidskrevende. Det skal også nevnes at NRK er i en særstilling, fordi organisasjonen har tyngdepunkt mot lyd og bilde, og er vant med en sitatpraksis knyttet til video og direktesendinger. Samtidig gir dette NRK erfaringer som mange avisjournalister ikke har, og disse erfaringene kan være med på å modere frykten for en endret praksis.

Det generelle inntrykket fra intervjuene med pressen er at sitatpraksis varierer fra journalist til journalist, fra avis til avis, og mellom ulike typer intervjuer. Formuleringen om at et sitat skal «gjengi meningsinnholdet» i det som sies, gir et handlingsrom som utnyttes på ulike måter. Blant intervjuobjektene finnes det en frykt for konsekvensene av endring, særlig knyttet til forverret språk og større arbeidsmengde. Mange er likevel åpne for at en endring eller klargjøring er

nødvendig, og det finnes sterke talspersoner for en mer ordrett sitatpraksis. Disse er spesielt knyttet til større medier i hovedstaden, som VG, NRK og til dels Aftenposten, samt Morgenbladet og Dagens Næringsliv. Kanskje kan man se dette i sammenheng med at de følger globale medier fra det ledende, angloamerikanske språkområde tett, og at disse har den strengeste sitatpraksisen, men bildet er ikke entydig. Det er representanter fra både Dagbladet, NRK og Nettavisen som er motstandere av endring.

9.6 Holdningen hos kildene

Der journalister og redaktører er delt på midten i spørsmålet om å endre sitatpraksis, synes de intervjuede kildene å være mer skeptiske. Blant argumentene som anføres, er frykten for å miste kontroll over egne sitater, ha mindre mulighet til å endre sitatene sine i ettertid, og å virke mindre intelligent på trykk.

«Jeg foretrekker den norske tradisjonen. Den lar seg forsvare fordi det muntlige er så rotete, og det er viktig at teksten fungerer å lese for folk», sier **forsker Helga Eggebø ved Nordlandsforskning**.

«Jeg tror at da måtte jeg ha tenkt meg bedre om før jeg svarte. Sånn at jeg formulerte meg presist», sier **Rødt-politiker i Vågan, Gunnar Aarstein**.

«Journalisten får meg til å framstå smartere og bedre», påpeker **Frp-politiker Roy Steffensen**, som mener en ordrett sitering ville gjort at han brukte lengre tid på å svare.

«Uansett form bør journalisten legge vinn på at det som framstilles som sitat er et sitat i virkeligheten også. Det bør være så nært opp til virkeligheten som mulig», påpeker **PRIO-forsker Henrik Syse**, som allikevel ikke vil avvise en viss bearbeiding kategorisk: «Jeg prøver for egen del å være svært presis, men jeg vil likevel lese gjennom etterpå, fordi muntlig og skriftlig form er forskjellig. Jeg synes praksisen fra USA er litt pedantisk. Jeg synes det å kunne omformulere noe, kombinert med sitatsjekk, er helt greit.»

«Jeg ville jo helst vært presis når jeg snakker, og så blitt sitert ordrett. Men slik er det jo ikke», sier **tidligere idrettspresident Tom Tvedt**. Han mener det er godt å få sitatsjekk, slik at han kan få

«formulert seg slik intensjonen var». Han mener det ville blitt vanskelig om han skulle blitt sitert ordrett etter angloamerikansk mønster. «Som menneske tenker jeg høyt etterhvert som jeg lister meg fram til et resonnement. De eksakte ordene finner jeg ofte etterpå når jeg vet hvordan saken ble avsluttet.»

«Hvis journalisten ønsker å framstille deg som litt slumsete, gjengir de det du sier ordrett. Når du tenker høyt i et intervju, blir det jo halve setninger og en del 'hm' og 'eh'. Hvis journalisten ikke har en positiv innstilling til intervjuobjektet, kan de bruke det relativt stygt», påpeker **Per Haarr, assisterende rådmann i Stavanger kommune**. «Når du blir intervjuet, jobber du deg ofte inn i resonnementer, og du trenger litt tid på å formulere deg presist nok. Når du så får en sitatsjekk der du har lett litt etter resonnementene, er det vanskelig med sitatsjekk i etterkant. Du blir gjengitt på en lite flatterende måte, og når du påpeker dette, svarer de: Men du sa det jo, vi har det på bånd. Som intervjuobjekt blir du fratatt noe gjennom opptak», påpeker Haarr, som frykter at han ville måtte legge bånd på seg og tenke seg enda bedre om i et intervju, hvis han ble gjengitt ordrett.

«Journalistene skriver det jeg har sagt med færre ord», poengterer **Ap-politiker Anniken Huitfeldt**. Om hun skulle blitt sitert ordrett, ville hun måtte forberede seg bedre. «Jeg ville blitt litt vanskeligere tilgjengelig. Jeg hadde måttet tenke meg veldig godt om før jeg uttalte meg, og jeg hadde skrevet oftere ned hva jeg ville si. Jeg hadde lagd min egen talepunktliste, og lest opp fra den.»

I intervjuene med disse erfarne kildene kommer det fram en holdning om at de ville blitt «fratatt noe», hvis de skulle bli sitert ord for ord. En implisitt faktor i dette er sitatsjekk, da de antar at de ville få mindre mulighet til å endre sitatene sine i ettertid. Flere sier da at de til gjengjeld ville kreve å gi flere svar skriftlig.

«Det måtte bli mer skriftlighet. Gjengivelse av meningsinnholdet er ofte bedre enn det jeg sa», sier **konsernsjef Geir Isaksen i Vy**.

En angloamerikansk praksis «kan nok føre til at man kan bli mer forsiktig i første omgang, når du vet at dette kan ikke endres eller trekkes tilbake. Mer omhu. Det kan også øke tendensen til at det bare skal svares skriftlig, eller kvalitetssikres av en informasjonsrådgiver», sier **Venstre-politiker Guri Melby**. Hun legger samtidig til: «Utfordringen er at det åpner for forhandling mellom journalist

og intervjuobjekt om hva som ble sagt. Hvis det er ordrett og på teip, er det ikke mer å diskutere.»

Enkelte kilder som har negative opplevelser fra konkrete saker, ønsker selv en strammere sitatpraksis. **Astrid Arnøy, rådgiver i kunst og kulturformidling i Nordland fylkeskommune**, opplevde et kritisk og etter hennes mening upresist fokus på kunstprosjektet Bodø Bodyscape. «Før Bodø Bodyscape hadde jeg svart at å sitere meningsinnhold var tilstrekkelig, men etter dette vil jeg si at det er viktig å bli sitert ganske ordrett. Men det er forskjell på saker. I ikke-kontroversielle saker er det ikke så viktig», sier Arnøy. Hun hevder at hun fikk tilsendt en tekst til sitatsjekk med sitater hun aldri hadde uttalt, og at journalisten «la ord i munnen på henne». Arnøy sier på denne bakgrunnen at hun gjerne vil ha en amerikansk praksis, og at det «ville inngitt en større trygghet og tillit til mediene.»

Også **DNBs kommunikasjonsdirektør Thomas Midteide** er åpen for endringer: «De som etter min mening er råest på omskriving av sitater, er VG. Jeg har sittet nært journalisten og sett at han ikke skriver det konsernsjefen sier, men noe annet – noe journalisten tenker. Journalister intervjuer ofte egentlig seg selv, opplever jeg. De skriver ned det de skulle ønske kilden sa.» Midteide sier: «Vi er en internasjonal virksomhet. I USA er praksisen annerledes. De designer ikke om sitater i Financial Times. Jeg har sansen for at det eventuelt blir mer strengt. Det ville være ekstremt å skulle ta med all stamming og småord. Jeg er for riktig sitat, men å kunne ta bort småord.»

Blant de erfarne og uerfarne kildene som er blitt intervjuet av utvalget, er det kommet få tilbakemeldinger om ren feilsitering. Det synes som at den utbredte praksisen med sitatsjekk sørger for at dette holdes nede.

Et unntak blant intervjuene med uerfarne kilder, er **Kristin Bøhle, forfatter i Nasjonal digital læringsarena (NDLA)**. «Jeg fikk en telefon mens jeg var opptatt, og avviste journalisten. Gangen etter ringte journalisten når jeg var på skitur, og det var da jeg fikk spørsmål om en sak som skjedde for ni år siden. Jeg svarte at jeg ikke husket kildene, men at jeg ikke trodde at noe var feil. De skrev at jeg nektet å oppgi kildene. Det er bevisst feilsitering.» Hun sier at hun ikke visste at det hun sa, skulle på trykk, og at hun ikke var klar over at det var et intervju. Det ble ikke foretatt sitatsjekk.

Heller enn feilsitering, sier kilder at sitater er ordrette, men blir tatt ut av kontekst: «Jeg har opplevd at jeg har blitt sitert ordrett, men at spørsmålet har blitt endret på trykk. Da jeg tok det opp fikk jeg til svar at jeg ikke kan gjøre noe med det – kun mine egne sitater,» sier **Anne Lise Ådnøy, biskop i Stavanger**.

«Ingenting er ukorrekt, men det er tatt ut av konteksten og sin sammenheng. Én setning av fem er kanskje tatt med. Det blir slett ikke et riktig bilde eller inntrykk», sier **Siv Stuedal Sjøvold, rådmann i Tolga kommune** under VGs «Tolga-sak».

Disse tilbakemeldingene speiles også i redaktørenes erfaringer. «Dette kommer tilbake til debatten om sitatstrek, at nyansene forsvinner når man trekker sammen. Noe blir *lost in translation*», sier ansvarlig redaktør Sigvald Sveinbjørnsson i BA.

«Det er ofte klager. Fordi det er forbehold eller forutsetninger i svaret som ikke er tatt med, og svaret blir intetsigende. Eller det er klippet sammen setninger som ikke hører naturlig sammen og meningsinnholdet blir annerledes», sier programredaktør Kyrre Nakkim i NRK.

Ap-politiker Anniken Huitfeldt sier at det «veldig ofte står at jeg sagt ting som jeg ikke egentlig har sagt, og disse sitatene kan bli hengende ved deg. De kan søkes opp på nettet senere. Det er kanskje bare en liten del av noe du har sagt. Det er altså ikke sitatfusker, men etterlatt inntrykk blir noe annet enn det du har sagt.» «De tillegger deg også en emosjonell vinkling. De skriver 'raser' eller 'sjokkert'. Sitatet kan være riktig, men ikke den emosjonelle vinklingen.» Huitfeldt påpeker et særlig problem i det at intervjuobjektets bekreftelser på journalistens spørsmål blir omgjort til sitater. «Noe av det første jeg lærte da jeg ble AUF-leder var at jeg aldri måtte svare 'ja' på et spørsmål fra en journalist for da går jeg også god for innholdet i spørsmålet. Og så blir det satt en sitatstrek foran det opprinnelige spørsmålet og gjort om til et sitat fra meg. Jeg tror ingen lesere skjønner dette.»

Flere kilder har slike erfaringer. «Journalisten prøvde å legge et sitat i munnen på meg. Hun gjorde oppmerksom på det, og ba meg si ja eller nei til dette. Jeg sa nei», sier forsker Helga Eggebø.

«Jeg ble for eksempel bedt om å kommentere dyrking av medisinsk cannabis i Norge. Det

sa jeg at vi bør vurdere. Og så hadde de et avslutningsspørsmål om dette kunne være næringsvei for pelsdyrbønder. Da ble det tolket som at 'Venstre-politiker vil at pelsdyrbønder skal dyrke hasj'. En morsom sak for TV2, men det var journalisten som hadde den ideen», sier stortingsrepresentant Guri Melby.

Flere redaktører og journalister nevner uoppfordret dette problemet, og mener det må slås ned på. «Hvis noen for eksempel spør, 'liker du grønne epler, du?' og du svarer ja, kan du få et oppslag som 'Elsker grønne epler'. Det kommer oppslag med 'rykker ut og sier at...', mens det som er sagt bare er en respons på et spørsmål. Og denne type informasjon er viktig for publikum å få», sier programredaktør Kyrre Nakkim i NRK.

«Mange journalister omformer spørsmål til sitat. Dette er det viktig å jobbe mot», sier journalist Eilif Aslaksen i NRK Sápmi.

«Vi prøver å holde sitatene tett opp mot det som faktisk ble sagt, men ser at det syndes mot at journalistens spørsmål blir omgjort til svar. Her må vi skjerpe oss», sier ansvarlig redaktør Tove Lie i Khrono.

«Det kan bli svært misvisende å lage svar av spørsmål i kontroversielle saker. Vi bør skrive det om slik: 'på spørsmål om, svarer X'», sier Hanna Relling Berg, ansvarlig redaktør i Sunnmørsposten.

Dette nevnes også som en problemstilling i tittelbruk. Som nevnt ønsket PFU å stramme inn på denne praksisen i 2015. «Hvis vi lager en sammentrekning i tittelen som er journalistens spørsmål eller ord lagt i munnen på kilden, så får vi problemer. Vi møter kilden igjen dagen etter», sier ansvarlig redaktør Sigmund Kydland i Tønsbergs Blad.

«Vi må være ryddigere når vi bruker sitatstrek. Mer presis gjengivelse av det som blir sagt, og vi må klargjøre kontekst, for eksempel spørsmålet. Om det er ledende eller ikke. Diskusjonen blir satt på spissen når det gjelder titler. Av og til skal disse titlene oppsummere meningsinnhold som om det var et sitat. Det er en skummel øvelse. Sitat i tittel bør være ordrett», påpeker ansvarlig redaktør Helge Nitteberg i Nordlys.

9.7 Utvalgets vurdering

VVP 3.7 fastslår at pressen skal gjengi «meningsinnholdet» i intervjuobjektets uttalelser. Dette ordet gir rom for tolkning. Det er et sammensatt ord som ikke er definert i de norske ordbøkene, det er derfor ikke klart avgrenset hvor «meningsinnhold» begynner og slutter. Det er samtidig klart at ordet ikke sikrer noe forpliktende forhold mellom det som er blitt sagt i et intervju, og det som kommer på trykk. Det står på den måten i motstrid til neste setning, som slår fast at «direkte sitater skal gjengis presist».

Den litt uklare forpliktelsen til å gjengi «meningsinnhold», kan ikke gjenfinnes i noen annen etikkplakat noe sted i verden, i hvert fall ikke som utvalget er kjent med. Det er samtidig åpenbart ut fra intervjuene at ordbruken åpner for flere ulike tolkninger.

For det første snakker journalister om at de «hjelper intervjuobjektene til å uttale det de egentlig ønsker å si». De får kildene til å framstå «smartere og bedre», journalistene «forbedrer utsagnene», mens kildene selv «forskjønner» sine utsagn.

For det andre åpner ordets vaghet for at redaksjoner kan trekke sammen substansen i et sitat eller et innlegg til en sitattittel som aldri har vært uttalt, og som ikke kan gjenfinnes i noen sak. PFU påpekte som kjent i 2015 at dette er uheldig.

For det tredje åpner klarheten for at et bekreftende svar på et utsagn fra journalisten omformes til et sitat. På sett og vis er «meningsinnholdet» da formidlet, men det strider mot kildenes følelse av rettmessighet og gir et misvisende bilde til offentligheten.

Kildeutvalget vil understreke at det er viktig å verne om sammenhengen mellom det som er uttalt i et intervju, og det som publiseres som et sitat. Dette er særlig viktig i en tid der det stadig stilles spørsmål ved pressens troverdighet.

Kildeutvalget mener at:

- ❖ Alt som framstår som et muntlig sitat i en tekst, må være uttalt muntlig.
- ❖ Alt som utstyres som et sitat i en tittel, må kunne gjenfinnes i teksten.
- ❖ Alt som siteres, må være kildens egne ord, ikke bekreftelser på spørsmål fra journalisten. I stedet for å legge ord i munnen på kilden, bør journalisten spørre hvordan vedkommende selv vil formulere det.

Det er heller ikke uproblematisk å tillegge intervjuobjektet en emosjonell holdning det ikke er dekning for i virkeligheten. Hvis kilden snakker med innestemme, er rolig og avbalansert; kan du da skrive at vedkommende raser? «Sier» er kanskje et kjedeligere begrep, men hvis det ikke er noe raseri, sjokk eller rystelse å spore, er det i hvert fall mer tro mot virkeligheten. Å sitere et intervjuobjekt handler om å formidle så presist som mulig det vedkommende faktisk sier, uttrykker og mener. Uten å forme, vri eller fargelegge.

Kildeutvalget har gjennom alle intervjuer og øvrige funn kommet fram til at dagens sitatpraksis er for slapp og at den også praktiseres svært ulikt. For noen er det faktiske sitatet allerede svært forpliktende, mens andre mener det er et ganske stort rom for justering. Vi har også sett flere ferske eksempler på sitattitler, der ordlyden i tittelen ikke er å gjenfinne noe sted i artikkelen – et konstruert sitat. Alt dette peker i retning av et behov for innstramning.

Ordlyden i VVP om at «direkte sitater skal gjengis presist» bør altså bli mer forpliktende. Ordet «presis» er i norske ordbøker definert i betydninger som «kort og klar», «tydelig», «punktlig» og «nøyaktig». I språklig sammenheng er det vanskelig å tolke dette på noen annen måte enn «ordrett».

At bærende ord er riktig gjengitt, vil ikke kvalifisere til karakteristikken «presis». Det er heller ikke mulig å sitere en kilde «presist», og samtidig pynte på, forskjønne, manipulere eller endre på det som ble sagt. «Presis» sitering innebærer at man bruker de samme ordene som intervjuobjektet har brukt, og ikke legger til egne ord eller gjør egne sammentrekninger.

Allikevel er det, også blant de mediene som praktiserer en restriktiv sitatpraksis, åpnet for å ta vekk overflødige ord eller setninger (Reuters), legge til fulle navn og ta vekk uvedkommende setninger (The New York Times), utelate interjeksjoner og fjerne dårlig grammatikk samt 'um' og 'ehem' (The Guardian) og ta vekk lydhermende ord og uriktigheter (Le Monde).

Det går an å tillate dette, og samtidig fastholde den lojale forbindelsen mellom intervjuobjektets utsagn og det som gjengis som et muntlig sitat. Det er sjelden journalistisk relevant å gjengi rene skrivefeil, talefeil, grammatiske feil eller faktiske feil.

Fra motstandere av en mer restriktiv linje har det vært anført at presise sitat kan gi dårligere språk. Dette argumentet utlignes imidlertid av at alternativet til sitering ofte er parafrasering, som i de aller fleste sammenhenger gir et bedre språk. Dette samsvarer også med journalistikkens oppdrag: Å formidle på en forståelig måte til offentligheten. Utvalget er ikke kjent med dokumentasjon som tilsier at britiske og amerikanske medier har dårligere språk enn for eksempel de norske.

Et annet motargument mot en restriktiv siteringspraksis handler om kildenes muligheter til å forme sine uttalelser i ettertid. Flere av de intervjuede kildene sier at de kanskje vil bli mer restriktive med å gi muntlige intervjuer hvis de ikke selv kan forme sitatene sine i sitatsjekk. Samtidig er det skepsis blant journalister og redaktører til det «forhandlingsrommet» som er oppstått rundt sitater. Til dette vil utvalget påpeke at det ikke er noe problem for journalistikken at kildene føler at de må forberede hva de skal si. I stedet vil det være klargjørende for begge parter at de sitatene som leveres, skal framkomme i intervjuet.

For øvrig vil det fortsatt være full adgang til samtaler på bakgrunn, eller off the record. Hvis man ønsker kan man til og med bli enige i ettertid om hva som skal siteres fra en slik samtale. Dette vil spesielt være aktuelt i sensitive saker, eller med urutinerte kilder. Hvis et sitat er kommet til i en e-postkorrespondanse etter intervjuet, er det imidlertid redelig overfor leserne å presentere det som nettopp dette – et skriftlig sitat, sendt på e-post.

I diskusjonen har det også vært uenighet om hvorvidt man bør gå over til bruk av anførselstegn i stedet for sitatstrek. Som vi har sett av praksis, er sitatstrek en særnordisk konstruksjon. I Sverige tenderer man, som i Norge, mot å bruke anførselstegn til sitat fra skriftlige kilder, og sitatstrek for å gjengi tale, men det er ikke et absolutt skille. Burde et slikt skille innføres? Dette kunne klargjøre hva som var skrevet tekst og hva som var tale. Samtidig vil det bli forvirrende når en kildes muntlige utsagn siteres som del av en setning, fordi sitatstreken fordrer linjeskift, og dermed en stopp i språklig flyt. Utvalget ser ikke gode nok grunner til å innføre noe formelt skille mellom anførselstegn for tekst og sitatstrek for tale. Å avskaffe sitatstreken anses som et stort inngrep i norsk språklig tradisjon, og har per i dag ikke stor støtte i redaksjonene.

Uavhengig av dette er det et selvstendig poeng at man bør gjøre det klarere enn i dag hvorvidt et sitat er framkommet skriftlig. Som gjengitt i gjennomgangen av nordisk sitattradisjon, mener det danske fagbladet Journalisten at det skal framgå overfor leserne hvis en kilde ikke vil stille til et muntlig intervju, om en kilde bare vil svare skriftlig, om et sitat kommer fra en pressemelding, og om en talsperson har gitt sitatet på vegne av kilden. Ordet «sier» skal bare brukes hvis man faktisk har snakket med kilden i et muntlig intervju. Dette bør gjøres til praksis også i Norge. Man vil da utvise større åpenhet overfor leseren, og samtidig gjøre det litt vanskeligere å ty til det for journalistene uønskede e-postintervjuet. Om en kilde krever å få skrive om sitatene sine i en sitatsjekk, bør det også kunne nevnes at sitatet er lagt til i ettertid.

Utvalget vil derfor foreslå en presisering i Vær varsom-plakatens punkt 3.7. Denne vil medføre at den nye formuleringen lyder:

«Pressen har plikt til å gjengi meningsinnholdet i det som brukes av intervjuobjektets uttalelser i indirekte sitater. Direkte sitater skal gjengis presist.»

10. Krav til dokumentasjon

«Ingen av samtalene med Sofie er tatt opp. Det er derfor umulig med sikkerhet å dokumentere hva som er sagt i noen av samtalene mellom journalist og kilde.»

VGs interne evaluering

10.1 Fravær av dokumentasjon

KILDEUTVALGET HAR FÅTT flere innspill om behovet for strengere krav til dokumentasjon, spesielt i kontroversielle saker. Det er flere måter å dokumentere det journalistiske arbeidet på. Det har vært diskutert i utvalget hvorvidt man bør pålegge journalistene, eventuelt redaksjonene, selv å kunne dokumentere alle sitater de publiserer. Dette vil kunne rydde opp i en del ullen praksis. Hvordan man dokumenterer sitatene ville være opp til journalisten selv – via lydopptak, e-postbekreftelse eller utfyllende notater. At sitatene er dokumentert bør være del av en god journalistisk arbeidsmetode.

Å føre noe slikt krav inn i for eksempel Vær Varsom-plakaten vil på den annen side gjøre den journalistiske arbeidshverdagen mer komplisert, fordi man ville kunne blitt klaget inn, ikke bare for feilsitering, men også for ikke å ha tatt vare på notatene sine. Det finnes også sitater som kan være vanskelig å dokumentere som sådan, for eksempel utsagn som journalisten overhører/bevitner. Hva som er hensiktsmessig i hver enkelt situasjon, må det være opp til redaksjonen å vurdere.

Pressens Faglige Utvalg ender rett som det er uten konklusjon på enkelte klagepunkter, fordi klager og redaksjon er uenige om detaljer som ikke kan dokumenteres. Det samme gjaldt også i dansevideo-saken i VG.

Det hersker svært ulike holdninger rundt skriftlige notater fra et intervju. Selv om mange tar gode og presise notater, er det også vanlig å høre journalister si at de etter kort tid knapt kan lese hva de selv har skrevet. Selv om man i utgangspunktet har grunnleggende tillit til at enhver journalist er etterrettelig i sine skriftlige notater, åpner disse for så mange unøyaktigheter at vi ikke kan hvile på en notatblokk som offisiell dokumentasjon. Er det tvil og diskusjoner etter intervju med en kilde, kan med andre ord en skriftlig sitatsjekk sørge for viktig dokumentasjon.

10.2 Lydopptak som dokumentasjon

Rutinene rundt lydopptak av samtaler og intervjuer med kilder viser seg å variere sterkt i norsk presse. Nyhetsredaktør Erik Stephansen i Nettavisen forteller at «noen bruker det alltid, andre bruker det aldri, noen bruker det av og til. Vi legger oss ikke opp i det.» Dette utsagnet representerer dagens praksis i de fleste norske mediehus. Det mangler klare interne instruksjoner i redaksjonene, og vurderingen overlates som oftest til den enkelte journalist i hver enkelt sak.

Som *dokumentasjon* er lydopptak åpenbart et godt verktøy. Flere journalister påpeker at det er god hjelp i et lydopptak på flere områder; både for å kunne sitere korrekt, men også for å kunne bevise i ettertid hva som faktisk ble sagt.

Personvernforordningen og andre lovreguleringer hindrer ikke bruk og lagring av lydopptak i journalistisk øyemed, men det påhviler hvert enkelt mediehus å ha gode rutiner for behandlingen. Her er det flere hensyn å ta, både til beskyttelse av eventuelle anonyme kilder og faren for at lydopptak kommer på avveie dersom de blir liggende på journalistens mobiltelefon.

Et annet moment knyttet til lydopptak, er hvorvidt man informerer kildene om at samtalen blir tatt opp. Her varierer både praksis og holdning. Noen sier fra, noen gjør det ikke. Kildene sier at de ikke vet om journalistene tar opp eller ikke, og at praksis vedrørende informasjon om dette varierer. Det er særlig telefonintervju, der en eventuell opptaker ikke kan sees, det hersker usikkerhet om. Her spriker også praksis og holdninger blant journalister. Enkelte forteller at de bruker lydopptak i telefonsamtaler som en slags notattekniikk, og at de ikke synes de trenger å gjøre oppmerksom på det, andre mener man må si fra:

«Jeg bruker det ikke i telefonintervjuer. Men hvis jeg gjorde det, ville jeg følt meg forpliktet til å si at samtalen blir tatt opp.»

Journalist Bjørn Haugan, VG

«Ja, det er jeg streng på at de skal få beskjed om.»

Ansvarlig redaktør i Khrono, Tove Lie

«Sjelden, fordi det er veldig tidkrevende. Har tenkt at jeg må gjøre det mer, for dokumentasjonens skyld. Har brukt det mest hittil for å sjekke opplysningene i kompliserte saker. Etter VG-saken har jeg lastet ned en app for å ta opp telefonsamtaler.»

Journalist Hilde Nyman, Kampanje

Husreglene til Fædrelandsvennen er et eksempel på eksisterende holdninger:

*«Det er imidlertid et skille mellom skjulte opptak ment for publisering, og det å gjøre opptak av egne telefonsamtaler for dokumentasjon av egen arbeidsprosess. Slike opptak kan ha stor verdi dersom det oppstår strid om hvorvidt premissene for intervjusituasjonen var etablert. Dersom man gjør slike opptak, ofte kalt 'elektronisk notering', skal man opplyse om dette *hvis intervjuobjektet spør.*»* (Uthevet av Kildeutvalget)

VGs kildemanual legger seg på samme linje:

«Hverken lovverket eller presseetikken pålegger deg å opplyse om at du tar opp en samtale med dette utgangspunktet, men dersom kilden spør deg om du tar opp samtalen, skal du alltid svare ærlig og forklare bakgrunnen for hvorfor du gjør det.»

10.3 Utvalgets vurdering

Kildeutvalget har diskutert dette spørsmålet i lys av det grunnleggende behovet for å skape tillit. I et avklart intervju eksisterer en forståelse av at alt man sier kan offentliggjøres. Det kan dermed argumenteres for at et lydopptak fungerer på samme måte som en notatblokk; som et hjelpeverktøy for journalisten. I dette perspektivet kan man argumentere for at det ikke bør etableres et krav om å informere spesielt om at samtalen blir tatt opp.

Til tross for at man ikke er juridisk forpliktet til å informere om at man gjør lydopptak av en samtale man selv er med i, oppfattes det som god folkeskikk å gjøre det. Flere kilder sier at de opplever det som et tillitsbrudd hvis de ikke blir informert om at samtalen blir tatt opp. Nettopp på grunn av det uomtvistelige beviset et lydopptak potensielt kan være, oppleves det helt annerledes enn notater som journalisten tar for hånd eller på maskin. Det bør derfor være god presseskikk å opplyse om at lydopptak brukes, og anse denne informasjonen som en del av det å gjøre premissene klare, enten det dreier seg om en bakgrunnsamtale eller en intervjusituasjon.

Dersom man står ovenfor en kontroversiell sak og en potensielt betent situasjon, bør redaksjonen sørge for å kunne dokumentere hva man er blitt enige om. Dansevideo-saken har vist at enkle notater har liten verdi når ord står mot ord. Det er flere måter å dokumentere det journalistiske arbeidet på, og hva som er hensiktsmessig i hver enkelt situasjon, må være opp til redaksjonen.

Forslag til ny formulering i VVP 3.3, ny tekst er understreket:

«Det er god presseskikk å gjøre premissene klare i intervjusituasjoner og ellers overfor kilder og kontakter. Dette gjelder også opptak av samtaler. Avtale om eventuell sitatsjekk bør inngås i forbindelse med gjennomføring av intervjuet, og det bør gjøres klart hva avtalen omfatter og hvilke tidsfrister som gjelder. Redaksjonen selv avgjør hva som endelig publiseres.»

Dette kommer i tillegg til et annet forslag til endring av samme punkt, som vil bli diskutert i kapittel 11. Fullstendig forslag til nytt punkt 3.3 blir presentert i kapittel 14.

11. Sitatsjekk

11.1 Internasjonale standarder

I 2012 PUBLISERTE THE NEW YORK TIMES en artikkel om praksisen til Barack Obama og Mitt Romneys valgkamporganisasjoner rundt sitatsjekk. «Sitatene kommer tilbake i redigert form, strippet for fargerike metaforer, muntlig språk og alt som er så mye som litt provokativt. De sendes med e-post fra Obamas hovedkvarter i Chicago til reportere som har intervjuet valgkampmedarbeidere på en betingelse: pressekontoret har vetorett over hvilke uttalelser som kan siteres og gjengis under fullt navn». Artikkelen beskrev en gradvis utglidning av sitatsjekk og -godkjenning, som begrenset journalistenes handlefrihet og ga større makt til informasjonsrådgivere og andre som søkte å styre journalistikken.

Artikkelen, og kritikken mot praksisen som hadde utviklet seg, førte til at flere nyhetsorganisasjoner gjennomgikk sin praksis med sitatsjekk. Talsmenn for Los Angeles Times, nettavisen BuzzFeed og nyhetsbyrået Associated Press uttrykte motstand mot praksisen. En talsperson for Reuters kalte den «totalt uakseptabelt»: «Med unntak av noen helt spesielle tilfeller, der det stilles eksepsjonelt store krav til presisjon og forståelighet, betrakter Reuters praksisen med å la kilder godkjenne og i sitt vesen endre sitater som totalt uakseptabel.»

Fra The New York Times redaksjonsledelse ble det sendt ut et notat som slo fast at sitatsjekken hadde gått for langt. Praksisen risikerte å gi et inntrykk av at redaksjonen ga kildene for mye kontroll over artiklene, slo notatets forfatter fast. «I sin mest ekstreme form, inviterer det til upassende innblanding fra informasjonsmedarbeidere og andre som går langt utover de tradisjonelle forhandlingene mellom reporter og kilde rundt et intervju». Fra nå av skulle New York Times reportere si nei når en kilde ba om sitatsjekk som en forutsetning for et intervju. Avisen ville styrke journalistenes makt i møtet med kildene, og hjelpe journalistene med å motstå kildenes makt.

Denne skepsisen mot sitatsjekk kan gjenkjennes i etikkplakatene til en rekke nyhetsbyråer og internasjonale kvalitetsmedier. Nyhetsbyrået **AFP** slår i sine interne regler fast at «vi sender aldri teksten fra et intervju eller sitater til sitatsjekk, selv om vi kan gjen-kontakte personer for klargjøring av fakta eller uklare sitater.»

Los Angeles Times skriver i sin etikkplakat at utskrevne eller elektroniske kopier av artikler ikke skal sirkuleres utenfor redaksjonen før publisering. Hvis medarbeidere ønsker å lese gjennom sitater eller bestemte passasjer for kilder for å forsikre presisjon, skal de konsultere en redaktør før de gjør det.

Buzzfeed slår i sin etikkplakat fast at det generelt er forbudt for journalister å gjennomføre sitatsjekk med kildene, eller la kilder lese en artikkel før publisering. Av høflighet og velvillighet, eller for å dobbeltsjekke arbeidet sitt, kan en reporter likevel tillates å ringe eller sende e-post til en kilde for å beskrive hvordan de blir sitert i en artikkel. BuzzFeed gjør også unntak for land der sitatsjekk er innarbeidet som en norm, men journalisten skal da i første omgang nekte, og deretter snakke med en redaktør før man eventuelt går med på sitatsjekk.

Sørafrikanske **Mail & Guardian** slår likeens fast at «vi tillater ikke kilder å gjennomgå våre artikler før publisering. Noen ganger er det imidlertid tilrådelig å sjekke tilbake for å forsikre presisjon i teknisk komplisert informasjon, sitater og annet.»

Utenlandske korrespondenter i Norge er preget av dette internasjonale bildet, og finner norsk praksis fremmed. **Richard Milne fra Financial Times** sier at «hele poenget med journalistikk er å speile det som blir sagt. Å gi kontroll til den som har makt, det er mitt problem med sitatsjekk.» Han forteller at han gjorde et intervju i Oslo med en kilde som stilte absolutt krav om sitatsjekk. Han endte da med ikke å publisere intervjuet. Han gjør unntak i noen få tilfeller der språk er et problem, for eksempel hender det at han gir sitatsjekk til kilder som snakker dårlig engelsk.

Pierre-Henry Deshayes fra AFP sier han forsøker å unngå sitatsjekk, ikke bare fordi dette er en regel hos arbeidsgiveren, men også fordi det er tidkrevende, og det er viktig for nyhetsbyråene å få saker ut raskt. Så lenge sitatene blir gjengitt ordrett, ser han heller ikke at sitatsjekken har noen funksjon. Han forsøker å forklare dette til norske kilder, at sitatene er ordrette, men i tilfeller der han forstår at sitatsjekk er svært viktig for kilden, hender det at han gjør unntak. Han legger til at han samtidig ser behovet for sitatsjekk i Norge, på grunn av den mer omtrentlige sitatpraksisen: «Når mange meninger blir tillagt en person, bør personen få gå gjennom hvordan han er blitt tolket.»

Henrik Pryser Libell, som jobber for The New York Times og andre medier i Norge, sier at sitatsjekken kan skape problemer når utenlandske korrespondenter besøker Norge. Dette fordi det blant norske kilder, også høytstående politikere, finnes en forventning om at de vil få sitatsjekk. «Mitt dilemma er at forventningene i norsk tradisjon er annerledes», sier Pryser Libell. Da kan det oppstå konflikt i ettertid. De norske kildene har en forventning om at de kan flikke på sitatene og legge til momenter i ettertid. «Ifølge de amerikanske reglene, i alle fall New York Times sin policy, skal du skrive hva vedkommende sa, og hvis noe blir lagt til etterpå, kan du legge til setningen og føye til forklaringer som «skriver han/hun i en e-post etterpå». Det hender også at journalistene sjekker oversettelsen av et sitat med kilden, for å være sikre på at ingenting gikk tapt i oversettelsen.

Asaki Abumi, som jobber for en rekke japanske medier i Norge, er kritisk til den norske sitatsjekken, skriver hun i en e-post: «Kort sagt, norske sitatregler tolkes ofte som sensur i Japan. Jeg publiserer ikke når politikernes rådgiver har endret hva politikere sa. Ellers skriver jeg at det finnes annen type sitatregler i Norge og de har sjekket og endret hva de sa.»

At sitatsjekk som system kan få et noe autoritært preg, klargjøres også av en av journalistene fra nettverket Investigate Europe som har svart på utvalgets spørreundersøkelse. **Wojciech Ciesla, som er tilknyttet avisen Gazeta Wyborcza**, opplyser at sitatsjekk i Polen er gjort obligatorisk. Dette stammer fra presselovgivningen fra 1984, og blir jevnlig oppdatert. Ciesla opplyser at sitater fra myndighetspersoner i Polen må «autoriseres». Kilden har da en lovfestet frist på seks timer til å godkjenne sitatene. For magasiner

er autoriseringsperioden 24 timer. Hvis kilden ikke svarer innen denne fristen, eller nekter å svare, kan sitatet trykkes. Hvis fristen overholdes, kan kilden derimot gjøre de endringer den ønsker. Journalisten har dessuten en plikt til å informere alle kilder om denne autoriseringsretten. Dette kan lede til komplikasjoner, ettersom ikke alle intervjuer og kildesamtaler ender i sitater på trykk, og journalisten uavhengig av dette må informere intervjuobjekter om alle rettigheter før intervjuet starter. Det er ikke krav om at kilder siteres ordrett. Det er tilstrekkelig at meningsinnholdet gjengis, men sitatene bestemmes altså i stor grad under «autoriseringen».

Intervjuene med europeiske journalister viser også nasjonale forskjeller. Tyskland virker å ha en mer innarbeidet sitatsjekk-tradisjon enn de angloamerikanske landene. Journalist **Nico Schmidt** opplyser for eksempel at et typisk «1:1-intervju», eller et spørsmål-svar-intervju, ofte blir sitatsjekket før publisering, og noen kilder setter det som betingelse for å stille.

I franske medier finnes det ulike praksis, med forskjeller både mellom journalister og mellom avishus. En avis som **Le Nouvel Observateur** aksepterer for eksempel i sin etikkplakat at intervjuobjekter får lese utkast for å unngå misforståelser. Det presiseres imidlertid at det er opp til redaksjonen å akseptere eller avslå endringsforslag.

I etikkplakaten til nederlandske journalister heter det at «journalister som lar kildene i en artikkel få mulighet til å gå gjennom artikkelen på forhånd – for å korrigere faktiske feil og fjerne uklarheter – står fritt til å bestemme hvorvidt tilbakemeldingene skal inkorporeres i artikkelen.»

Den finske etikkplakaten slår i sin artikkel 18 fast at det er greit å gi etter for et intervjuobjekts ønske om å lese sine uttalelser før publisering, hvis tiden tillater det. Det presiseres imidlertid at dette bare gjelder intervjuobjektets egne utsagn, og at de bestemmende journalistiske avgjørelsene ikke skal overlates til noen person utenfor redaksjonene.

Etikkplakatene som nevner sitatsjekk spesielt, har med andre ord ofte fokus på at den må holdes innen visse grenser. Fordi spørsmålet inngår i en maktkamp mot aktører som søker å påvirke innhold i sitater og artikler for øvrig, har flere medier satt

opp klare formelle grenser for virksomheten, som journalister kan vise til.

Avisen **Politiken har i Danmark** utmerket seg med en positiv holdning til sitatsjekk, og formulerer det slik: «Politikens journalister bør, når det er praktisk mulig, tilby kilder at de kan få opplyst hva de siteres på, og i hvilken sammenheng det inngår i artikkelen. Kilder som ønsker å få opplyst hva de siteres på skal som utgangspunkt få ønsket oppfylt. Faktiske feil og betydelige misforståelser skal rettes. Der er ikke snakk om godkjenning av sitater, og kilder har ingen innflytelse på artikkelens innhold og vinkling.»

Det danske fagbladet Journalisten godtar også at kilder kan få intervjuer til gjennomlesning, men stiller flere forbehold: «Avtalen omfatter kun faktiske feil og forståelsesfeil og kun personlige sitater. Ordet 'godkjenning' aksepteres ikke.» Det slås videre fast at sitatene er underlagt journalistenes rett til redigering, og ikke kan trekkes tilbake. Journalisten kan forelegge sitatene per telefon eller e-post. Uansett skal formålet med sitatsjekken opplyses, og det skal settes en rimelig tidsfrist avhengig av dødlinjer – denne skal det holdes fast ved. En kilde skal ikke kunne se andres sitater, med mindre det er snakk om spesielle saker der kilden opptre alene, for eksempel portrettintervjuer. Det er kun faktiske feil og klare misforståelser som kan endres. «Forslag om tilføyelser kan tas med, hvis det er åpenlyst at en sammenheng framstår uklar eller forvansket. Endringer i språk og formuleringer avvises, såfremt journalisten har gjengitt utsagnene lojalt og presist.» Det presiseres at kilden ikke skal kunne påvirke valg eller vinkling i artikler, og at sakene kan bli forkortet i redigeringen i ettertid.

11.2 Sitatsjekk på norsk

Kildenes rett til å kontrollere, endre og eventuelt trekke sine uttalelser, har endret seg med tiden. I 1954 slo PFU i en prinsipputtalelse fast at bordet *ikke* fanger: «Den som uttaler seg må ha full adgang til å ta i seg igjen hva han kanskje i ubetenksomhet har sagt, og det er ofte tilfelle at synspunkter blir noe modifisert i løpet av en samtale.»

Både i 1978 og 1981 slo PFU fast at intervjuer ikke skal offentliggjøres mot den intervjuedes uttrykte vilje. Kildene skulle også ha adgang til å ombestemme seg, selv om de først hadde godkjent teksten. I en kjennelse fra 1988 skrev PFU at en

journalist ikke hadde noen plikt til å forelegge manuset for intervjuobjektet, men at journalisten pliktet å holde en inngått avtale om gjennomlesning. (Michaelson 1998)

I 1992 avga utvalget en ny prinsipputtalelse, som bekreftet at prinsippet om kildens kontroll lå fast: «Hovedregelen er at intervjuobjektet har råderett over sine egne uttalelser og må kunne endre disse inntil det tidspunkt det av produksjonsmessige grunner er umulig å omredigere teksten.»

Men noe var kommet i bevegelse: Nå mente PFU at redaksjonen i noen tilfeller kunne avvise ønsker om å endre det faktiske innholdet «i vesentlig grad». For at redaksjonen skulle kunne nekte intervjuobjektet å trekke eller vesentlig endre sine uttalelser, måtte tre vilkår være oppfylt: Kilden måtte være et rutinert intervjuobjekt, opplysningene måtte være av samfunnsmessig betydning og sitatene måtte være en korrekt gjengivelse av det intervjuobjektet hadde sagt.

Her dukker det altså opp et skille mellom rutinerne og urutinerte kilder, en vurdering av hvor viktig innholdet i sitatene er, og et krav om at kilden skal gjengis korrekt. Disse tre punktene dominerer også dagens debatt om forholdet til kildene.

Denne prinsipputtalelsen ble imidlertid bare stående i to år før den ble opphevet.

Norsk Redaktørforening ville fjerne det de karakteriserte som «kildenes vetorett». Det var en utbredt oppfatning blant både journalister og redaktører at muligheten til å trekke eller omformulere avgitte sitater, ble misbrukt av maktpersoner til å manipulere pressen. Politikere ga intervjuer som en slags prøveballong, fikk det til gjennomlesning og endret uttalelsene når de så vinklingen.

Vær Varsom-plakaten var moden for en grundig revisjon. Et utvalg i Norsk Journalistlag hadde foreslått en bestemmelse om at «kildene skal gjøres kjent med at de har rett til å vite hvordan de blir gjengitt», altså en klar opplysningsplikt om muligheten for sitatsjekk. Hovedstyret i Norsk Presseforbund var imidlertid ikke klar til å gå så langt. I 1994 fikk Vær Varsom-plakaten en mykere formulering: «*Det er god presseskikk å gjøre premissene klare i intervjusituasjoner og ellers i forhold til kilder og kontakter.*»

Det er den samme formuleringen som innleder punkt 3.3 i dag.

Odd Raaum skriver at dette i og for seg bare var en kodifisering av en uskreven regel, men at det for kildene var viktig å få stadfestet at det var den profesjonelle parten – journalisten – som hadde plikt til å klargjøre premissene. Kildene skulle ikke behøve å spørre spesifikt om de ble intervjuet. Men samtidig som man innførte et påbud om å gjøre premissene klare, ble kildens råderett over egne uttalelser fjernet, ved at prinsipputtalelsen fra 1992 ble opphevet. Som Raaum skriver: «Pressen hadde erkjent prinsippet om en (uspesifisert) orienteringsplikt, men hadde til gjengjeld markert at kilden ikke lenger hadde noen generell angrefrist.» (Raaum 1999)

Endringen kom altså for å hindre manipulering fra erfarne kilder. Samtidig mistet uerfarne kilder det sikkerhetsnettet som vetoretten hadde gitt dem. De var avhengige av at journalisten fortalte dem at de kunne be om sitatsjekk, og de hadde ikke lenger noen garanti for å kunne endre eller trekke uttalelsene. Den nye Vær Varsom-plakaten inneholdt heller ikke noe eksplisitt påbud om å tilby sitatsjekk, bare det Raaum kaller en uspesifisert orienteringsplikt, samt en formulering om at en *eventuell* sitatsjekk skal avtales i forkant av intervjuet (punkt 3.3). Fordi kildens kontroll over egne uttalelser ble svekket, kom formuleringen om at «*direkte sitater skal gjengis presist*» inn i punkt 3.7. Nå var det opp til journalisten å sørge for at et sitat faktisk var et sitat.

Svein Brurås skriver at endringene som ble vedtatt i 1994, var preget av en kontraktstenkning der de to parters retter og plikter ble veid mot hverandre, og at man fant et balansepunkt som skulle være rettferdig for begge parter. «I bunnen ligger at kilde og journalist har ulike interesser. Det er viktig å sikre og styrke journalistens posisjon i kilderelasjonen – men samtidig har kilden retter og krav som skal ivaretas og respekteres.» (Brurås 2003)

Slik reglene er i dag, er det ingenting i veien for at redaksjonene kan gi intervjuobjektene omfattende kontroll med hvordan de blir gjengitt. Noen aviser har til og med beholdt ordningen fra før revisjonen i 1994, og gir kildene råderett over egne uttalelser så lenge det er teknisk mulig å endre eller trekke dem. Men også hos det store flertallet som sier at de følger dagens system, praktiseres alle varianter av sitatsjekk – fra den strengeste, der det bare er snakk om å korrigere faktiske feil og eventuelle misforståelser, til at kilden får se hele oppslaget, inkludert førsteside, henvisninger, bilder, titler og ingresser, og får fjerne, endre eller tilføye sitater.

11.3 Bare sitat – eller også sammenhengen?

I kommentarutgaven til Vær Varsom-plakaten skriver Helle og Strømme:

«Ved sitatsjekk gjelder ikke noe prinsipp om at det siterte skal settes inn i en sammenheng. Hensynet til konteksten er forutsatt ivaretatt under intervjuet, slik at det ved sitatsjekken oftest er tilstrekkelig å fortelle hvordan selve sitatet skal gjengis.» (Helle og Strømme 2016)

Dette er grunnregelen, men de fleste redaksjoner som har egne, interne regler, gjør omfattende unntak for urutinerte kilder, eller i spesielle saker. Det samme gjelder retten til å omformulere seg eller trekke tilbake uttalelser, selv når dette ikke er avtalt på forhånd. I utvalgets digitale undersøkelse svarer 2 av 10 uerfarne kilder at sitatsjekken deres kun besto av egne sitater, mens 7 av 10 fikk se hele eller deler av artikkelen. (YouGov/Kildeutvalget 2019)

Helle og Strømme presiserer at dersom det er klart hva som er uttalt, for eksempel der hvor det foreligger opptak, har ikke den intervjuede noe krav på å få fjernet uttalelser. Igjen: Slik er reglene, praksis er en helt annen.

Vær Varsom-plakatens punkt 3.8 har en «bør»-bestemmelse: «*Endring av avgitte uttalelser bør begrenses til korrigerende av faktiske feil.*» Denne formuleringen åpner for en viss fleksibilitet. I forarbeidene til den revisjonen av plakaten hvor bestemmelsen kom inn, er det blant annet vist til at det bør sondres mellom profesjonelle kilder som bør forstå konsekvensene av sine uttalelser, og de som har liten eller ingen erfaring med mediene.

I det følgende vil vi dokumentere hvordan sitatsjekk praktiseres, og hvordan den fleksibiliteten som punkt 3.8 åpner for, i virkeligheten fortoner seg som omfattende uforutsigbarhet. I praksis finnes det ikke noen bransjestandard på et så viktig område som dialogen med kildene om hva som til slutt skal publiseres.

Det er ikke bare variasjon mellom mediehusene, men også innad i den enkelte redaksjon. Det synes som om systemet med sitatsjekk, på samme måte som andre deler av presseetikken, langt på vei har utviklet seg til en individualisert presseetikk, der hver enkelt journalist setter sin egen standard.

Spørsmålet om hvordan sitatsjekken skal utføres, er stort sett overlatt til den enkelte journalist sitt skjønn, og praktiseres svært ulikt. Dette er naturlig nok svært forvirrende for kildene, som på forhånd ikke kan vite om de vil bli behandlet strengt eller liberalt.

11.4 Sprikende standarder

Sitatsjekken er en fullmakt kilden har til å gripe inn i redigeringsprosessen. I sin hovedoppgave i medievitenskap har Bård Michaelsen laget en kumulativ skala i fire trinn for hvor vid denne fullmakten kan være:

1. Ingen fullmakter
2. Fullmakt til å endre faktiske feil, og åpenbare misforståelser
3. Fullmakt til også å foreta tilføyelser og endringer i uttalelsene
4. Fullmakt til også å trekke sine uttalelser
5. Fullmakt til å bestemme over hele manus: Tittel, ingress bildetekst, hva journalisten også skriver ellers, og eventuelt også forsidehenvisning. (Michaelsen 1998)

VGs tidligere sjefredaktør Bernt Olufsen skriver i *Redaktørhåndboken* at «Vær Varsom-plakatens formulering om kilders rett til å endre sine uttalelser, ofte trenger en lokal fortolkning».

Mange redaksjoner har slike lokale fortolkninger, og de spriker betydelig. **Firda** er en av avisene som praktiserer regelen fra før 1994 for uerfarne intervjuobjektet, og gir dem «rett til å trekke tilbake uttalene sine så lenge det er praktisk muleg i høve til teknisk produksjon». Samtidig følger avisens husregler Vær Varsom-plakatens nyere, og langt strengere, norm om bare å tillate korrigerende av faktiske feil.

Aftenpostens regler presiserer at avisen «fører en restriktiv linje når det gjelder utlevering og oppløsning av manuskripter», men journalister i avisen beskriver en virkelighet der det er mye slingringsmonn:

«I praksis er det opp til den enkelte journalist. Noen er mer restriktive enn andre.»

Journalist Lene Skogstrøm.

Agderpostens husregler er omfattende på dette punktet, og er verdt å sitere i sin helhet selv om

henvisningen til å «fakse» sitatene tyder på at de kanskje trenger en oppdatering:

«En kilde har krav på å få vite hva vi siterer han/henne på, og i hvilken sammenheng sitatene vil komme. Kilden har krav på å få lest opp de sitater og meninger kilden er tillagt i en sak.

Kilden har ikke krav på å få lest opp hele manuset, eller vite hva andre kilder sier i samme sak.

Agderpostens medarbeidere bør aldri lese opp/fakse over hele manuset til en kilde. Ring heller opp kilden om det er noe du er usikker på. Unntak kan gjøres i saker der det kun er én kilde. Dersom hele manuset i slike saker vises kilden, må kilden gjøres oppmerksom på at han/hun ikke har mulighet til å kreve endringer i vinkling og prioriteringer gjort av journalisten. I særskilte tilfeller kan kilden gis utvidede rettigheter.

En kilde eier sine uttalelser helt til de kommer på trykk. Han/hun kan derfor gjøre krav på å trekke sine uttalelser tilbake. Vi skal imidlertid aldri godta endringer en kilde ønsker å gjøre i sine uttalelser som en følge av sakens vinkling eller prioriteringer journalisten har gjort. Da skal vi heller la være å gjøre bruk av kilden, eller skrive at kilden har endret eller trukket sine uttalelser.

En kilde kan ikke gjøre krav på å trekke uttalelser eller informasjon som er kommet fram i offentlige sammenhenger, som for eksempel åpne møter.

En kilde har heller ikke krav på å få gjennomlese uttalelser/meninger som er kommet i slike sammenhenger.»

Også Agderposten har altså beholdt regelen om at kilden eier sine uttalelser og kan trekke tilbake disse helt fram til publisering. Her gjøres det ikke unntak for erfarne kilder, men det blir understreket at kilder som trekker uttalelser fordi de ikke liker vinklingen eller måten sitatene er brukt på, risikerer at det blir opplyst at intervjuet er trukket.

Mens dette punktet er svært liberalt overfor kilden, er punktet om at kilden aldri bør få se hele manus, mer restriktivt enn det mange andre aviser og publikasjoner praktiserer.

Fædrelandsvennens husregler sier at det må vurderes fra sak til sak dersom et intervjuobjekt forlanger å få trekke hele intervjuet, og at journalisten bør kontakte redaktør eller redaksjonssjef ved tvil.

NRKs interne regler sier at et intervjuobjekt ikke har rett til å trekke avgitte uttalelser, «men NRK

skal på vanlig vis vurdere om viktige endringer i intervjuobjektets mening bør tas med i det som publiseres.»

Bergens Tidende har enda mer restriktive formuleringer i sine husregler. Der heter det at det «i utgangspunktet» ikke er adgang til å trekke uttalelser, at saker med andres sitat ikke skal sendes til gjennomlesning, at man skal være varsom med å sende fra seg titler og ingresser og at endring av avgitte uttalelser bør begrenses til korrigerende av faktiske feil.

Nettavisen har derimot lagt seg på en helt annen linje: «Vi skal gi mer enn bare sitatene, vi skal også gi sammenhengen sitatene blir gjengitt i. Hvis kildene spør, oppfordrer vi til at de skal kunne vite, for eksempel ved at vi sender hele saken. Da får du også rettet opp misforståelser. Men det avhenger av hvilken sak det er. Hvis det er en kontroversiell sak der du har snakket med statsminister og finansminister, så vil vi nok være kjipe. Det er ulik praksis blant journalister, og fra sak til sak.»

Nyhetsredaktør Erik Stephansen

Variasjonen i hvordan sitatsjekk praktiseres er like stor om det grunnleggende spørsmålet: Skal kildene rutinemessig tilbys sitatsjekk?

«Det er opp til hver enkelt i stor grad å tilby sitatsjekk. Nesten på personnivå, det varierer fra journalist til journalist og fra kilde til kilde.»

Redaktør Tor Strand, ABC Nyheter

Redaktørene i **Nordlys** sier at de oppfordrer til sitatsjekk, og at de gjør det konsekvent i kontroversielle saker. I **Sør-Trøndelag** er det opp til hver enkelt journalist, det samme er tilfellet i **Kampanje, Nettavisen, Stavanger Aftenblad** og i **VG. BT** opplyser at sitatsjekk er innarbeidet praksis, men ikke som noen instruks eller krav fra ledelsen. «De fleste bruker sitatsjekk som kvalitetskontroll, men vi krever det ikke av medarbeiderne.»

Nyhetsredaktør Jan Stian Vold

«Vi gir sitatsjekk når de ber om det. I kontroversielle saker skal vi alltid la folk lese gjennom. Skjønnset slår inn overfor profesjonelle og uprofesjonelle kilder. Uprofesjonelle har nesten ubegrenset adgang til å trekke og endre på uttalelser. Jonas Gahr Støre får stå for det han har sagt, da er det bare fakta vi retter på.»

Ansvarlig redaktør i Fædrelandsvennen, Eivind Ljøstad

11.5 Avtales sitatsjekk ved intervjuets start?

«Avtale om eventuell sitatsjekk bør inngås i forkant av intervjuet, og det bør gjøres klart hva avtalen omfatter og hvilke tidsfrister som gjelder.»

Vær Varsom-plakaten, punkt 3.3

Regelen i Vær Varsom-plakaten påbyr ingen å inngå avtale om sitatsjekk., men slår fast at dersom en slik avtale inngås, bør det skje før intervjuet starter. Kilden skal være klar over hvilke muligheter hen har til å kontrollere og eventuelt korrigere det som skal publiseres. Det er utvalgets bestemte inntrykk at denne regelen bare unntaksvis blir fulgt. Blant de kildene vi har intervjuet er det nesten unison enighet om at de aldri har fått tilbud om sitatsjekk på forhånd. En slik avtale blir enten inngått underveis i intervjuet eller etterpå, og vanligvis fordi kilden selv ber om det. I utvalgets digitale undersøkelse svarer kun 35 % av de som avtalte sitatsjekk med journalisten, at denne ble avtalt i forkant av intervjuet. (YouGov/Kildeutvalget 2019)

«Jeg fikk opplæring om alltid å be om sitatsjekk.»

Biskop Anne Lise Ådnøy

«Jeg har aldri erfart at journalisten nevner sitatsjekk. Jeg visste heller ikke at det var mulig å be om det da jeg var fersk som politiker.»

Lokalpolitiker Gunnar Aarstein

«Jeg ble intervjuet mange ganger, men bare første gang fikk jeg sitatsjekk – og da ble det avtalt etter intervjuet.»

Kontaktperson i Asylrevyen Marte Bugge

«Jeg ble spurt av noen, men ikke av alle. Jeg måtte be om det selv hos noen. Av alle de jeg ble spurt om sitatsjekk, ble jeg spurt etter at intervjuet var ferdig.»

Rektor Gisle Birkeland

Journalistene som er intervjuet av utvalget, sier at det ikke er så uvanlig at de inngår forhåndsavtale, men da helst hvis kilden er skeptisk til å la seg intervju, eller når kilden skal dele svært personlige opplysninger.

«Hvis det dreier seg om sensitive ting, kan kilden være engstelig i starten, og ber om å få se gjennom. Da sier jeg ja.»

Hilde Nyman, Kampanje

«Hvis det gjelder noen som jeg tror kan være vanskelig å få i tale, bruker jeg å si at 'du vil få lese gjennom alt'. Det er en betryggelse, det gjør at de blir tryggere i intervjusituasjonen.»

Journalist Catharina Morken, Sør-Trøndelag

«Sitatsjekk kan ha samme effekt som spørsmålet om å være anonym. 'Du skal selvsagt få sitatsjekk' kan gi kilder – spesielt de som ikke er profesjonelle – en trygghet til å prate. De føler kanskje at de får bedre kontroll på situasjonen.»

Journalist Hans-Martin Thømt Ruud, Dagbladet

Flere av journalistene sier at de i praksis bare avtaler sitatsjekk hvis kilden ber om det, eller hvis de selv gjerne vil ha en kvalitetskontroll i etterkant. I så måte virker sitatsjekken mer som en mulighet for journalisten enn en rettighet for kilden.

Assisterende rådmann Per Haarr i Stavanger sier at han har inntrykk av at noen journalister opplever det som mistillit hvis han ber om sitatsjekk.

11.6 Behandlingen av urutinerte kilder

Uansett hvilken praksis mediet eller den enkelte journalist har for sitatsjekk, virker det som om alle skiller mellom rutinerne og urutinerte kilder. Selv om Vær Varsom-plakaten ikke har noe tydelig skille her (se kapittel 8), opererer både husregler og den enkelte journalist med utvidede rettigheter for uerfarne kilder.

VGs kildemanual sier at det i møte med uerfarne eller utrente kilder kan «være en god idé å ta initiativ til sitatsjekk. Spesielt om saken er kontroversiell.»

Journalist Vegard Venli i NRK sier at «urutinerte har mer slack, mer å gå på.» Journalist Farid Ighoubah i Nettavisen sier at han alltid tilbyr sitatsjekk til urutinerte kilder og i kontroversielle saker. Journalist Andreas Lindvåg i Vårt Land sier at hans inntrykk er at avisen tar hensyn til hvor rutinerne kildene er: «Vi kjører ikke en hard linje overfor urutinerte». Selv opplyser han ofte urutinerte kilder om retten til å få sitatsjekk.

En slik opplysning kan være nødvendig. Selv om noen av redaktørene og journalistene mener at systemet med sitatsjekk er blitt bedre kjent også blant uerfarne kilder, sier de fleste av våre

intervjuobjekt blant pressefolkene at deres erfaring er at urutinerte kilder ikke vet at de kan be om å få se sine uttalelser før publisering.

Gitt at det er riktig, er det grunn til å spørre hvor god en rettighet er, hvis den er ukjent blant de som skal nyte godt av den. Det er bred enighet om at de uerfarne kildene bør ha en sterkere og mer utvidet rett til å kontrollere sine uttalelser. Likevel er VGs kildemanual den eneste av husreglene utvalget har sett, som i det minste lanserer tanken om at journalisten bør ta initiativ til sitatsjekk overfor uerfarne kilder.

6 av 10 uerfarne kilder i utvalgets digitale spørreundersøkelse bekrefter at de ikke er blitt spurt om sitatsjekk på journalistens eget initiativ. 7 av 10 spurte heller ikke selv om sitatsjekk. Undersøkelsen viser dessuten at bare halvparten av sitatsjekkene ble avtalt i forkant av intervjuet. (YouGov/Kildeutvalget 2019)

I tillegg til endringen som er foreslått i kapittel 10, foreslår utvalget derfor at punkt 3.3 får et tillegg som formaliserer den forskjellsbehandling mellom rutinerne og urutinerte kilder som det synes å være enighet om i bransjen. Utvalget foreslår også å fjerne oppfordringen til å inngå avtalen i forkant. Plakaten bør ikke ha regler som konsekvent neglisjeres.

Behovet for sitatsjekk er naturlig nok størst i kontroversielle saker. Svært mange intervjuer er av en slik natur at det vil virke som en unødig ekstrabelastning å måtte tilby sitatsjekk. Formuleringen åpner for diskusjoner både om hva som skal til før en sak kan sies å være kontroversiell, og om hvilke kilder som kan karakteriseres som urutinerte, men de presseetiske reglene kan uansett ikke fjerne behovet for å utøve redaksjonelt skjønn. Flere andre punkt i Vær Varsom-plakaten forutsetter også at et slikt skjønn må utøves.

Forslag til nytt punkt 3.3:

Det er god presseskikk å gjøre premissene klare i intervjusituasjoner og ellers overfor kilder og kontakter. Hvis det inngås avtale om sitatsjekk, bør det gjøres klart hva avtalen omfatter og hvilke tidsfrister som gjelder. I kontroversielle saker bør urutinerte kilder gjøres oppmerksomme på muligheten for å få sitatsjekk. Redaksjonen selv avgjør hva som endelig publiseres.

Forslagene blir presentert samlet i kapittel 14.

11.7 Gjennomføring av sitatsjekk

Vær Varsom-plakatens punkt 3.3 slår fast at en avtale om sitatsjekk også må avklare hva sjekken omfatter og hvilke tidsfrister som gjelder. Mange journalister opplever at erfarne intervjuobjekt ofte ber om å få tilsendt mer enn sine egne sitat, og bruker kommunikasjonsrådgivere eller andre til å vurdere teksten. Det er vanlig, og til stor frustrasjon for journalistene, at sitatene deretter kommer tilbake med omfattende forslag til endringer, gjerne like før deadline.

Det er viktig å presisere at sitatsjekk ikke kan være en rettighet for andre enn den som er blitt intervjuet. Journalister bør avvise forslag om å sende sitatene til andre.

Det er også viktig at tidsfrister overholdes. En avtale om sitatsjekk binder begge parter. Hvis en kilde ikke gir svar på sitatsjekken innen fristen som er avtalt, eller foreslår endringer utover det som er avtalt, står redaksjonen fritt til å publisere sitatene i deres opprinnelige form.

Utvalget anbefaler at redaksjonene har som hovedregel at sitatsjekk skal foregå skriftlig, selv om det av tidshensyn kan være mest praktisk å lese opp sitatene. Dette både av hensyn til at kilden bedre kan kontrollere en skriftlig tekst, og ikke minst ut fra behovet for senere å kunne dokumentere prosessen.

Spørsmålet om hvor mye som skal sendes til sitatsjekk, er komplisert. Det er imidlertid åpenbart at formuleringen i Vær Varsom-plakatens punkt 3.8 om at «*endring av avgitte uttalelser bør begrenses til korrigerende av faktiske feil*», ikke er dekkende for dagens praksis.

Det ser ut til å være utbredt både i større og mindre medier at kilder som stiller opp i portrettintervjuer eller magasinartikler om private eller spesielt sårbare forhold, får se hele oppslaget, inkludert eventuelle nettversjoner og førstesidehenvisninger.

Hovedregelen for sitatsjekk bør være at den holdes på et restriktivt nivå, og kun omfatter direkte og indirekte sitater. Sitatsjekk er en ordning for å kontrollere at uttalelser er riktig gjengitt. Journalistikk som kan få konsekvenser for mektige aktører blir likevel ofte forsøkt påvirket nettopp gjennom sitatsjekk. For å hindre dette, er det viktig at ikke praksisen med sitatsjekk flyter ut og blir for omfattende. Utvalget mener at redaksjonene bør ha klare og sammenfallende regler på dette feltet.

Det er utvalgets bestemte inntrykk at journalister og redaktører som praktiserer mer liberale former for sitatsjekk, avhengig av kildens manglende erfaring eller sakens spesielle karakter, ikke opplever dette som brudd på presseetikken. Dette er en oppfatning utvalget deler. Men respekten for det etiske regelverket svekkes dersom forskjellen mellom liv og lære blir for stor.

VVP bør reflektere at det i enkelte tilfeller kan være gode grunner til at man velger å la kilden se mer av konteksten sitatene står i, eventuelt større deler av artikkelen eller hele oppslaget. Det er lov å utøve skjønn og ta spesielle hensyn overfor urutinerte kilder i prosessen. Det kan også være gode grunner til at noe bør legges til eller endres, uten at redaksjonen derved gir fra seg sin redigeringsrett. Dette kan løses ved å presisere at kilden ikke har rett til å korrigere annet enn faktiske feil eller eventuelle misforståelser. Det vil da være opp til redaksjonen om den i enkelte tilfeller ønsker å gi kilden videre konsesjoner.

Utvalget foreslår derfor at Vær Varsom-plakatens punkt 3.8 får ny ordlyd:

Punkt 3.8, ny formulering:

«Kildens rett til å endre avgitte uttalelser er begrenset til korrigerende av faktiske feil, med mindre noe annet er avtalt. Ingen uten redaksjonell myndighet kan gripe inn i redigering og presentasjon av redaksjonelt materiale.»

11.8 Sitatsjekk ved skriftlig intervju

Som nevnt i kapittel 5, uttrykker mange journalister og redaktører sterk frustrasjon over den tiltakende tendens til å kreve skriftlige intervjuer. I noen tilfeller ber kildene også om sitatsjekk i slike tilfeller. Også her er praksis svært sprikende i de redaksjonene vi har undersøkt. Mens noen, blant andre Oppland Arbeiderblad, Dagsavisen og Dagbladet, aksepterer en slik kontroll av skriftlige svar, sier de fleste nei:

«Er det snakk om profesjonelle kilder, skal det bli blankt avvist.»

Ansvarlig redaktør Sigvald Sveinbjørnsson, BA

«Vi får slike henvendelser, men de utløser oftest hånlatter. Det er meningsløst å sjekke egne sitat som er avgitt skriftlig.»

Redaktør Tor Strand, ABC Nyheter

I flere redaksjoner, blant andre NRK, virker det uklart om man som hovedregel skal avvise eller godta slike forespørsler, mens andre, som Fædrelandsvennen, åpent sier at de overlater også dette til en skjønnsmessig avgjørelse fra sak til sak.

Etter utvalgets mening vil problemet med de mange skriftlige intervjuene forsterkes dersom det blir kutyme at kildene i tillegg får kontrollere hvordan sitatene brukes. Så lenge skriftlige avgitte sitat gjengis ordrett, og det bør være regelen, vil det gripe unødig inn i redigeringsretten å gi kilden en ekstra anledning til å kontrollere hvilke deler av sitatene som brukes. En restriktiv holdning må imidlertid ha som forutsetning at også redigering av skriftlig avgitte svar er lojal mot de opplysninger og meninger kilden ønsker å gi uttrykk for.

Oppsummert er det utvalgets oppfatning at ordningen med sitatsjekk i altfor stor grad er blitt overlatt til den enkelte journalists skjønn. Det virker også som det er svært lite debatt innad i redaksjonene om hvordan medarbeiderne bruker sitatsjekk, med den følge at praksis overfor de samme kildene varierer sterkt, selv blant journalister fra samme redaksjon. Dette gjør naturlig nok kildene usikre på hva som er bransjens standard, og gjør det også til en tilfeldighet hvilken behandling urutinerte kilder får.

Det vil alltid være et betydelig innslag av skjønn i behandlingen av kilder, avhengig både av sakens natur og kildenes posisjon og erfaring. Likevel er det ikke betryggende at føringene fra ledelsen i mange redaksjoner er så svak at journalister selv må etablere personlige og ofte sterkt varierende grenser for hva de aksepterer i sitatsjekk, og hvem som blir tilbudt en slik kontroll.

Det er heller ikke tillitsvekkende at enkelte bestemmelser i Vær Varsom-plakaten systematisk blir neglisjert. Dersom den allmenne oppfatning i bransjen av hva som er god presseskikk, avviker fra plakatens formuleringer, bør formuleringene endres.

Men selv om utvalget har foreslått noen endringer i de punktene som regulerer kildenes muligheter til å kontrollere sine uttalelser, er det vanskelig og neppe ønskelig å regulere dette i detalj gjennom Vær Varsom-plakaten.

I kapittel 13 foreslår vi derfor også andre måter å sikre en jevnere standard både innad i hvert mediehus og i bransjen som helhet.

12. Utdanning og opplæring

«Utdanninga vår har store kurs (heile semester), med overordna tema. Det betyr at det ein kan kalla gjennomgåande tema – som t.d. etikk og kjeldarbeid – dukkar opp i ulike former og på ulike stader gjennom løpet.»

Universitetet i Bergen

12.1 Pensum

VI HAR INTERVJUET representanter for fem av landets journalistutdanninger for å få innsikt i hvordan kildearbeid, kildekontakt og etiske utfordringer relatert til denne delen av journalistikken, er integrert i undervisningen. For de fleste er kildearbeid og presseetiske spørsmål knyttet til dette, tett vevd sammen med øvrig undervisning. Det er altså ikke et eget emne i løpet av et bachelorstudium, men vies oppmerksomhet og står kontinuerlig i fokus i sterkere eller mindre grad.

Ved **journalistutdanningen i Volda** øver studentene på kildearbeid i form av rollespill i samarbeid med barnevernstudentene. De etablerer «skygge-PFU» samtidig som PFU har sine faktiske møter, der studentene drøfter de samme sakene som PFU behandler. Studentene skriver individuelle semesteroppgaver som ofte har kilde spørsmål som tema, og de lager metoderapporter om viktige egne saker.

Universitetet i Stavanger har kildearbeid som spesifikk del i første semester, men enda mer eksplisitt senere i studiet, med egen forelesning om systematisk kildekritikk i undersøkende journalistikk. Her henter de også inn gjesteforeleser som tar opp møte med kilder og kildepleie spesielt. På spørsmål om hvor stor plass kildekontakt har i undervisningen, svarer Stavanger slik: «På en skala fra en til ti så tror jeg kildekontakt er nede på to. Men inkluderer du presseetiske spørsmål, kildekritikk og kildepleie så klatrer vi langt høyere opp.»

Ved **universitetet i Bergen** er også kildearbeidet integrert i helheten, men vies særlig oppmerksomhet i 2. semester. Der er kildearbeid en av hovedsøylene under en 5-ukers internpraksis.

Oslo Met forteller at kildekontakt har stor plass i undervisningen, og er både teoretisk og praktisk basert. I det første studieåret får studentene en egen innføring i kildearbeid, kildekritikk og etikk. Her lærer de om ulike kildetyper, intervjuteknikk og Vær Varsom-plakaten, og de har dessuten mye internpraksis der de alltid får tilbakemelding på kildearbeid og etiske vurderinger.

Høyskolen Kristiania skriver dette om sin undervisning i kildearbeid:

«Kildekontakt er et av de viktigste elementene i journalistikk-undervisningen. I den forbindelse er det også viktig at studentene lærer seg å vurdere kilders kompetanse. Undervisningen er både basert på teori og på praktiske øvelser. Studentene blir fra første stund trent i å jobbe med reelle saker, og kildekontakt er et selvfølgelig krav i den sammenheng.»

12.2 Kunnskap om urutinerte kilder

Fordi pressens forhold til urutinerte kilder er en sentral del av Kildeutvalgets mandat, har vi spurt spesifikt om hvordan studentene lærer å behandle denne kildekategorien. Her er noen av svarene:

«Overfor ikke-medietrente kilder understreker vi at de som journalister må gjøre premissene klare, at kildene aldri skal være i tvil om hvorvidt det er et intervju som finner sted. Samtidig legger vi vekt på at studentene blir bevisst på at de ikke må utnytte denne typen kilder og at de i enkelte situasjoner må beskyttes mot seg selv fordi de ikke alltid forstår konsekvensene av å stå frem i mediene.»

Høyskolen Kristiania

«Denne lærdommen er i stor grad knytt til praktisk erfaring (internpraksis), der konkrete opplevingar blir løfta opp og drøfta i plenum.»

Universitetet i Bergen

«Vi snakker om dem i forbindelse med intervjueteknikk og presseetikk. De lærer at en skal vurdere å beskytte folk mot seg selv, gi folk en mulighet til å finne ut hva de har sagt og hva som vil bli publisert, og at en må være forsiktig med folk som ikke forstår konsekvensene av hva de sier. I tillegg snakker vi en del om ikke medietrente kilder ved kriseøvelser (..)»

Universitetet i Stavanger

«Medietrente versus ikke-medietrente kilder er ikke et eget undervisningstema, men dukker opp i forbindelse med etikkundervisningen, for eksempel knyttet til krisejournalistikk og barn som kilder.»

Oslo Met

Ingen av journalistutdanningene har planer om å gjøre endringer i sitt undervisningsprogram som følge av saken mellom VG og Sofie, men flere sier at de vil integrere saken og debatten i eksisterende opplegg. Universitetet i Stavanger svarer slik: «I lys av VG-saken ser jeg at vi ikke snakker nok om faren for å presse kilder til å si ting de ikke mener. Vi snakker indirekte om det og om journalistrollen, men ikke direkte om det. Det vil være naturlig at VG-saken kommer opp og brukes i undervisningen til høsten for 1.klasse.»

12.3 Utvalgets vurdering:

Kildeutvalget har ikke gått systematisk gjennom pensumlitteraturen ved grunnutdanningene for å se hva det står om journalisten og de urutinerte kildene, men vi har sett på to sentrale innføringsverk: *Journalistikk – en innføring* av Anne Hege Simonsen, Brynjulf Handgaard og Steen Steensen, samt *Etikk for journalister* av Svein Brurås.

Kapitlene som handler om kontakt med kilder som ikke er medietrente, beskriver i hovedsak mennesker i sjokk, skadde personer, syke, berusede, mindreårige og berørt tredjepart.

Det helt vanlige mennesket som bare plutselig blir gjenstand for pressens interesse og aldri har hørt om Vær Varsom-plakaten før, er omtalt i mindre utstrekning.

I boka *Journalistikk* er det bare satt av en halv side under overskriften «Urutinerte kilder». Kanskje fanges forholdet til denne kildetyper opp mer indirekte eller i annen pensumlitteratur, men kanskje er det her et tomrom i pensum som bør fylles. Som vi peker på i kapittel 8 er det også svært lite forskning på denne kategorien.

13. Etisk røkt

«Dagens regelverk er veldig klart og tydelig. Problemet er at det ikke pågår en daglig debatt og bevisstgjøring omkring de retningslinjene vi har i dag.»

Journalist Eilif Aslaksen, NRK Sápmi

13.1 Interne regler

I TIDLIGERE KAPITLER har vi vist hvordan presseetikken på noen vesentlige områder er blitt individualisert i en slik grad at det vil være vanskelig for kildene å kunne forutse hvilken behandling de vil få når de møter en journalist. Selv innenfor én og samme redaksjon varierer praksis sterkt, selv om alle holder seg innenfor det rammeverket som Vær Varsom-plakaten er. Det er vårt inntrykk at mange journalister ikke vet hvordan selv nære kolleger klargjør premissene, avtaler sitatsjekk eller forholder seg til anonyme kilder.

Intervjuer med redaktører og journalister fra samme redaksjon avslører også at redaktørene ofte ikke vet hvordan underordnede i praksis forholder seg til kildene, selv om det finnes bedriftsinterne regler for dette. Noen redaksjoner har skriftlige husregler, mange har det ikke. Blant dem som har egne regler, har mange neglisjert dem. De ble kanskje distribuert i trykt form for mange år siden, ligger på servere som ikke lenger er i bruk, eller er vanskelig tilgjengelige på andre måter.

Vi spurte redaktører og journalister i dagspresse, fagpresse, rene nettpublikasjoner og kringkasting hvordan forholdet til kildene er regulert og blir diskutert innad i deres redaksjon, og hvordan nye medarbeidere blir opplært i de lokale reglene.

Redaktørene ble spurt om følgende:

- ♦ Har din redaksjon interne regler om kildebruk?
- ♦ Hvordan er i så fall disse reglene tilgjengelig for medarbeiderne?
- ♦ Blir nye medarbeidere rutinemessig gjort kjent med de interne reglene?
- ♦ Har redaksjonen noen form for systematisk debatt om forholdet til kildene?

Journalistene ble stilt tilsvarende spørsmål:

- ♦ Vet du om din redaksjon har interne regler om kildebruk?
- ♦ Hvordan er disse i så fall tilgjengelige for deg?
- ♦ Har redaksjonen din noen form for systematisk debatt om forholdet til kildene?

Svarene sprikte sterkt. I mange redaksjoner er det vanlig å diskutere ulike aspekter av forholdet til kildene enten på morgenmøtene, på ukentlige redaksjonskonferanser eller som del av jevnlig kurs i etikk. Men mange svarte også at de ikke har noen rutine for slike debatter. De kan dukke opp *ad hoc* i forbindelse med en aktuell sak, men det blir ikke gjort noe systematisk fra ledelsens side for å bevisstgjøre staben om hvordan de skal forholde seg til problemstillingene som er tema for denne rapporten.

I noen store mediehus, som NRK, varierer praksis på dette området fra redaksjon til redaksjon. Mens ledelsen på Marienlyst sier at det ikke drives noen systematisk form for kildedebatt innad, sier journalist Eilif Aslaksen i NRK Sápmi at hos dem er kildebruken jevnlig tema både på de daglige morgenmøtene og på ukentlige evalueringsmøter. Det samme sier Aftenpostens nyhetsredaktør for deres del, mens Tønsbergs Blad i hvert fall et par ganger i måneden diskuterer disse temaene på det ukentlige utvidete morgenmøtet. Redaktørene i Sunnmørsposten, Nettavisen, Nordlys, BA og Oppland Arbeiderblad, sier på sin side at de ikke har noen systematisk debatt om disse temaene.

På spørsmålet om mediehuset har egne interne regler, er variasjonen like stor. BT, Dagbladet, Aftenposten, Sunnmørsposten, Firda og VG er blant avisene som har omfattende og detaljerte husregler, mens Nettavisen og ABC Nyheter ikke har slike regler. Norsk Redaktørforening har en oversikt over husregler på sine nettsider, men denne er mangelfull og til dels dårlig oppdatert. Det er derfor ikke mulig å si noe sikkert om hvor utbredt systemet med oppdaterte, utdypende lokale etikk-regler er, og hva disse i så fall sier om forholdet til kildene.

I flere av redaksjonene som faktisk har utarbeidet til dels detaljerte husregler, er disse likevel vanskelig tilgjengelig.

«Vi har en bok fra 2012 som ligger digitalt på intranett. Brukervennligheten kunne vært bedre.»

Nyhetsredaktør Tora Håndlykken, VG. (VG har som nevnt laget en egen kildejournale etter saken med Vulkan-videoen, og arbeider med å oppdatere hele håndboken.)

«De ligger på en disk der alle har tilgang, men de er ikke lett tilgjengelige. Dette er ikke godt nok i dag. Det er en stund siden reglene ble oppdatert og sendt ut.»

Ansvarlig redaktør Hanna Relling Berg, Sunnmørsposten

«De ligger på intranett og blir sendt til nyansatte, men jeg er bevisstgjort av denne runden at de må oppdateres og synliggjøres bedre.»

Redaktør Katrine Lia, Agderposten

I andre redaksjoner er reglene både oppdatert og lett tilgjengelige:

«Både print og intranett. Dette er noe vi skal kunne. Ganske godt etablert i Dagbladet. Husreglene er utformet for lenge siden, men nylig revidert på flere punkter. Det blir de fortløpende. Den fysiske røde boka er viktig. Burde kanskje hatt den røde bok på plassen min, tenker jeg (...) Men det prates mye om dette på jobben. Vi involverer hverandre mye, snakker om og diskuterer valgene våre.»

Journalist Hans-Martin Thømt Ruud, Dagbladet

«Jeg har dem som snarvei på skrivebordet, og jeg bruker dem når det oppstår tvil.»

Journalist Eilif Aslaksen, NRK Sápmi

Oppland Arbeiderblad har også reglene liggende på intranett. I tillegg har mediehuset utviklet en egen mobilapp, «OA-banken», hvor medarbeiderne lett kan finne alle opplysninger om avisen.

13.2 Opplæring av nye medarbeidere

Også i opplæringen av nyansatte, sommervikarer, faste frilansere og andre som skal ha en tett tilknytning til redaksjonen, er variasjonen stor fra mediehus til mediehus. Mens Oppland Arbeiderblad opplyser at alle som skal arbeide redaksjonelt må gjennomgå et eget kurs, og både BT og Dagbladet har gjennomgang av reglene for alle vikarer,

nyansatte og tilkallingsvikarer, svarer Nettavisen, Sunnmørsposten og Dagsavisen at de ikke har noen slik systematisk opplæring. Flere svarer at de har egne kurs for sommervikarene, men ikke for nyansatte eller faste frilansere/tilkallingsvikarer.

Noen redaktører svarer at de stort sett ansetter journalister som har erfaring fra andre redaksjoner, og derfor regner med at de kjenner presseetikken. Det vil jo i så fall gjelde det felles regelverket til Norsk Presseforbund og eventuelt husreglene i redaksjonen de kom fra, men ikke de lokale reglene der de blir ansatt.

Spriket virker å være stort fra de redaksjonene som arbeider systematisk med å skape en felles standard og kultur for behandling av kildene, til de som stoler på at selv uerfarne vikarer og ferske i faget selv tilegner seg de kunnskapene som er nødvendige. I disse redaksjonene vil det være enda vanskeligere å utvikle en felles standard. Kunnskapen hos lederne om hvordan medarbeiderne faktisk jobber, vil antakelig også være lavere enn i de redaksjonene som arbeider systematisk med temaene.

13.3 Informasjon til kildene

I intervjuene med erfarne og uerfarne kilder, kommer det fram at mange kilder har vært skuffet etter å ha blitt intervjuet av journalister. Det har vært uklart for dem hva de kunne forvente, de kjenner på en usikkerhet. Selv når journalisten har brukt lang tid på å klargjøre premissene på forhånd, har de følt seg sårbare, og det har blitt misforståelser og uenighet i ettertid. Kildenes informasjonsbehov er stort.

I intervjuene med journalister og redaktører, har utvalget fått tilbakemeldinger om at det kan være lurt å gi klarere og mer entydig informasjon ut til kildene. Enkelte journalister klipper i dag formuleringer fra Vær varsom-plakaten inn i e-poster for å forklare hva sitatsjekk går ut på, men dette kan lett bli misforstått. En ide som er lansert for utvalget, er å opprette en nettside som retter seg direkte til kildene. NRK-journalist Vegard Venli skriver:

«På samme måte som for eksempel forbrukerkjøpsloven gir rettigheter i møte med butikker, gir også VVP rettigheter til kildene. Men hvor kjent er egentlig kildene med dette?»

Jeg mener VG-saken er et godt eksempel der landets største avis ikke ivaretok den makten som kunnskapsvakuumet hos kildene gir. Kunne en løsning for mer balanse i kildenes favør, være en sjekkliste, som vi kunne lenket til fra våre signaturer som journalister eller fra redaksjonenes nettsider? «Her er dine rettigheter i møte med pressen». Kanskje det blir mer krevende for oss i møte med rettighetsbevisste kilder – men det blir også mer fair.»

Ideen er at en slik nettside vil kunne opplyse urutinerte kilder om hva de kan forvente og kreve i møte med en journalist og en redaksjon. Det vil være naturlig å ha med noen linjer om sitatpraksis i norsk presse, og å forklare hva en sitatsjekk er og hva som er premissene for denne. Det vil også være naturlig å ha noen ordforklaringer, for eksempel hva det vil si å snakke på «bakgrunn», og man kan inkludere en liste med «ofte stilte spørsmål».

Journalistene vil da kunne sende ut link til denne nettsiden idet et intervju avtales, og forsikre seg om at kilden er kjent med og godtar standardpremissene for et intervju i norsk presse. Hvis mange tar denne nettsiden i bruk, vil det kunne føre til en standardisering av presseetikken – alle følger samme mal. Det er grunn til å tro at en slik «standardkontrakt» også vil minske forhandlingsrommet for de rutinerne kildene som ønsker å påvirke artiklenes innhold. Når reglene er entydige og like for alle, vil de også være lettere å akseptere.

13.4 Utvalgets vurdering:

Selv om det i noen tilfeller kan være nødvendig med lokale tilpasninger, ikke minst på grunn av ulik standard for bruk av anonyme kilder, sitatpraksis og sitatsjekk, er det likevel så stort sammenfall mellom de husreglene utvalget har sett, at det burde være mulig å lage et utkast til interne regler basert på beste praksis.

Vi foreslår derfor at Norsk Presseforbund utarbeider en veileder for medienes behandling av ulike typer kilder, og at denne veilederen legges til grunn for revisjon av de lokale husreglene der hvor slike finnes, og for utarbeidelse av husregler i de redaksjonene som ennå ikke har slike. Slike husregler er viktige for å sikre mediets presseetiske standard, ved å være en

viktig referanse for den nåværende staben, og ved at vikarer, løsmedarbidere og nyansatte raskt kan sette seg inn i hvilke normer de skal arbeide innenfor.

Veilederen bør ta utgangspunkt i Vær Varsom-plakaten, og supplere med anbefalinger for hvordan man best kan håndtere både erfarne og mektige kilder, urutinerte intervjuobjekt, anonyme kilder, reglene om gjengivelse av direkte sitat og sitatsjekk. Portalen bør i tillegg beskrive hvilke premisser som bør være klarlagt ved intervjuer og hvilke rettigheter kildene har. Like viktig vil det være å understreke hvilke rettigheter kildene ikke har, for å etablere en mer konsistent standard for hvordan journalister bør agere når de blir utsatt for press.

Som del av dette, bør det også opprettes en nettside med informasjon direkte rettet mot kilder, spesielt uerfarne kilder som ikke tidligere har blitt intervjuet. Nettsiden bør på en forståelig måte informere om hva et intervju går ut på, hvordan man siteres, hva sitatsjekk er, og hvilke regler som gjelder. Det bør være et mål at nettsiden brukes aktivt av journalister i møte med kildene, slik at det blir mindre rom for misforståelser underveis i prosessen. En oppdatert oversikt over hvilke redaksjoner og publikasjoner som er tilknyttet selvdømmeordningen, vil også være nyttig.

Innholdet i en slik nettside kan også konverteres til en mobilapp, gjerne med ett grensesnitt for journalister og redaktører og et annet for kilder og publikum, slik at det kan fungere som en veileder der man lett kan søke informasjon. Med en slik app vil journalistene også til enhver tid ha tilgang til Vær Varsom-plakaten, som gjerne kan suppleres med lenker fra de enkelte punkt til viktige og relevante avgjørelser i PFU.

14. Konklusjoner og anbefalinger

14.1 Konklusjoner

VÆR VARSOM-PLAKATEN og virksomheten til Pressens Faglige Utvalg har bidratt sterkt til å etablere en felles etisk plattform for all norsk presse og kringkasting. Men bestemmelsene i plakaten er på mange felt minimumsstandarder som må utdypes og fortolkes lokalt. En del mediehus gjør dette gjennom skriftlige husregler, som i mange tilfeller er strengere og mer detaljerte enn plakaten. Utvalget har sett flere eksempler på lokale regler som legger den etiske listen høyt, og som bør være forbilde for andre redaksjoner.

Kjennskapet til disse lokale reglene – der de finnes - er imidlertid svært vekslende. I noen redaksjoner er husreglene lett tilgjengelige og blir brukt aktivt, mens de andre steder ligger bortgjemt på servere som ikke lenger er i bruk. Opplæringen av vikarer og nyansatte ser også ut til å være svært varierende og ofte mangelfull. Resultatet er at det utvikler seg ulike mønstre for kontakten mellom journalist og kilde.

Etter et stort antall intervjuer med journalister, redaktører og både uerfarne og erfarne kilder, sitter utvalget igjen med et inntrykk av at presseetikken på flere områder er blitt tilnærmet individualisert. Selv i én og samme redaksjon kan variasjonene være store, selv om alle holder seg innenfor det rammeverket som Vær Varsom-plakaten er. Det er vårt inntrykk at mange journalister ikke vet hvordan selv nære kolleger klargjør premissene, avtaler sitatsjekk eller forholder seg til anonyme kilder. Til tross for Vær Varsom-plakatens bestemmelser, finnes det i praksis ikke noen bransjestandard på et så viktig område som dialogen med kildene.

Flere redaksjoner har for eksempel interne regler som erkjenner at urutinerte kilder ikke har samme kjennskap til de journalistiske arbeidsmetodene som profesjonelle aktører, og at disse derfor må håndteres på en annen måte enn erfarne kilder. Men de aller fleste redaksjoner har ikke slike regler, og det er utvalgets bestemte inntrykk at dette heller ikke har vært formidlet fra redaktørene i tilstrekkelig grad.

Mønsteret er det samme på alle feltene utvalget er bedt om å granske. Redaksjonen kan ha strenge regler om bruk av anonyme kilder, som ikke følges i praksis. Variasjonene i oppfatningen av hva et sitat er, og hvor mye man kan endre avgitte uttalelser, er urovekkende stor. Spørsmålet om når sitatsjekk avtales og hvordan den utføres, er stort sett overlatt til den enkelte journalists skjønn, og praktiseres svært ulikt.

Selv om det alltid vil være et betydelig innslag av skjønn i behandlingen av kilder, avhengig både av sakens natur og kildenes kompetanse, posisjon og erfaring, er det ikke betryggende at føringene fra ledelsen i mange redaksjoner er så svak at både rutiner og urutinerte journalister selv må etablere sine personlige og ofte sterkt varierende normer for hvordan de klargjør premissene, hvor mye de kan omformulere et sitat, hva de aksepterer i sitatsjekk og hvem som blir tilbudt en slik kontroll. Dette er naturlig nok svært forvirrende for kildene, som på forhånd ikke kan vite om de vil bli behandlet strengt eller liberalt.

Utvalget er av den oppfatning at det viktigste arbeidet for å heve den etiske standarden og sikre en mer forutsigbar behandling av kildene, må gjøres lokalt. Det må være en naturlig og sentral del av redaktøransvaret å sørge for at redaksjonen vet hvilke normer som gjelder, og at disse følges. På samme måte som en hvilken som helst industribedrift sørger for at nyansatte kan betjene verktøyene de skal benytte, bør opplæring i redaksjonens etiske regelverk for nye, fast ansatte journalister og vikarer og faste frilansere være en selvfølge.

Selv om utvalget først og fremst vil oppfordre hver enkelt ansvarlig redaktør til å sørge for klare og godt kommuniserte lokale standarder, bør også Vær Varsom-plakaten revideres på flere av punktene som gjelder forholdet til kildene. På noen punkt er det ikke samsvar mellom plakatenes formuleringer og det som er allmenn praksis, på andre punkt er dagens formuleringer tvetydige eller mangelfulle. Vi foreslår derfor flere endringer i plakatenes kapittel 3.

14.2 Forslag til endringer i Vær Varsom-plakaten

14.2.1 Anonyme kilder

I teorien virker det å være bred enighet om at muligheten til å bruke anonyme kilder i mange tilfeller er avgjørende for å kunne avsløre forhold av stor samfunnsmessig betydning. Samtidig sier de fleste at det ikke er akseptabelt å la noen anonymt få fremme udokumenterbare påstander og negative personkarakteristikker.

Praksis er noe annet. Det er ikke vanskelig å finne eksempler på at kilder anonymt får framsette anklager eller gi karakteristikker som det er vanskelig eller umulig å forsvare seg mot. Samtidig imøtegår det av liten verdi hvis påstandene er av en slik art at de ikke lar seg imøtegå.

Selv om en nødvendig innstramming i bruk av anonyme kilder mest effektivt kan gjøres gjennom håndheving av klare lokale regler, mener utvalget at det også er behov for en klarere markering i Vær Varsom-plakaten, og foreslår derfor et tillegg til punkt 3.1.

■ Dagens punkt 3.1:

Kilden for informasjon skal som hovedregel identifiseres, med mindre det kommer i konflikt med kildevernet eller hensynet til tredjeperson.

■ Forslag til nytt punkt 3.1 (tillegg understreket):

Kilden for informasjon skal som hovedregel identifiseres, med mindre det kommer i konflikt med kildevernet eller hensynet til tredjeperson. Personkarakteristikker og udokumenterbare påstander bør ikke fremsettes anonymt.

14.2.2 Klargjøring av premissene:

Punkt 3.3 påbyr ingen å inngå avtale om sitatsjekk, men slår fast at hvis en slik avtale inngås, bør det skje før intervjuet starter. Det er utvalgets bestemte inntrykk at denne regelen bare unntaksvis blir fulgt. Utvalget foreslår derfor at denne formuleringen fjernes. Plakaten bør ikke ha regler som konsekvent neglisjeres.

Utvalget foreslår videre at punkt 3.3 får et tillegg som formaliserer den forskjellsbehandling mellom rutiner og urutinerte kilder som det synes å være enighet om i bransjen. Utvalget foreslår at urutinerte kilder bør bli gjort oppmerksomme på muligheten for å be om sitatsjekk i kontroversielle saker, ettersom de ikke kan forventes å kjenne til dette fra før.

Dette åpner for en diskusjon om hvilke kilder som kan karakteriseres som urutinerte, men de presseetiske reglene kan uansett ikke fjerne behovet for å utøve redaksjonelt skjønn. Flere andre punkter i Vær Varsom-plakaten forutsetter også et slikt skjønn. Også her bør det være opp til den enkelte ansvarlige redaktør å etablere lokal standard.

Utvalget vil ikke foreslå et konkret påbud om å informere alle kilder om hvordan deres uttalelser kan bli spredt på ulike plattformer og i ulike publikasjoner, men vil anbefale at hver redaksjon utarbeider retningslinjer for når det vil være naturlig å ta slik informasjon med som en del av premissene.

Til tross for at man ikke er juridisk forpliktet til å informere om at man gjør lydopptak av en samtale man selv er med i, oppfattes det som god folkeskikk å gjøre det. Flere kilder sier at de opplever det som et tillitsbrudd hvis de ikke får beskjed om at samtalen blir tatt opp. Nettopp på grunn av det uomtvistelige beviset et lydopptak potensielt kan være, oppleves det helt annerledes enn notater som journalisten tar for hånd eller på maskin. Det bør derfor være god presseskikk å opplyse om at lydopptak brukes, og anse denne informasjonen som en del av det å gjøre premissene klare, enten det dreier seg om en bakgrunnssamtale eller en intervjusituasjon.

■ Dagens punkt 3.3:

Det er god presseskikk å gjøre premissene klare i intervjusituasjoner og ellers overfor kilder og kontakter. Avtale om eventuell sitatsjekk bør inngås i forkant av intervjuet, og det bør gjøres klart hva avtalen omfatter og hvilke tidsfrister som gjelder. Redaksjonen selv avgjør hva som endelig publiseres.

■ Forslag til nytt punkt 3.3 (endringene understreket):

Det er god presseskikk å gjøre premissene klare i intervjusituasjoner og ellers overfor kilder og kontakter. Dette gjelder også opptak av samtaler.

Hvis det inngås avtale om sitatsjekk, bør det gjøres klart hva avtalen omfatter og hvilke tidsfrister som gjelder. I kontroversielle saker bør urutinerte kilder gjøres oppmerksomme på muligheten for sitatsjekk. Redaksjonen selv avgjør hva som endelig publiseres.

14.2.3 Upublisert materiale

Etter Kildeutvalgets oppfatning er den nåværende formuleringen i punkt 3.6 uklar og egnet til å skape misforståelser. Slik teksten står, kan den leses som et forbud mot å overlate redaksjonelt materiale til samarbeidende redaksjoner, noe som ikke var hensikten da formuleringen kom inn i plakaten.

En for snever tolkning av bestemmelsen vil ha den konsekvens at store deler av norsk presse jevnlig bryter med god presseskikk, selv om det ikke kommer noen klager til PFU. Kildeutvalget mener dette er en uheldig situasjon. Vi foreslår derfor at punkt 3.6 får en ny ordlyd som bedre reflekterer den opprinnelige intensjonen med dagens formulering, nemlig å hindre at myndighetene kan kreve utlevert materiale som setter kildevernet i fare.

■ Dagens punkt 3.6:

Av hensyn til kildene og pressens uavhengighet skal upublisert materiale som hovedregel ikke utleveres til utenforstående.

■ Forslag til nytt punkt 3.6, (endringen understreket):

Av hensyn til kildene og pressens uavhengighet har ingen utenforstående rett til å få utlevert upublisert materiale.

En slik formulering vil verne redaktørens rett til selv å bestemme hvem som skal få tilgang til det materialet redaksjonen har samlet inn, og på hvilken måte det skal skje. Kildenes behov for å vite hvordan deres uttalelser kan bli brukt, for eksempel av andre publikasjoner, faller etter utvalgets mening inn under bestemmelsen i Vær Varsom-plakatens punkt 3.3 om å gjøre premissene klare «i intervjusituasjoner og ellers».

14.2.4 Sitatskikk

Utvalget mener det er viktig å verne om sammenhengen mellom det som er uttalt i et intervju, og det som publiseres som et sitat. Dette er særlig viktig i en tid der det stilles spørsmål ved pressens troverdighet. Utvalget mener at:

- Alt som framstår som et muntlig sitat i en tekst, må være uttalt muntlig.
- Alt som utstyres som et sitat i en tittel, må kunne gjenfinnes som sitat i teksten.
- Alt som siteres, må være kildens egne ord, ikke bekræftelser på spørsmål fra journalisten. I stedet for å legge ord i munnen på kilden, bør journalisten spørre hvordan vedkommende selv vil formulere det.

Vær Varsom-plakaten slår fast at «*direkte sitater skal gjengis presist*». Det er vanskelig å se at ordet «presist» i denne sammenheng kan bety noe annet enn «ordrett». Dette etterleves ikke i dag. Det er grunn til å tro at frykten for omtrentlig sitering gjør sitatsjekk viktigere for kildene, og kan gjøre at flere vil svare skriftlig.

Utvalget har ikke sett dokumentasjon som skulle tilsi at en mer restriktiv sitatpraksis vil gi dårligere språk, i stedet kan mer parafrasering av sitater bidra til å gjøre avisspråket bedre.

Det er ingenting i Vær Varsom-plakaten eller i norske språknormer for øvrig som skulle tilsi at sitater ikke skal gjengis presist, bare fordi de står bak en sitatstrek. Utvalget mener at en mer restriktiv sitatpraksis vil bidra til å heve kvaliteten på journalistikken, styrke journalistenes posisjon overfor aktører som søker kontroll over det redaksjonelle produktet, og øke mediernes troverdighet i befolkningen.

At et sitat er «presist» betyr etter utvalgets mening at det er gjengitt med de ordene som intervjuobjektet uttalte. I en slik restriktiv sitatpraksis vil man fortsatt kunne ta vekk overflødige enkeltord eller setninger, legge til fulle navn, fjerne interjeksjoner og lydhermende ord, rette dårlig grammatikk, og ta vekk uriktigheter. Det er sjelden journalistisk relevant å gjengi skrivefeil, talefeil, grammatikalske feil eller faktiske feil.

Med denne presiseringen er det ikke nødvendig å skille mellom sitatstrek og anførselstegn, selv om sitatstrek forbeholdes muntlig tale.

Utvalget foreslår en presisering i punkt 3.7.

■ Dagens punkt 3.7:

Pressen har plikt til å gjengi meningsinnholdet i det som brukes av intervjuobjektets uttalelser. Direkte sitater skal gjengis presist.

■ Forslag til nytt punkt 3.7 (tillegg understreket):

Pressen har plikt til å gjengi meningsinnholdet i det som brukes av intervjuobjektets uttalelser i indirekte sitater. Direkte sitater skal gjengis presist.

14.2.5 Sitatsjekk

Utvalget presiserer at sitatsjekk kun er en ordning for å kontrollere at uttalelser er riktig gjengitt. Sitatsjekk bør derfor holdes på et restriktivt nivå, og som hovedregel kun omfatte direkte og indirekte sitater. Redaksjonene bør ha klare og sammenfallende regler på dette feltet.

Det kan likevel være gode grunner til at man i enkelte tilfeller velger å la kilden se mer av konteksten sitatene står i. Dette kan løses ved å presisere at kilden ikke har rett til å korrigere annet enn faktiske feil. Implisitt vil det da være opp til redaksjonen om den i enkelte tilfeller ønsker å gi kilden videre konsesjoner.

Det er viktig å presisere at sitatsjekk ikke kan være en rettighet for andre enn den som er blitt intervjuet. Forslag om å sende sitatene til andre, bør avvises.

Det bør også understrekes at en avtale om sitatsjekk binder begge parter. Hvis kilden ikke gir svar på sitatsjekken innen den frist som er avtalt, eller foreslår endringer som går utover det som er avtalt, må det stå redaksjonen fritt å publisere sitatene i deres opprinnelige form.

Selv om det av tidshensyn kan være mest praktisk å lese opp sitatene, vil utvalget anbefale at sitatsjekk som hovedregel skal foregå skriftlig, både av hensyn til at kilden bedre kan kontrollere en skriftlig tekst, og ikke minst ut fra behovet for senere å kunne dokumentere prosessen.

Så lenge skriftlige avgitte sitat gjengis ordrett, og det bør være regelen, vil det gripe unødig inn i redigeringsretten å gi kilden en ekstra anledning til å kontrollere hvilke deler av sitatene som brukes. En restriktiv holdning må imidlertid ha som forutsetning at også redigering av skriftlig avgitte svar er lojal mot de opplysninger og meninger kilden ønsker å gi uttrykk for.

Utvalget foreslår følgende endring:

■ Dagens punkt 3.8:

Endring av avgitte uttalelser bør begrenses til korrigerende av faktiske feil. Ingen uten redaksjonell myndighet kan gripe inn i redigering og presentasjon av redaksjonelt materiale.

■ Forslag til nytt punkt 3.8 (endringene er understreket):

Kildens rett til sitatsjekk er personlig, og begrenset til korrigerende av faktiske feil. Ingen uten redaksjonell myndighet kan gripe inn i redigering og presentasjon av redaksjonelt materiale. Som hovedregel tilbys ikke sitatsjekk når svar er avgitt skriftlig.

14.2.6 Forholdet til urutinerte kilder og kilder i sosiale medier

Punkt 3.9 i dets nåværende form var opprinnelig ment å beskytte mennesker som på grunn av beruselse, psykisk tilstand eller mentale evner ikke var i stand til å forstå rekkevidden av sine uttalelser. Dette er normalt ikke tilfelle med urutinerte kilder. Utvalget foreslår derfor at punkt 3.9 får et tillegg som tydeligere skiller mellom disse to gruppene.

Utvalget foreslår også at dette punktet får en formulering som markerer at det er behov for både å være ekstra kildekritisk og varsom når man siterer kontroversielle ytringer fra sosiale medier.

■ Dagens punkt 3.9:

Opptre hensynsfullt i den journalistiske arbeidsprosessen. Vis særlig hensyn overfor personer som ikke kan ventes å være klar over virkningen av sine uttalelser. Misbruk ikke andres følelser, uvitenhet eller sviktende dømmekraft. Husk at mennesker i sjokk eller sorg er mer sårbare enn andre.

■ Forslag til nytt punkt 3.9
(endringene er understreket):

Opptre hensynsfullt i den journalistiske arbeidsprosessen. Vis særlig hensyn overfor urutinerte kilder og personer som ikke kan ventes å være klar over virkningen av sine uttalelser. Vær aktpågivende ved bruk av sosiale medier som kildegrunnlag. Misbruk ikke andres følelser, uvitenhet eller sviktende dømmekraft. Husk at mennesker i sjokk eller sorg er mer sårbare enn andre.

14.3 Andre forslag

14.3.1 Behovet for «djevelens advokat»

Allerede utvalget som vurderte mediedekningen før Tore Tønnes selvmord i 2002, foreslo at redaksjonene i kontroversielle og vanskelige saker bør utpeke en «djevelens advokat», en person som får i oppgave å utfordre eventuelle fastlåste narrativ og stille kritiske spørsmål til både prosess og resultat.

Når Kildeutvalget har spurt redaktører og journalister om hvilke erfaringer de trekker av VGs behandling av videoen fra Bar Vulkan, nevner mange behovet for et slikt «kaldt hode», i tillegg til behovet for å ha et klart skille mellom reporter og ledelse.

I de minste redaksjonene er det ikke så lett å finne noen som kan innta en slik rolle. Men innenfor de ulike konsernene bør det være mulig å hente inn ekstern hjelp i slike situasjoner. Et kritisk blikk fra en kollega i en beslektet redaksjon kan være akkurat det som trengs for å hindre enøydhet i jakten på den gode historien.

14.3.2 Synliggjøre bindinger

Det vil bidra til økt tillit til mediene hvis man senker terskelen for å opplyse om bindinger eller andre forhold som kan påvirke habilitet. Der hvor det er bindinger som ikke er til å unngå, som at sentrale personer i redaksjonen er i slekt med noen som omtales, eller har kommersielle eller andre interesser i bedrifter og institusjoner som er

i nyhetsbildet, er det vanlig å opplyse om dette i en fotnote i bunnen av artikkelen. Tatt i betraktning at dette er opplysninger som gis fordi de har betydning for publikums vurdering av saken, er dette en dårlig plassering. Så langt det er mulig bør redaksjonene tilstrebe å gi slik informasjon tett opp mot ingress eller innledning.

14.3.3 Redusere bruken av skriftlige intervjuer

Etter utvalgets mening bør pressen samlet arbeide for å redusere bruken av skriftlige intervju. Som et minimum må det inngå som en del av premissene at det gis anledning til oppfølgingsspørsmål, skriftlig eller muntlig, at svarene kommer innen de tidsfrister som er avtalt, og at sitatsjekk normalt ikke gis ved skriftlige intervju.

Utvalget mener også at det er god skikk å opplyse at en kilde nekter å la seg intervju muntlig, at spørsmål ikke er blitt besvart, at det ikke er gitt anledning til oppfølgingsspørsmål, eller dersom andre har svart på vegne av kilden. Ordet «sier» bør bare brukes hvis man faktisk har snakket med kilden i et muntlig intervju.

Videre vil utvalget anbefale pressens organisasjoner å ta initiativ overfor statsforvaltningen med sikte på å lette tilgangen til muntlig kontakt med sentrale kilder som statsråder og statssekretærer.

14.3.4 Enkel informasjon til kildene

Alle er tjent med at pressens kilder blir bedre kjent med hva de kan forvente i en intervjusituasjon. Norsk Presseforbund bør utarbeide en enkel veileder som journalistene kan dele med kilder for å gjøre dem forberedt på hva de vil møte i form av sitering, sitatsjekk og presseetiske regler. Denne informasjonen bør være lett tilgjengelig, slik at alle journalister aktivt kan bruke den for å klargjøre premisser og informere kildene om deres rettigheter.

15. Kilder

Allern, Sigurd (1992): *Kildenes makt. Ytringsfrihetens politiske økonomi*. Oslo: Pax Forlag

Allern, Sigurd (1997): *Når kildene byr opp til dans*. Oslo: Pax Forlag

Allern, Sigurd (2001): *Nyhetsverdier. Om markedsorientering og journalistikk i ti norske aviser*. Fredrikstad: Institutt for journalistikk

Borgen, Turid (2019): «Er 'vanlige mennesker' sexy nok for medieforskere?» Norsk Medietidsskrift nr. 2/19. Oslo: Universitetsforlaget

Brurås, Svein; Hjeltnes, Guri og Syse, Henrik (2003): *3 uker i desember. En kritisk gjennomgang av medienes rolle i den såkalte Tønne-saken*. Oslo: Norsk Presseforbund

Brurås, Svein (2003): *Kildeetikk – maktkamp og respekt*, i Ottosen, Rune og Roksvold, Thore (red.): *Presseetisk front. Festskrift til Odd Raaum*. Kristiansand: IJ-forlaget

Brurås, Svein (2014): *Etikk for journalister*. 5. Utgave. Oslo: Fagbokforlaget

Duckert, Fanny og Karlsen, Kim Edgar (2017) *I medienes søkelys. Eksposering, stress og mestring*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Forsberg, Anette (2015) *Sorgens avtryck. Erfarenheter av medverkan som sörjande i journalistik om brott och olyckor. Doktorsavhandling i journalistik ved Stockholms universitet*. Stockholm: Stockholms universitet

Gran, Gunnar (1995): *Vær Varsom. Forarbeid til revisjon av etiske normer for trykt presse, radio og fjernsyn*. Fredrikstad: Institutt for journalistikk.

Haapanen, Lauri (2017). *Quoting Practices in Written Journalism*. Avhandling ved Universitetet i Helsinki.

Helle, Halvard og Strømme, Vidar (red.) (2016): *Kommentarutgave til Vær Varsom-plakaten*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Häger, Björn (2014): *Reporter. En grundbok i journalistik*. Lund: Studentlitteratur AB

Ihlebak, Hans Andreas (1977): *Lov og etikk i journalistikk*. Fredrikstad: Institutt for journalistikk

Jensen, Arne (red.) (2010): *Redaktørhåndboken*. Kristiansand: IJ-forlaget

Lindahl, Ina (2009): *Massemedienes kildevern*. Oslo: Fagbokforlaget

Michaelsen, Bård (1998): *Om kontrollen over utsagn gitt i intervjuer*. Hovedoppgave i medievitenskap Universitetet i Bergen. Andenes: Andøyposten

Månson, Hans (2019): *Vem kan man lita på?* Stockholm: Juridisk Reportagebyrå

Njie, Haddy (2019): *Dagbok 13. desember – 13. februar*. Oslo: Gyldendal

Palmer, Ruth (2018) *Becoming the News. How ordinary people respond to the media spotlight*. New York: Columbia University Press

Røssland, Lars Arve, Brurås, Svein og Østbye, Helge (2006): *Morderjakt og mediemakt. Journalistisk sjanger, metode og etikk i dekningen av Orderudsaken*. Oslo: Cappelen Akademisk

Raaum, Odd (1999) *Pressen er løs. Fronter i journalistenes faglige frigjøring*. Oslo: Pax Forlag

Siegal, Allan M. og Conolly, William G. (2015) *The New York Times Manual of Style and Usage. 5th Edition*. New York: Three Rivers Press

Simonsen, Anne Hege, Handgaard, Brynjulf og Steensen, Sten (2013) *Journalistikk – en innføring*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Sjøvaag, Helle (2018): «*Journalistikkens attraksjon til makten*». Norsk Medietidsskrift nr. 2/18. Oslo: Universitetsforlaget

Strømquist, Siv (2015): *Uppsatshåndboken*. Lund: Studentlitteratur AB

Vanebo, Ove A. (2019) *Krisehåndboka*. Oslo: Gyldendal

Ytringsfrihetskommissjonen (1999): «*Ytringsfrihet bør finde sted*» – *Forslag til ny Grunnlov § 100*. Oslo: NOU 1999:27

Øy, Nils E. (1994): *Anonymitetsvern og kildevern*. Fredrikstad: Institutt for journalistikk

Øy, Nils E. (2018): *Medierett for journalister*. Kristiansand: IJ-forlaget

● Den digitale undersøkelsen referert til i rapporten, er utført av analyseinstituttet YouGov på oppdrag fra Kildeutvalget/Norsk Presseforbund. Undersøkelsen består av 55 respondenter hentet ut fra 10 publikasjoner fra hele landet (Fædrelandsvennen, Oppland Arbeiderblad, Fredriksstad Blad, Østlandsposten, Drammens Tidende, Adresseavisen, iTromsø, Romsdals Budstikke, Dagbladet og nrk.no) i perioden september/oktober 2019.

● Blant de 55 kildene som har besvart spørre-undersøkelsen, er forholdet i prosent mellom kvinner/menn 50/50, og respondenter under/over 40 år 26/74. 14 prosent oppgir at de har, eller har hatt politisk verv.

